

Pokret otpora u varaždinskom kraju tijekom Drugog svjetskog rata

Levatić, Matija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:572127>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-09-29**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Matija Levatić

**Pokret otpora u varaždinskom kraju tijekom Drugog
svjetskog rata**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Hrvoje Klasić, izv. prof.

Zagreb, listopad 2022.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Matija Levatić

**Resistance movement in the Varaždin region during the
Second World War**

Master's Thesis

Mentor: dr. sc. Hrvoje Klasić, izv. prof.

Zagreb, october 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Varaždinski kraj prije početka Drugog svjetskog rata	5
2.1 Socijalne i ekonomske prilike na varaždinskom području u desetljeću prije rata	5
2.2 Političke prilike i aktivnost komunista u desetljeću prije rata	9
3. Varaždin od Travanjskog rata do početka ustanka.....	21
3.1 Travanjski rat i okupacija	21
3.2 Prvi mjeseci u NDH i početak ustanka	22
4. Pokret otpora na varaždinskom području od 1942. do uspostave slobodnog teritorija.....	34
4.1 Varaždin i Kalnički partizanski odred	34
4.2 NOP na varaždinskom području u prvoj polovici 1943. godine	40
4.3 Velike bitke i stvaranje slobodnog teritorija.....	46
4.4 Glavni razlozi naglog porasta i promjene u socijalnoj strukturi NOP-a na varaždinskom području	52
5. Varaždinsko područje do kraja rata.....	63
5.1 Ustaška ofenziva i nestanak slobodnog teritorija	63
5.2 Zbivanja do kraja 1944. godine	68
5.3 Tito u Varaždinu	72
6. Zaključak	76
7. Sažetak.....	82
8. Summary	83
9. Izvori i literatura	84
9.1 Izvori.....	84
9.1.1 Objavljeni izvori	84
9.1.2 Novine	84
9.2 Literatura.....	85
9.2.1 Knjige.....	85
9.2.2 Članci	86

1. Uvod

Ovaj rad bavi se jugoslavenskim pokretom otpora koji su predvodili komunisti (u tekstu će se dalje zbog prepoznatljivosti i jednostavnosti upotrebljavati pojam Narodnooslobodilački pokret) za vrijeme Drugog svjetskog rata na području koje se od prilike poklapa s područjem današnje Varaždinske županije.

Tijekom rata razna područja Jugoslavije bila su pod izravnom okupacijom stranih sila kao npr. Istra te velik dio Primorja i Dalmacije koji su bili pod izravnom vlašću Italije, Međimurje i Baranja bili su pod okupacijom Mađarske, dok je Slovenija bila podijeljena između Njemačke i Italije. U tim područjima došlo je do uključivanja ljudi u pokreta otpora ponajviše zbog etničkih i nacionalističkih razloga, odnosno stanovništvo se odlučilo priključiti NOP-u jer nije željelo biti pod stranom vlašću koja se odnosila represivno prema njima. BiH je pak bila multietničko područje gdje su nacionalne tenzije i etničko nasilje među narodima koje je buknuo 1941. bili glavni razlog zbog kojeg se stanovništvo opredjeljivalo za neku od zaraćenih strana. Na područjima poput Banije i Korduna, gdje je postojala velika srpska manjina, do ustanka je došlo ponovo zbog etničkih razloga jer se ta srpska manjina uspostavom NDH našla ugroženom od strane nove državne vlasti. Međutim, na varaždinskom području ovakvi slučajevi nisu postojali. Upravo suprotno, to je bilo područje na kojem se zbog razvijene industrije i infrastrukture te blizine glavnog grada državna vlast NDH jako osjećala, na kojem je bila velika koncentracija vojnih jedinica i na kojem se stanovništvo u vrlo velikoj većini izjašnjavalo kao Hrvati te zbog toga nije bilo nacionalnih tenzija. Može se reći da je ustaški režim zbog tako velikog broja Hrvata vrlo pozitivno gledao na varaždinski kraj. No, već je u srpnju 1941. došlo do prvih akcija i sabotaža u okolini grada, neki Varaždinci su se od samog početka nalazili među kalničkim partizanima, a 1943. NOP na varaždinskom području je toliko narastao da su se vodile frontalne bitke s elitnim ustaškim i njemačkim jedinicama. Zato je glavni cilj ovoga rada odgovoriti na pitanje zašto? Zašto bi se netko opredijelio za NOP i priključio pokretu otpora protiv državne vlasti te tako riskirao svoj život ako nije bio izravno ugrožen od strane te vlasti? Naravno, da bi se odgovorilo na ovo pitanje o opredjeljivanju stanovništva za NOP potrebno je ponajprije utvrditi socijalnu strukturu pokreta otpora i lokalne organizacije Komunističke partije na varaždinskom području, kao i promijene u toj strukturi, ali i utvrditi utjecaj neke politike i ideologije, odnosno u ovom slučaju Komunističke partije, na pripadnike pokreta otpora. Stoga bi bilo bolje reći da glavno pitanje ovog rada glasi: kakav i koliki je bio utjecaj Komunističke partije na Narodnooslobodilački pokret na području Varaždina i njegove okolice

te kako je i zbog čega pokret nastao, kako se razvijao i kako je djelovao na prostoru na kojem je ustaška vlast bila jaka i na kojem se stanovništvo gotovo u potpunosti izjašnjavalo kao hrvatsko, odnosno na prostoru gdje je stanovništvo bilo etnički homogeno.

Nadalje, smatram da bi u ovom slučaju bilo pogrešno generalizirati i donositi zaključke na makrorazini, odnosno na razini čitave Jugoslavije, te zatim primjenjivati te zaključke na lokalnoj razini. Proučavanju NOP-a trebalo bi pristupiti obrnuto, tj. od mikrorazine prijeći na makrorazinu. Ovakav pristup u historiografiji naziva se mikrohistorija, a jedan od glavnih zagovornika je talijanski povjesničar Giovanni Levi koji je ujedno bio i jedan od glavnih kreatora mikrohistorije koja je nastala 1970-ih godina u Italiji. Upravo je i glavna karakteristika mikrohistorije da odgovore na opća i velika pitanja nastoji pronaći u malim sredinama i zajednicama koje su slabije istražene.¹ Upotrebom takvog pristupa dobio bi se puno bolji i precizniji uvid u specifičnosti svakog kraja Jugoslavije. No, kako odluke gradova ili zajednica također utječu i na širi kontekst, svaki takav mikrohistorijski rad predstavlja samo jedan fragment u mozaiku jugoslavenskog pokreta otpora. Dakle, tek nakon što bi se istražio svaki pojedini kraj Jugoslavije sa svojim specifičnostima i iznimkama, bilo bi moguće od tih radova napraviti sintezu koja bi mogla dati puno realniju sliku o NOP-u u cjelini. Zato će se i u ovome radu koji se bavi lokalnom poviješću uglavnom koristiti mikrohistorijski pristup, dok će zbog uzročno-posljedične veze i preglednosti događaji biti objašnjavani kronološkim redom pri čemu će se kombinirati razni aspekti vojne, političke, socijalne i ekonomske povijesti budući da u mikrohistoriji ne postoji jedinstvena, jasno definirana metodologija.

Kada je riječ o historiografiji o NOP-u na varaždinskom području, može se reći da je u doba socijalističke Jugoslavije postojao nešto veći broj autora koji su se bavili ovom temom. Međutim, tu postoje gotovo identični problemi koji su karakteristični i općenito za jugoslavensku historiografiju o Drugom svjetskom ratu. Historiografija je sve do raspada Jugoslavije bila opterećena ideologijom te su se povjesničari zbog toga uglavnom bavili temama koje su bile politički prihvatljive, dok se o onim neprihvatljivim jednostavno nije pisalo. Tako je historiografija često bila deskriptivna. Uglavnom su se detaljno opisivali ustaški zločini ili su se u prvi plan stavljali podvizi narodnih heroja. Isto tako, na Drugi svjetski rat se često nekritički gledalo kroz proces historijskog materijalizma, što nije uvijek imalo smisla. No, to ne znači da treba u potpunosti odbaciti jugoslavensku historiografiju. Autori iz tog razdoblja ponajprije su kronološki i vrlo detaljno istražili i opisali brojne događaje, vrlo dobro su prikazali

¹ Više o mikrohistoriji u: Jelenić, Marko. „Intelektualni kozmos jednog povjesničara. Mikrohistorija u posljednjih četrdeset godina.“, *Tabula*, br. 12, Pula, 2014., str. 117-126

temeljne činjenice te istražili i objavili brojne podatke. Osim toga, povijest nije egzaktna znanost u kojoj postoje aksiomi jer ona dopušta više različitih interpretacija jednog događaja ili izvora. Kao ponajbolji primjerak jugoslavenske historiografije koji se bavi NOP-om na varaždinskom području valja izdvojiti zbornik radova iz 1976. pod nazivom *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. U tom zborniku objavljeni su brojni radovi koji se bave temama poput: formiranja i djelovanja partizanskih jedinica, uspostave i djelovanja narodne vlasti, organizacije i razvoja KP, ustaških zločina, donose se biografije raznih boraca, te se opisuju razni ekonomski i socijalni aspekti sjeverozapadne Hrvatske u predratno i ratno vrijeme, itd. Nakon raspada Jugoslavije u hrvatskoj historiografiji pojavljuje se novi revizionistički pristup povijesti Drugog svjetskog rata koji je naglasak stavljao na komunističke zločine, međuetničke sukobe ili na dokazivanje da su Hrvati bili prvi i najbrojniji u antifašističkom pokretu, što je bila posljedica Domovinskog rata. Međutim, u tom razdoblju ne postoje radovi koji bi se bavili varaždinskim područjem za vrijeme Drugog svjetskog rata, osim nekoliko radova koji su se bavili stradanjem židovske zajednice. Tek se u zadnjih nekoliko godina ova tema počela ponovo istraživati i to ponajviše zahvaljujući povjesničaru Vladimiru Huzjanu. Njegova knjiga objavljena 2020. pod nazivom *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, iako se primarno ne bavi NOP-om, trenutno je najbolja monografija koja se bavi Varaždinom i njegovom okolicom u Drugom svjetskom ratu.² Što se tiče izvorne građe, ovaj se rad najvećim dijelom temelji na raznim arhivskim dokumentima koji su objavljeni u deset knjiga između 1981. i 1989. pod nazivom *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945*. U manjoj mjeri koriste se i dokumenti iz zbirke koja nosi ime *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, knj. 3, Zagreb i središnja Hrvatska*. Od korištene novinske građe treba izdvojiti *Varaždinske novosti* (1929.-1941.), *Hrvatsko jedinstvo* (1937.-1945.), te *Varaždinske vijesti* koje su počele izlaziti nakon rata. U radu se također koristi i memoarska građa. Ovdje valja izdvojiti memoare Josipa Hrnčevića, generalnog sekretara OK KPH Varaždin do kraja 1941., pod nazivom *Svjedočanstva*. U tim memoarima donosi se vrlo detaljan i vjerojatno ponajbolji prikaz komunističke aktivnosti na području grada i uže okolice prije izbivanja rata i na početku samog rata. Od ostalih memoara treba istaknuti i zbornik pod nazivom *Četrdeset godina: zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta* gdje se nalaze kratki članci koje su po svom sjećanju napisali sami sudionici pokreta otpora.

² Više o historiografiji Varaždina u Drugom svjetskom ratu u: Huzjan, Vladimir; Obadić, Ivan. „Historiografija varaždinskog kraja u 20. stoljeću“, *Historia Varasdiensis*, vol. 2, br. 1, Varaždin, 2012., str. 73-77

Sam rad strukturiran je tako da je podijeljen na četiri glavna poglavlja unutar kojih se nalazi po nekoliko potpoglavlja. Tako rad započinje analizom socijalnog, ekonomskog i političkog života, ali i djelatnošću ilegalnog komunističkog pokreta, na varaždinskom području u razdoblju prije izbijanja rata jer upravo u tom razdoblju leže glavni uzroci koji su kasnije utjecali na opredjeljivanje stanovništva za NOP. Zatim se u idućem poglavlju opisuju događaji vezani uz Travanjski rat, život u Varaždinu tijekom prvih nekoliko mjeseci u NDH te početak pokreta otpora. Sljedeće poglavlje bavi se djelatnošću NOP-a na varaždinskom području od početka 1942. pa sve do uspostave velikog slobodnog teritorija krajem 1943. Posljednje poglavlje opisuje događaje od propasti Podravske republike, pa do kraja rata, odnosno do dolaska Josipa Broza Tita u Varaždin. Na kraju se u zaključku donosi sažeti prikaz glavnih tvrdnji te se pokušava dati odgovor na ključna pitanja koja proizlaze iz ovoga rada.

2. Varaždinski kraj prije početka Drugog svjetskog rata

2.1 Socijalne i ekonomske prilike na varaždinskom području u desetljeću prije rata

Jedna od glavnih karakteristika čitave sjeverozapadne Hrvatske, pa tako i varaždinskog područja, u doba Kraljevine Jugoslavije bila je velika gustoća naseljenosti. Prema podacima koje iznosi Mira Kolar-Dimitrijević prosječna gustoća naseljenosti u Kraljevini Jugoslaviji iznosila je 56 stanovnika po kvadratnom kilometru, a u Banovini Hrvatskoj 60. Za razliku od toga, na području Hrvatskog zagorja (u koje autorica uvrštava i varaždinsko područje) taj broj kretao se ovisno o kotaru od 105 do 165 stanovnika po kvadratnom kilometru,³ dok je za kotar Varaždin iznosio 141.⁴ No, nasuprot te velike gustoće naseljenosti bilo je vrlo malo obradive površine tako da su uglavnom prevladavali mali seljački posjedi. Odnosno, na varaždinskom području na 1 kvadratni kilometar obradive površine dolazilo je u prosjeku čak 228 stanovnika.⁵ Prema tome, može se zaključiti da je agrarna prenaseljenost u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bila najviša u čitavoj državi te je ona bila osnovna karakteristika i primarni problem toga područja.

Položaj seljaštva u čitavoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio je izuzetno težak. Siromaštvo, glad i bijeda bili su svakodnevica na selu u međuratnom razdoblju. Više je razloga koji su doveli do takvog stanja. Već je 1926. izbila svjetska agrarna kriza u kojoj su počele padati cijene poljoprivrednih proizvoda. Zatim je i Velika ekonomska kriza od 1929. do 1933. dodatno pogoršala stanje. Kriza je svoj vrhunac dostigla 1932. i 1933., a nakon toga se privreda čitave Jugoslavije počela polako oporavljati. No, položaj seljaštva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nakon krize nije se bitno promijenio te se seljaštvo i dalje nalazilo u nezavidnom gospodarskom položaju. Visoki porezi, sve veće zaduživanje seljaka (npr. u kotaru Varaždin bilo je više od 50% zaduženih gospodarstava)⁶ i nemogućnost otplate dugova bili su i dalje neki od prisutnih problema koje državne vlasti i gospodarske organizacije nisu uspjele riješiti. Ipak je najveći

³ Kolar-Dimitrijević, Mira. „Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata” u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 16

⁴ Maticka, Marijan. „Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata” u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 39

⁵ M. Maticka, „Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“, str. 39

⁶ *Isto*, str. 44

problem bio i ostao sve do početka Drugog svjetskog rata agrarna prenaseljenost i usitnjavanje posjeda.⁷ Velik natalitet u seoskim obiteljima doveo je do toga da su poljoprivredni posjedi koje su djeca nasljeđivala bili iz generacije u generaciju sve manji. Uz to je i zemlja koja se nasljeđivala bila zbog dugogodišnjeg iskorištavanja već uvelike iscrpljena. Na primjer, prosječna veličina seoskog gospodarstva u koraru Varaždin iznosila je, prema Maticki, 2,94 ha, a u kotaru Novi Marof čak 2,17 ha.⁸

Tako sitna gospodarstva, uzevši u obzir onovremenu tehnologiju, jednostavno nisu bila sposobna za život. Kako prihodi s tako sitnih površina nisu mogli prehraniti seljaka i njegovu obitelj, seljaci su da bi preživjeli bili primorani da svoje prihode dopune radom na vlastelinskim imanjima ili radom u industriji. Rad na vlastelinkom imanju nije bio siguran i stalan posao, a nadnice koje su davali vlastelini bile su vrlo niske. Zato je većina seoskog stanovništva sjeverozapadne Hrvatske preferirala rad u industriji, bez obzira na male plaće i teške uvjete. To je dovelo do masovnog odlaska mladog seoskog stanovništva, pogotovo generacije rođene tijekom ili nakon Prvog svjetskog rata, na privremeni ili stalan posao u gradove s razvijenom industrijom koji su bili najbliže njihovom mjestu stanovanja. Za sjeverozapadnu Hrvatsku to su svakako bili Zagreb i Varaždin u kojima su se nalazile veće tvornice.⁹

Ne imajući drugog izbora osiromašeno seosko stanovništvo bilo je spremno raditi za sve niže plaće jer je o zaposlenju u industriji ovisila njihova egzistencija i egzistencija njihovih obitelji. Tako je varaždinsko područje postalo rezervoar jeftine radne snage, što je privuklo strani kapital koji je pokrenuo ekspanziju industrije u gradu tijekom 1930-ih godina. Još u doba krize u Varaždinu su se počele osnivati nove tekstilne tvornice, dok su se stare tvornice počele sve više širiti. Štoviše, tvornica Tivar uspjela je poslovati s dobitkom bez obzira na ekonomsku krizu. Širenjem vijesti da se u Varaždinu može dobiti posao počelo je sve više privlačiti u grad upravo takvo osiromašeno seosko stanovništvo, što je dovelo do izrazito visoke koncentracije radnika u Varaždinu. Upravo najveći dio jeftine radne snage zaposlen u gradskim tvornicama činili su stanovnici iz okolice grada, odnosno iz onih sela koja se nalaze najbliže gradu.¹⁰ Po mom mišljenju za to postoje dva glavna razloga. Prvi je taj da su zemljišni posjedi u selima koja su

⁷M. Maticka, „Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“, str. 45-46

⁸ *Isto*, str. 39

⁹ M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“, str. 17

¹⁰ M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“, str. 21; Kolar-Dimitrijević, Mira. „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“ u: *Varaždinski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. g. povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*. Ur. Andre Mohorovičić. Zagreb: JAZU, 1983., str. 563

bliže gradu manji od posjeda u onim selima koja se nalaze podalje od grada. Drugi i možda još važniji razlog je taj da se većina tvornica nalazila na rubu grada, što je značilo da stanovnici tih sela koja su najbliže gradu nisu morali mijenjati mjesto stanovanja niti su morali dugo putovati na posao. Mladi stanovnici takvih sela koja se nalaze najbliže gradu Varaždinu polazili su većinom gradske škole i kasnije se zapošljavali u gradskim tvornicama te su odlazili u grad na zabavne i kulturne događaje. Zbog toga u takvim selima tijekom 1930-ih dolazi do transformacije jer se gotovo nitko više nije ozbiljno bavio poljoprivredom, a takvo stanovništvo bilo je seosko samo po tome što je stanovalo na selu, dok je većinu svog života i vremena u danu provodilo u gradu. Dakle, kada se govori o radništvu na varaždinskom području treba imati na umu da pod taj pojam, osim radnika koji žive u gradu, spadaju i tzv. radnici-seljaci, tj. oni koji žive na selu, ali svakodnevno odlaze u grad na posao.

Zbog Velike krize mogućnost pronalazjenja zaposlenja u gradu isprva je bila ograničena, što je dovelo do velikog porasta nezaposlenosti. Nezaposlenost, koja je svoj vrhunac dostigla tijekom 1932. i 1933., postala je ustvari osnovni problem Varaždina jer je broj osiromašenog seljaštva koje traži zaposlenje daleko premašivao broj radnih mjesta u tvornicama. Zbog velike ponude jeftine radne snage poslodavci su počeli sve više snižavati nadnice radnika. To je posebno teško pogodilo stalne i kvalificirane gradske radnike jer oni koji nisu pristajali na niže plaće bili su jednostavno otpušteni, a na njihovo mjesto zapošljavalo se nekvalificirane seoske radnike koji su bili spremni raditi i za puno niže nadnice. Na primjer, u Tivaru se dnevno zarađivalo od 15 do 20 dinara, no uprava tvornice počela je od 1930. zapošljivati seoske djevojke koje su bile spremne raditi za tjednu plaću od 60 do 80 dinara. Uskoro nakon toga uprava je otpustila 70 konfekcionara i zamijenila ih mladim seoskim djevojkama koje su, prema riječima Josipa Runjaka¹¹ i Mire Kolar-Dimitrijević,¹² bile spremne raditi za 1 dinar po satu. Kako je gradsko poglavarstvo u takvim slučajevima obično stalo na stranu tvornice, takva praksa česte izmjene radne snage ustalila se u Varaždinu tijekom 1930-ih godina, pogotovo u tekstilnoj industriji u kojoj je bio zaposlen i najveći broj radnika. Osim velike nezaposlenosti, niskih nadnica, teških radnih uvjeta i dugog radnog vremena, radništvo varaždinskog područja mučilo je još nekoliko problema, a to su: visok postotak bolesnih radnika zbog loših higijenskih uvjeta na radnom mjestu, nedostatak radničkih stanova, visoke cijene stanarine i visoke cijene hrane.¹³

¹¹ Runjak, Josip. „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“ u: *Prilozi historiji Varaždina 1967*. Varaždin: Narodno sveučilište Braća Ribar; Ogranak Matice hrvatske, 1967., str. 73-74

¹² M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, str. 567

¹³ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 74; M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, str. 569

Nakon završetka Velike krize ekspanzija industrije u Varaždinu naglo raste te on postaje grad s najjačom tekstilnom industrijom na području Hrvatske. S porastom industrije nakon krize, raste i broj radnika od kojih je velika većina dolazila upravo sa sela. To znači da se nakon Velike krize donekle počinje mijenjati i struktura stanovništva varaždinskog područja jer raste postotak radništva u ukupnom broju stanovnika tog područja, dok postotak seljaštva opada. O velikom porastu radništva svjedoči i podatak da je u Varaždinu 1931. bilo oko 3300 radnika, 1935. taj broj narastao je na oko 5000, dok se 1938. broj radnika kreće oko 5600. Ako se uzme u obzir da je Varaždin 1938. imao nešto više od 15000 stanovnika, to znači da bi radništvo činilo oko trećine ukupnog stanovništva. Prema tome, ovako velik broj radnika može samo potvrditi raniju tvrdnju da je većina radnika svakodnevno dolazila na posao iz okolnih sela.¹⁴

Međutim, prestanak Velike krize, razvitak ekonomije i povećanje profita industrijalaca nije značilo i bolji položaj radništva. Nadnice su se i dalje snižavale, intenzitet rada se povećavao, a radni i životni uvjeti i dalje su bili slabi. Standard radnika se 1934. i 1935. još više snizio, a nezadovoljstvo zbog povećane eksploatacije u tvornicama sve je više raslo. Sve to utjecalo je na buntovnost radnika.¹⁵ Svi radnici, oni iz grada i oni iz sela, oni zaposleni i nezaposleni, počeli su pronalaziti zajednički interes u borbi protiv poslodavaca kako bi poboljšali svoje životne uvjete. Počeli su se okupljati, organizirati i u sve većem broju ulaziti u sindikate, a radničko pitanje postaje u gradskoj politici sve važnije. Tako je u Varaždinu od sredine 1930-ih pa sve do početka Drugog svjetskog rata došlo do pravog procvata sindikalnog i radničkog pokreta i do velikog broja štrajkova, akcija i radničkih manifestacija koje su znale prerastati u nasilne sukobe. Najveći takav štrajk bio je svakako štrajk radnika u Tivaru iz travnja 1936. kojim su tekstilni radnici nakon više od mjesec dana štrajka uspjeli samo privremeno poboljšati svoje uvjete. O porastu interesa za radničko pitanje svjedoči i gradska štampa koja tom problemu počinje posvećivati sve više pažnje. Tako su Varaždinske novosti od 1937. uvele rubriku pod nazivom „Socijalne vijesti“ u kojoj su se razmatrali razni problemi koji su mučili radništvo.¹⁶

Približavanjem Drugog svjetskog rata stanje cjelokupnog stanovništva varaždinskog područja ponovo se pogoršalo zbog poskupljenja životnih troškova. Uzrok tome bilo je poskupljenje sirovina. Treći Reich povećao je cijene bojama i kemikalijama koje je uvozila tekstilna industrija, a to je dovelo do skuplje proizvodnje i do nedostatka sirovina, pa su tekstilne tvornice otpustile velik broj radnika. Isto tako, u gradu je tada došlo i do nestašice pojedinih namirnica

¹⁴ M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, str. 563-564 i 571

¹⁵ *Isto*, str. 571-572

¹⁶ *Isto*, str. 572-573

i do poskupljenja hrane. S druge strane, zarade nisu rasle, nego su ostale iste kao i ranije.¹⁷ Takva je situacija pogodovala zaoštrenju socijalnih sukoba i napetosti od 1939. do 1941., a to je pak dovelo do još većeg zaoštavanja ranijih političkih i ideoloških sukoba.

2.2 Političke prilike i aktivnost komunista u desetljeću prije rata

Nakon proglašenja Šestojanuarske diktature velik broj zastupnika istupio je iz gradskog poglavarstva, a ubrzo je i Hinko Krizman podnio ostavku na mjestu gradonačelnika, izražavajući tako protivljenje diktaturi. Od tada, pa sve do propasti Kraljevine Jugoslavije, u Varaždinu nisu bili provedeni općinski izbori. Umjesto toga, gradonačelnici i gradski zastupnici u tom su razdoblju bili imenovani banskom odlukom. Gradska i kotarska samouprava u praksi nije uopće postojala jer su ministar unutarnjih poslova i ban mogli razriješiti svaki organ samouprave.¹⁸ Tako je gradska uprava bila odana režimu i sve do uspostave Banovine Hrvatske provodila je u Varaždinu i okolici projugoslavensku režimsku politiku te je nastojala represijama suzbiti i ugušiti bilo kakvo opozicijsko djelovanje. Takva politika bila je izrazito nepopularna u ogromnom dijelu stanovništva na varaždinskom području, no ipak je bilo nekoliko ljudi koji su zaista podržavali jugoslavensku vlast o čemu svjedoči i činjenica da je u gradu postojalo nekoliko pripadnika ORJUNA-e, dok je na parlamentarnim izborima 1938. bilo onih koji su glasali za Jugoslavensku radikalnu zajednicu, iako je njihov broj bio vrlo malen.¹⁹

Zanemariv je bio i broj pripadnika ustaškog pokreta. Josip Hrnčević spominje kako su na varaždinskom području postojale malobrojne grupice od nekoliko ljudi koji su održavali tajne veze s ustaškim pokretom u Zagrebu, ali ustaški pokret, isto kao i JRZ, nije na varaždinskom području predstavljao gotovo nikakav politički faktor prije proglašenja NDH.²⁰ No, to nikako

¹⁷ M. Kolar-Dimitrijević, „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“, str. 573-574; Markač, Barbara. „Okvir privrednih, društveno-političkih i kulturnih zbivanja u Varaždinu između dva rata“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 102

¹⁸ Težak, Spomenka. „Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću“ u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela. Zagreb; Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., str. 164-165

¹⁹ Više o načinu provođenja projugoslavenske politike u Varaždinu tijekom međuratnog razdoblja u: Huzjan, Vladimir. „O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 21, Varaždin; Zagreb, 2010., str. 219-251

²⁰ Hrnčević, Josip. „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 307

ne znači da je broj konzervativno i nacionalno opredijeljenih ljudi bio malen. Oni su, kao što će to uostalom pokazati i događaji prilikom uspostave NDH, uglavnom ulazili u Hrvatsku seljačku stranku i njene organizacije od kojih su najpopularnije bile „Hrvatska građanska zaštita“ i „Hrvatska seljačka zaštita“ te sindikalna organizacija HSS-a „Hrvatski radnički savez“, a velik broj pristupao je i nekima od mnogih katoličkih organizacija i udruženja kao što su: „Katolička akcija“, „Hrvatski muževi“, „Hrvatske žene“, „Hrvatski junak“, „Križarsko bratstvo“, „Radničko križarsko bratstvo“, itd. Kada je riječ o Katoličkoj crkvi, Hrnčević ističe da je ona na području Varaždinskog okruga prije izbijanja rata bila druga po političkoj snazi i utjecaju te da „nikada dotad nije bilo održano toliko mladih i svečanih misa, toliko crkvenih pobožnosti i svjetovnih priredaba religioznog karaktera kao tih godina uoči rata.“²¹ Osim toga, u Varaždinu je 8. listopada 1940. bilo osnovano i Društvo prijatelja Njemačke s više od 100 članova koje je sa simpatijama gledalo na Treći Reich i njegovu nacističku politiku o čemu svjedoči i sljedeći citat iz Varaždinskih novosti koje su izvijestile o konstituirajućoj skupštini toga društva: „Predsjednik g. Wanner zahvalio se na izboru i obećao je da će poraditi da se prodube odnosi hrvatskog i njemačkog naroda, a govor je završio poklikom 'Sieg-Heil-Sieg-Sieg', što su svi prisutni s oduševljenjem prihvatili.“²²

Naravno, daleko najpopularnija politička opcija, kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama, u međuratnom razdoblju na varaždinskom području bila je HSS, ili bolje rečeno, Seljačko-demokratska koalicija koja je naglo ojačala zbog protivljenja monarhističkom režimu i njegovoj politici te zbog lošeg položaja u kojem se tada nalazilo seljaštvo. Kako u Varaždinu tijekom 1930-ih nisu bili održavani lokalni izbori, podrška koju je imala SDK među stanovništvom može se donekle vidjeti na izborima za Narodnu skupštinu koji su bili održani 11. prosinca 1938. Prema pisanju Varaždinskih novosti, u varaždinskom srezu izišlo je na izbore ukupno 14922 glasača od čega je 14542 glasalo za Vladka Mačeka kao nositelja liste Udružene opozicije, 380 je glasalo za Milana Stojadinovića kao nositelja liste JRZ, dok lista Dimitrija Ljotića nije dobila niti jedan glas.²³ No, doslovno shvaćanje ovih brojki bilo bi pogrešno. Naime, nije sporno da je HSS na varaždinskom području bio daleko najveća stranka, ali ta je stranka u desetljeću prije izbijanja Drugog svjetskog rata djelovala više kao pokret koji okuplja sve one koji su nezadovoljni postojećim režimom i političkim stanjem u državi. Zbog toga su skoro svi stanovnici varaždinskog područja na parlamentarnim izborima odlučili podržati koaliciju HSS-a i SDS-a. Tako su se i unutar samog HSS-a okupljali ljudi vrlo različitih

²¹ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 307

²² „Društvo prijatelja Njemačke u Varaždinu.“, *Varaždinske novosti* (Varaždin), 10. 10. 1940., br. 567, str. 5

²³ „IZBORNE VIJESTI. REZULTAT IZBORA“, *Varaždinske novosti* (Varaždin), 15. 12. 1940., br. 472, str. 2-3

političkih pogleda i ideologija, pa i ljudi koji su istovremeno bili pripadnici drugih stranaka, kao npr. članovi Komunističke partije.²⁴ Isto tako, u HSS-u je bio i velik broj ljudi koji nisu imali nikakav politički stav jer su se Brojne organizacije HSS-a nalazile u svim selima, a gotovo svi stanovnici bili su uključeni u neku od organizacija HSS-a. Nadalje, zbog lošeg ekonomskog stanja tijekom 1930-ih, u HSS-u se pojavilo pitanje treba li najprije riješiti ekonomsko ili nacionalno pitanje. To je, uz djelovanje bivših frankovaca kao i simpatizera KP unutar stranke, dovelo do toga da se HSS već prije izbijanja rata podijelio na razne lijeve grupacije koje su davale prioritet socijalnim i ekonomskim problemima te desne grupacije koje su isticale da najprije treba riješiti nacionalno pitanje kako bi se tek onda moglo riješiti ekonomsko.²⁵ Osim toga, Samostalna demokratska stranka, iako nije ni približno bila popularna kao HSS, ipak je u samom Varaždinu, za razliku od ostalih mjesta u okrugu, imala prilično velik broj pristaša. Popularnosti te stranke pridonosio je i njezin član Hinko Krizman koji se protivio režimskoj politici te se zalagao za veću demokratizaciju političkog života u Kraljevini Jugoslaviji.²⁶ Sporazumom Cvetković-Maček od 26. kolovoza 1939. stvorena je Banovina Hrvatska u kojoj se na vlasti našla SDK, pa su tako i u Varaždinu zadnja dva prijeratna gradonačelnika dolazili iz redova HSS-a. Tada su u okrugu i kotaru Varaždin te u pojedinim općinama na neke od rukovodećih pozicija u HSS-u došli krajnje desno orijentirani članovi od kojih će se neki nakon uspostave NDH priključiti ustašama. Tako je rukovodstvo HSS-a u Varaždinskom okrugu, našavši se na vlasti tijekom razdoblja Banovine Hrvatske, nastojalo u potpunosti suzbiti utjecaj svog najvećeg političkog rivala s kojim se HSS na varaždinskom području žestoko sukobljavao još od sredine 1930-ih, a radi se, naravno, o Komunističkoj partiji.²⁷

Komunistička aktivnost i utjecaj na stanovništvo bilo je na varaždinskom području vrlo snažno sve do donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države nakon čega su sve komunističke organizacije prestale postojati. Do obnavljanja partijske organizacije u Varaždinu dolazi tek 1933. zahvaljujući Josipu Hrnčeviću i Blaži Jovanoviću. U međuvremenu su u Varaždinu djelovale i dvije grupe komunista. Jedna grupa bila je okupljena oko Slavka Lončarića, a druga oko Ivana Hercega, no ni jedna od tih grupa nije bila organizirana kao partijska ćelija, odnosno nije se nalazila unutar KP. Hrnčević i Jovanović stupili su u kontakt s ovim grupama i počeli

²⁴ Mađarić, Vlado, „Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin i organizacija kotara Ludbreg“ u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941., knj. 3.* Ur. Milinko Đurović, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno Delo“, 1963., str. 628

²⁵ „Iz radničkog života“, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 25. 12. 1937., br. 11, str. 6-7; „Hrvatski narod osniva svoju borbu i uspjeh jedino na nacionalnoj bazi“, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 13. 11. 1937., br. 5, str. 1

²⁶ Karaula, Željko. „S Pribičevićem, Mačekom i Titom za Jugoslaviju“ – portret političkog djelovanje dr. Hinka Krizmana (1881.-1958.)“, *Radovi*, vol. 47, br. 2, Zagreb, 2015., str. 655-656

²⁷ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 305-307

organizirati partijske ćelije. Ubrzo su osnovali i Mjesni komitet u Varaždinu. Uspjeli su uspostaviti i vezu s Pokrajinskim komitetom KPJ za Hrvatsku koji je u to vrijeme također bio obnovljen. Tako se varaždinska partijska organizacija povezala s KPJ i širim komunističkim pokretom te započela s aktivnim radom.²⁸ No, kako je KP bila ilegalna, njenu političku djelatnost i sukobe s HSS-om, koji su bili glavno obilježje političkog života tijekom 1930-ih na varaždinskom području, treba razmotriti ponajprije kroz radnički i sindikalni pokret jer je Partija koristila radničke organizacije i društva kako bi mogla legalno politički djelovati.

Jasno je da je do brzog razvoja radničkog i sindikalnog pokreta na varaždinskom području došlo zbog lošeg ekonomskog i socijalnog stanja te teškog položaja u kojem se tada nalazilo radništvo. Naravno, takva situacija tijekom 1930-ih bila je plodno tlo za razvoj komunističkog pokreta. Rukovodstvo KPJ izdalo je 1932. direktivu komunistima u zemlji da zauzmu pozicije u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (dalje URS) koji nije bio zabranjen nakon uvođenja diktature.²⁹ Isto tako, od početka 1935. jedan od glavnih zadataka KPJ bio je legaliziranje djelatnosti komunista u sindikalnom pokretu. Komunisti su nastojali zauzeti vodeće pozicije u sindikatima, oko sebe okupiti većinu članstva i privući one radnike koji nisu bili članovi, a zatim pretvoriti te sindikate u „organe klasne borbe.“³⁰ Dakle, glavni cilj bio je osvojiti vodstvo nad cijelim radničkim pokretom kako bi se čitava radnička klasa u zemlji okupila i organizirala pod utjecajem KP. Te direktive vodstva KPJ prihvatila je i varaždinska partijska organizacija čiji su članovi ušli i brzo zauzeli vodeće pozicije u sindikalnoj podružnici URS-a i u Radničkom kulturno-umjetničkom društvu „Sloboda“ jer su se u tim organizacijama već i prije 1930-ih okupljali razni simpatizeri komunističkih ideja. Varaždinski komunisti svoj su kulturni i politički utjecaj na radništvo širili od 1933. gotovo isključivo preko URS-a, odnosno podružnice Saveza šivačko-odjevnih radnika, i RKUD-a „Slobode“ te su ove dvije ustanove sve do stvaranja NDH služile kao glavna središta komunističke aktivnosti.³¹

Jedna od glavnih aktivnosti komunista nakon obnove partijske organizacije bila je usmjerena na izbor radničkih povjerenika. Tako su već 1934. i 1935. uspjeli da u najvećoj gradskoj tvornici Tivaru za radničke povjerenike budu izabrani radnici koji su bili članovi ili simpatizeri KP.

²⁸ Hrnčević, Josip, „Okupljanje komunista u Varaždinu i Čakovcu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1929.-1935.)*, knj. 2. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 134-135

²⁹ Janjatović, Bosiljka, „Sindikalni pokret u sjeverozapadnoj Hrvatskoj uoči rata“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 48

³⁰ Jelić, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*. sv. 1. Zagreb: Globus, 1981., str. 123

³¹ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 32-34; J. Hrnčević, „Okupljanje komunista u Varaždinu i Čakovcu“, str. 135

Zadatak tih radničkih povjerenika bio je da neposredno i putem Povjereništva Radničke komore i sindikata brane ostale radnike od eksploatacije i raznih nepravdi od strane uprave tvornice. Ovakva politika partijske organizacije u Varaždinu koja je išla za tim da se bori za neposredne ekonomske interese i svakodnevne zahtjeve radnika bila je iznimno uspješna na varaždinskom području. Pod utjecajem radnika u Tivaru ubrzo su se i radnici ostalih varaždinskih tvornica i radionica nastojali priključiti sindikalnom pokretu. Zahvaljujući aktivnosti sindikata i intervencijama radničkih povjerenika broj članova u sindikatu stalno je rastao jer su radnici smatrali da se jedino preko sindikata mogu izboriti za bolje uvjete. No, bez obzira na dosta velik broj simpatizera među radništvom, zbog straha od provale partijske organizacije, u Partiju se primao vrlo mali broj novih članova. Uglavnom su se primali samo oni ljudi koji su već od ranije bili poznati kao komunisti ili su se posebno istakli u sindikalnom radu, dok su svi ostali simpatizeri i aktivisti bili članovi URS-a i „Slobode.“³²

Budući da je velika većina radnika bila iz okolnih sela, porast komunističkog utjecaja u radničkom pokretu najviše je pogodio upravo HSS koji je ranije imao apsolutnu ideološku i političku podršku stanovnika tih sela. Uvidjevši da postoji stvarna opasnost da sva takva sela gdje velik dio stanovništva radi u gradskim tvornicama dođe pod utjecaj komunizma, HSS je također nastojao prodrti u radnički pokret. Stoga je u siječnju 1936. u Varaždinu stvorena podružnica HRS-a, sindikalne organizacije koja je stajala pod političkim utjecajem HSS-a. HSS je tako šireći preko HRS-a antikomunističku propagandu nastojao odvratiti radnike od URS-a i komunističkog utjecaja te ih okupiti unutar HRS-a. No, to razdoblje poklopilo se s izbijanjem brojnih radničkih štrajkova pokrenutih na inicijativu URS-a i KP u kojima su radnici tražili veće nadnice, bolje uvjete rada i slobodu organiziranja u sindikatima. Najveći takav štrajk bio je štrajk radnika i namještenika koji je izbio 29. travnja 1936. u Tivaru. To je također bio i jedan od najvećih štrajkova koji su u međuratnom razdoblju bili vođeni u Hrvatskoj.³³ Radnici su se obratili predstavnicima URS-a i Radničkoj komori koji su predložili radnicima da se s upravom tvornice sklopi kolektivni ugovor kojim bi se regulirali radni odnosi i povećale minimalne plaće. Uprava nije prihvatila ugovor, već je prekinula pregovore i otpustila neke radnike, pa je došlo do općeg štrajka i sabotiranja strojeva u čemu je sudjelovalo više od 2000 radnika.³⁴ Iako je jedan radnički delegat za Varaždinske novosti izjavio da taj štrajk nema nikakve političke pozadine, stvarnost je bila upravo suprotna. Štrajk je od početka bio vođen i organiziran od

³² J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 35-36; J. Hrnčević, „Okupljanje komunista u Varaždinu i Čakovcu“, str. 135

³³ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 39-40

³⁴ „Štrajk radnika i namještenika u Tekstilnoj industriji u Varaždinu“ *Varaždinske novosti* (Varaždin), 7. 5. 1936., br. 336, str. 1-2

strane KP. Gotovo svi su znali da su predstavnici URS-a i komore pripadnici KP, no o tome se nije moglo javno govoriti jer je KP bila zabranjena, ali su se zato, kako je pisalo Hrvatsko jedinstvo godinu dana kasnije, mogli čuti „samo marksistički pozdravi i kojekakve internacionalne popijevke i to je trajalo punih 6 tjedana.“³⁵ Glavni organizatori koji su neposredno rukovodili štrajkom i politički djelovali na terenu bili su Anka Butorac i Juraj Bermanec, članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Hrvatsku. Uz njih, u štrajku su aktivno sudjelovali i svi članovi, simpatizeri i aktivisti varaždinske partijske organizacije.³⁶ Naravno, HSS je bio svjestan političke pozadine štrajka, pa su tako pripadnici novoosnovane podružnice HRS-a odigrali ulogu štrajkbrehera. Uprava Tivara materijalno je pomagala HRS s ciljem da štrajkbreheri nasilno uđu u tvornicu i prekinu štrajk. S druge strane, štrajkaši su se naoružali palicama i formirali udarne grupe koje su napadale štrajkbrehere, pa je na gradskim ulicama dolazilo do masovnih tučnjava.³⁷ Svi pokušaji da se slomi štrajk nisu bili uspješni. Štoviše, štrajkašima su ubrzo podršku dali i ostali građani i seljaci. Najveću pomoć štrajkašima pružila su sela iz najbliže okolice grada, odakle je i dolazio najveći broj radnika, pa su zato ta sela dobila popularni naziv „Crveni obruč oko Varaždina“.³⁸ Do rješenja se konačno došlo 6. lipnja kada je uprava na pregovorima pristala na povećanje plaća i sklapanje kolektivnog ugovora te je radnicima garantirala da nitko neće biti otpušten zbog štrajka.³⁹

Ovaj uspjeh koji su postigli štrajkaši u Tivaru imao je mnogo posljedica. Vidjevši da su ti radnici uspjeli poboljšati svoj ekonomski položaj, počeli su izbijati štrajkovi i u ostalim varaždinskim tvornicama.⁴⁰ No, štrajk je imao i velikih političkih posljedica za KP i HSS. Velik dio radnika, i to ne samo onih u Tivaru, smatrao je da je HRS izdao radnički pokret jer se stavio na stranu uprave tvornice. S druge strane, popularnost URS-a i KP još je više rasla jer su radnici vidjeli da su oni uspješno obranili njihove interese pred upravom tvornice, pa su i oni radnici koji nisu simpatizirali KP ulazili u URS smatrajući da će se komunisti i URS uspješnije zalagati za poboljšanje njihovog materijalnog položaja. Zato se može reći da većina radnika u URS-u nije znala gotovo ništa o marksističkoj ideologiji, ali je zbog uspjeha u štrajkovima imala veliko povjerenje u URS-ove funkcionere i Radničku komoru.

³⁵ „Iz radničkog života. Malo iz „Tivarova“ carstva.“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 27. 11. 1937., br. 7, str. 2

³⁶ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 40

³⁷ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 82-84

³⁸ Kurtalj, Ivan, „Pomoć seljaka štrajkačima u Varaždinu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1935.-1941.)*, knj. 3. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 299-301

³⁹ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 83

⁴⁰ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 40

HRS je pokušao pridobiti radnike igrajući na nacionalne osjećaje u čemu je zbog nepopularnosti jugoslavenskog režima imao nekoliko manjih uspjeha. No, ako se uzme u obzir da većina radnika nije mogla s radničkom plaćom prehraniti svoje obitelji, onda je jasno da su takvi radnici stavljali ekonomske probleme ispred nacionalnog pitanja ili ideologije. Upravo zato je politika KP koja je bila fokusirana da se bori za bolje životne uvijete radništva imala velikih uspjeha na varaždinskom području. Zato je i URS na izborima za radničke povjerenike dobivao većinu radničkih povjerenika u svim tvornicama, osim u VIS-u. Na primjer, Josip Runjak spominje da je u svim varaždinskim tvornicama 1937. od ukupno 42 povjerenika URS dobio 33, a HRS 9.⁴¹ Iako HSS nije postigao uspjeh kojem se nadao, ipak je uspio prodrti u radnički pokret i podijeliti ga na dvije struje pridobivši za sebe barem jedan, iako manji, dio radništva.⁴² No, štrajk je ipak bio puno veći uspjeh za KP jer je uspjela zauzeti primat u radničkom pokretu na varaždinskom području okupivši većinu radnika u URS-u. Također, treba reći da je ovaj štrajk u Tivaru imao važne posljedice i za vrijeme NDH. Naime, gotovo svi prvoborci s varaždinskog područja koji su se odlučili odazvati pozivu Partije na ustanak 1941., pa čak i dobar dio onih koji su se pokretu otpora priključili do sredine 1943., bili su na razne načine sudionici toga štrajka, no o njima će više riječi biti kasnije.

Nadalje, 1937. je bila važna za komunistički pokret u čitavoj Jugoslaviji, ali i u Varaždinu. Te godine osnovane su KP Hrvatske i KP Slovenije, na čelo KPJ dolazi Josip Broz Tito, dok je u Varaždinu bio formiran OK KPH Varaždin-Čakovec. Komunisti su tada počeli ulaziti i u razne legalne organizacije unutar kojih su potajno bili okupljeni u tzv. „komunističku frakciju“ s ciljem da zauzmu rukovodeće pozicije u tim organizacijama. Taj način rada bio je popularan među komunistima na varaždinskom području, pa Hrnčević piše da je „sve veći broj komunista i naših pristaša počeo ulaziti u gradske i seoske čitaonice, u vatrogasna i druga građanska društva, boriti se da u uprave tih ustanova i društva uđu najugledniji i nama najbliži ljudi.“⁴³

Varaždinska partijska organizacija nastojala je 1938., u skladu s politikom narodnog fronta, surađivati s SDS-om i HSS-om, no do neke trajnije suradnje između komunista i ostalih stranaka u opoziciji na varaždinskom području nije došlo. Najveća manifestacija gdje su na istoj strani sudjelovale sve opozicijske stranke dogodila se na dan izbora 11. prosinca 1938. kada su u gradu i okolici izbile masovne demonstracije protiv režimske politike i nedemokratskih izbora. Na gradskim ulicama se okupio velik broj stanovnika, a stvar je

⁴¹ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 84

⁴² J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 42

⁴³ *Isto*, str. 42

eskalirala kada se pročula vijest da je policija ranila jednog seljaka. No, i ovdje je do izražaja došao utjecaj Partije. Na čelu povorke demonstiranata nalazili su se skojevci koji su rukovodili masom, a većina simpatizera HSS-a koja se tamo nalazila nije zbog toga pravila probleme.⁴⁴

Porast komunističkog utjecaja na varaždinskom području prestaje tek nakon sporazuma Cvetković-Maček. Postavši režimskom strankom, HSS je represivnim mjerama pokušao suzbiti politički utjecaj KP. Štoviše, represivne mjere HSS-a protiv komunista bile su na varaždinskom području još i oštrije nego one prijašnjeg režima. Isto tako, nakon dolaska HSS-a na vlast, razni krajnje desno orijentirani pojedinci počeli su sve otvorenije istupati. Radnički se pokret tada još više podijelio jer je jedan dio radnika napustio URS i prešao u HRS. Prema Hrnčeviću, URS je 1940. imao oko 1000 radnika, a HRS 650.⁴⁵ Varaždinski konzervativci i nacionalisti započeli su tada preuzimati vodstva u pojedinim građanskim društvima koja su kontrolirali komunisti. Na primjer, oni su 1940. uspjeli preuzeti vodstvo nad „Hrvatskom čitaonicom“ u Varaždinu koja je u čitavom međuratnom razdoblju bila pod rukovodstvom komunista.⁴⁶ Također, neka društva, poput RKUD „Slobode“, bila su u potpunosti zabranjena kao komunistička. Tako je u vrijeme Banovine Hrvatske proces političke i ideološke polarizacije stanovništva na varaždinskom području već bio na vrhuncu. No, to sve ne znači da je HSS u doba Banovine Hrvatske uspješno suzbio utjecaj KP. Ustvari, KP je unatoč represijama zadržala stečene pozicije, a njen utjecaj na stanovništvo i dalje je bio dosta velik. O tome svjedoče općinski izbori iz 1940. Ti izbori nisu bili održani u samom Varaždinu, ali su zato bili održani u svim ostalim općinama u Varaždinskom okrugu. Partijske organizacije s područja Okruga istaknule su nasuprot listi SDK listu Stranke radnog naroda. U općini Ludbreg bila je, nasuprot službenoj listi HSS-a, postavljena tzv. „vanstranačka lista“ koja je primarno bila pod utjecajem KP, no na toj su listi bili i pripadnici lijevog krila HSS-a. Ta je lista odnijela na izborima pobjedu, što svjedoči o velikom utjecaju KP u Ludbregu, ali i o velikom porazu za HSS jer je Ludbreg imao za tu stranku posebno simboličko značenje budući da je Stjepan Radić 1908. prvi puta bio izabran u parlament upravo u Ludbregu. Pobjedom „vanstranačke liste“ na izborima ova općina nije došla direktno u ruke komunista, ali su u njenu upravu došli ljudi koji su dobrim dijelom bili pod posrednim, a neki i neposrednim utjecajem KP.⁴⁷ Sama činjenica da je Stranka radnog naroda na tim izborima unatoč pritisku vodstva HSS, uprave i policije, uspjela postaviti

⁴⁴ Beli, Franjo, „Demonstracije u Varaždinu 1938. godine“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1935.-1941.)*, knj. 3. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 475-476

⁴⁵ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 299

⁴⁶ *Isto*, str. 306

⁴⁷ V. Mađarić, „Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin i organizacija kotara Ludbreg“, str. 630

samostalne liste u nekoliko općina na području Okruga i da su birači za te liste javno glasali, svjedoči o snazi i utjecaju KP na varaždinskom području.⁴⁸

Isto tako, komunisti koji su koju godinu ranije ušli u legalna društva i mjesne organizacije HSS-a uspjeli su krajem 1930-ih u nekima od njih steći rukovodeće pozicije. Komunisti su pogotovo u seoskim sredinama iskorištavali organizacije HSS-a za provođenje politike KP i širenje utjecaja na seljaštvo. Na primjer, „Hrvatska pučka knjižnica i čitaonica“ u Ludbregu bila je do 1938. pod utjecajem HSS-a, a onda je prešla pod utjecaj komunista sve do rata kada ju je ustaški režim zabranio. Ta je čitaonica bila centar iz kojeg su se širile komunističke ideje na stanovnike svih sela u Ludbreškom kotaru, a njeni su se članovi kasnije tijekom rata u velikoj većini priključili partizanima.⁴⁹ Možda i ponajbolji primjer kako su komunisti iskoristili mjesnu organizaciju HSS-a za provođenje partijske politike i širenje svog utjecaja je selo Poljanec u kojem se nalazila čitaonica koja je imala pjevački zbor i razne diletantske sekcije te je tako okupljala oko sebe čitavo selo. Djelatnošću čitaonice upravljala je mjesna organizacija HSS-a, pa je onda i čitavo selo bilo vezano uz tu organizaciju. Zato su komunisti preko te čitaonice nastojali ući i zauzeti tu organizaciju HSS-a. Oni su najprije ušli u pjevački zbor čitaonice te su pjevačke probe koristili za političke diskusije. Nakon toga su se političke diskusije iz čitaonice počele prenositi i na sastanke mjesne organizacije HSS-a, pa je nakon nekog vremena ta organizacija HSS-a pala većim djelom pod utjecaj komunista. Tako je krajem 1940. na jednom sastanku bila sastavljena i izglasana peticija samom Mačeku u kojoj se traži socijalizacija i demokratizacija u unutarnjoj politici, dok se u vanjskoj politici traži prekid odnosa sa silama osovine te sklapanje pakta s SSSR-om, a to se sve, naravno, poklapalo s trenutnom politikom KP.⁵⁰ U nekim selima u kojima nisu djelovale čitaonice, komunisti su zauzimali rukovodstvo nad vatrogasnim društvima te su koristili ta društva za organiziranje kulturno-prosvjetnih priredbi s namjerom da steknu što više simpatizera među seljaštvom koje nije radilo u gradskim tvornicama.⁵¹ No, kako piše Hrnčević, glavna slabost KP u Varaždinskom okrugu bila je u tome što je njen politički utjecaj bio ograničen uglavnom na Varaždin i Ludbreg i ona sela koja se nalaze vrlo blizu ova dva mjesta, dok ostatak Okruga politički uopće nije bio obuhvaćen. U kotarima Ivanec i Novi Marof, iako je postojalo nekoliko pojedinaca koji su simpatizirali komunizam, utjecaj KP nije se osjetio sve do stvaranja slobodnog teritorija u jesen 1943.⁵²

⁴⁸ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 310

⁴⁹ V. Mađarić, „Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin i organizacija kotara Ludbreg“, str. 628

⁵⁰ „Obračun sa HSS-om“ *Varaždinske vijesti* (Varaždin), 26. 9. 1961., br. 814, str. 3

⁵¹ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 86

⁵² J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 303

Osim toga, treba reći da su komunisti u Varaždinu, osim u radničkom i sindikalnom pokretu, djelovali i u gradskim školama te đačkim i studentskim društvima. Dakle, komunisti su određen utjecaj, iako manji nego među radništvom, ostvarili i među gradskoj i seoskoj inteligenciji. S obzirom na to da su tih godina skoro svi učenici bili članovi barem nekog od raznih kulturno-prosvjetnih i sportskih društava koja su postojala u školama, članovi tada ilegalnog SKOJ-a, nastojali su u njima zauzeti vodeće pozicije i zatim iskoristiti ta društva za širenje komunističkog utjecaja, pa je tako iz tih društava dolazio i dosta velik broj novih članova SKOJ-a. Sam SKOJ, prema tvrdnji Hrnčevića, okupljao je na području OK Varaždin zaista velik broj omladine.⁵³ Od svih škola na području Okruga, komunisti su najveći utjecaj imali u Varaždinskoj gimnaziji. Učenici te Gimnazije dali su podršku štrajkašima 1936. u Tivaru, a smatra se da je u razdoblju od 1936. do 1939. polovica učenika viših razreda bila lijevo orijentirana.⁵⁴ Skojevcima su uspjeli osvojiti upravu u nekoliko takvih društava koja su postojala u Gimnaziji kao što su: „Stijeg izvidnika“, „Jadranska straža“, „Ferijalni savez“, „Pomladak Crvenog križa“ i „Svačić“, pa je za vrijeme NDH uprava Gimnazije bila na jednoj sjednici Nastavničkog savjeta kritizirana od strane zapovjednika Ustaške mladeži na Gimnaziji jer nije ranije pomagala proustaški orijentiranim učenicima.⁵⁵ Osim toga, o utjecaju Partije u Gimnaziji govori i podatak da je u NOB-u sudjelovalo oko 100 učenika Varaždinske gimnazije.⁵⁶ Isto tako, partijska i skojevska organizacija u Varaždinu djelovale su i među studentima. Njihov utjecaj najviše je dolazio do izražaja u zadruzi „Studentski rad“ koja je bila osnovana 1938. s ciljem da materijalno pomaže siromašne studente sa šireg varaždinskog područja. Ta je zadruga nastojala kroz razvoj društvenog, zabavnog i sportskog života okupiti što veći broj studenata te zatim među njima promicati komunističke ideje.⁵⁷

Političke borbe između KP i desnog krila HSS-a još se više zaoštravaju kada je vlada Cvetković-Maček zabranila krajem prosinca 1940. rad URS-a i zaplijenila njegovu imovinu. OK KPH Varaždin je 6. siječnja 1941. kao odgovor na tu zabranu organizirao posljednje demonstracije u gradu prije nego što je izbio rat. Oko 200 demonstranata pod vodstvom KP i SKOJ-a prošlo je gradskim ulicama, a cijela je stvar kulminirala kada su demonstranti porazbijali prozore na

⁵³ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 48-49

⁵⁴ Štager, Ivanka. „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 160; Vrančić, Ivan. „Đaci i profesori Varaždinske gimnazije u prvim godinama okupacije“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 159

⁵⁵ I. Štager, „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“, str. 159-160

⁵⁶ I. Vrančić, „Đaci i profesori Varaždinske gimnazije u prvim godinama okupacije“, str. 158

⁵⁷ I. Štager, „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“, str. 160; V. Mađarić, „Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin i organizacija kotara Ludbreg“, str. 634

hotelu „Novak“ u kojem se nalazilo Društvo prijatelja Njemačke, što govori više o političkom nego radničkom tonu tih demonstracija. Već drugi dan policija je uhitila 7 članova KP, među kojima i 3 člana OK-a. Nakon toga se rad varaždinske partijske organizacije sastojao uglavnom od širenja antifašističke propagande i pozivanju ljudi na obranu zemlje u nadolazećem ratu.⁵⁸ No, ove demonstracije svjedoče da zabrana URS-a nije umanjila utjecaj KP, već je dodatno radikalizirala dio radništva, što ukazuje na veliku napetost koja je vladala u gradu tih dana prije izbivanja rata. Politička i ideološka polarizacija stanovništva na varaždinskom području bila je već jasna, a početak Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i uspostava ustaške vlasti nisu, dakle, bili uzrok te polarizacije, već su samo pretvorili ove prijeratne političke sukobe u oružane sukobe i otvoreno nasilje. Osim toga, polarizacija se može vidjeti i u pisanju varaždinskih novina. Iako su oba tjednika koja su u Varaždinu izlazila prije rata, Hrvatsko jedinstvo i Varaždinske novosti, sve do napada na Jugoslaviju podupirala istu političku opciju, tj. SDK, njihova ideološka i politička orijentacija te odnos prema komunističkom pokretu uvelike se razlikovao. Varaždinske novosti bile su jugoslavenske, liberalno-demokratske i antifašističke orijentacije. Iako se one nisu slagale s politikom KP i komunističkom ideologijom, ipak su, po riječima Hrnčevića, po pitanju „borbe protiv fašizma i obrane Jugoslavije od fašističke agresije gledišta Varaždinskih novosti i partijskih organizacija u Okrugu bila gotovo identična.“⁵⁹ Tako su i u posljednjem broju od 27. ožujka 1941. ove novine pisale da je „Jugoslavija najbolji jamac nezavisnosti i napretka Hrvata“ i da „jedino Jugoslaviji, imademo da zahvalimo, da smo svoj narod u cijelosti sačuvali.“⁶⁰ S druge strane, Hrvatsko jedinstvo, iako je bilo službeno glasilo lokalne organizacije HSS-a, u stvari je bilo glasilo ujedinjene varaždinske reakcije i, prema tome, bilo izrazito antikomunističko. Te su novine još 5. travnja pozivale na odanost Mačeku i HSS-u,⁶¹ no već u sljedećem broju 26. travnja 1941. imale su podnaslov Ustaško glasilo te su to bile jedine novine koje su legalno izlazile u gradu sve do kraja rata.⁶²

Isto tako, treba reći da je KP na varaždinskom području po broju članova bila malobrojna. Početkom 1941. na području OK KPH Varaždin bilo je u 30 ćelija organizirano oko 180 članova. Od toga je 77 članova bilo na području Međimurja, u kotaru Ludbreg bilo je 45 članova, dok se ostatak nalazio u varaždinskom kotaru.⁶³ Što se tiče strukture KP na varaždinskom području, jasno je da je njeno članstvo u najvećem broju bilo sastavljeno od

⁵⁸ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 311-312

⁵⁹ *Isto*, str. 304

⁶⁰ „Jugoslavija je najbolji jamac nezavisnosti Hrvata“ *Varaždinske novosti* (Varaždin), 27. 3. 1941., br. 591, str. 1

⁶¹ „Povjesni trenutak“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 5. 4. 1941., br. 182, str. 1

⁶² J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 303-304; J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 45-46

⁶³ I. Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*. sv. 1, str. 403-405

radništva i to većinom od radnika-seljaka iz sela oko Varaždina jer je njihov broj i u gradskim tvornicama bio puno veći od gradskih radnika, dok je jedan manji dio članstva činila gradska inteligencija. U onim mjestima koja se nalaze podalje od grada i gdje zato nije bilo puno radnika, poput Ludbrega, članovi KP dolazili su većinom iz redova lijevo orijentirane seoske inteligencije. No, kao što se vidi iz ovog pregleda prijeratnog stanja, može se reći da je utjecaj KP te broj aktivista i simpatizera na varaždinskom području daleko premašivao partijsko članstvo. Varaždinska partijska organizacija je zbog straha od provale i hapšenja, koja su na području grada bila vrlo česta, dosta sektašila i rijetko je primala nove članove, ali je zato okupljala svoje pristaše unutar raznih sindikalnih organizacija, radničkih, građanskih i seoskih društava koja na prvi pogled nisu imala nikakve veze s politikom, pa i unutar nekih mjesnih organizacija HSS-a. Čak i one osobe koje nisu simpatizirale s komunističkom ideologijom, bile su odane svojim radničkim predstavnicima ili nekom od društava i radile su u interesu KP vjerujući da se njihovi trenutni ekonomski interesi poklapaju s trenutnim ciljevima KP. Tome još treba pridodati i SKOJ koji je okupljao velik broj mladih ljudi. Prema nekim procjenama na području Okruga bilo je 650 članova SKOJ-a, iako taj broj vjerojatno nije točan.⁶⁴ Uostalom, Hrnčević spominje da je na prvoj konferenciji KPH održanoj u kolovozu 1940. u Dubravi u Zagrebu, OK KPH Varaždin bio s jedne strane pohvaljen zbog jačanja utjecaja u društvima, dok je s druge strane bio kritiziran upravo po pitanju primanja novih članova, odnosno da njegovo brojno stanje uvelike zaostaje za političkim utjecajem Partije u masama te za mogućnostima i zahtjevima situacije.⁶⁵ Prema tome, možemo se složiti s ovom kritikom i reći da KP na varaždinskom području, iako po članstvu malobrojna, nije bila politički nebitna. Upravo suprotno, ona je uz HSS bila jedan od glavnih političkih faktora, a do tako velikog rasta njenog utjecaja došlo je najvjerojatnije zbog ekonomskih razloga, odnosno zbog eksploatacije, ponajprije tekstilnog, radništva koje se našlo u teškoj situaciji i zbog toga je bilo pogodno tlo za širenje komunističkih ideja. Isto tako, pregledom tjednika Hrvatsko jedinstvo može se uočiti da se gotovo u svakom broju prije uspostave NDH spominje kako komunisti predstavljaju protuhrvatsku i protukatoličku ideologiju kojoj se hrvatski nacionalisti moraju suprotstaviti te se poziva stanovništvo da pristupi u „Radničko križarsko bratstvo“ kako bi se spriječilo širenje komunizma. Dakle, zar bi ovaj tjednik posvećivao tako veliku pažnju komunizmu da je KP bila mala i politički nebitna i da nije imala utjecaja na varaždinskom području.

⁶⁴ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 48; J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 86

⁶⁵ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 54-55

3. Varaždin od Travanjskog rata do početka ustanka

3.1 Travanjski rat i okupacija

Nekoliko dana prije izbijanja rata svakodnevni život stanovništva varaždinskog područja bio je dosta težak zbog gospodarske krize koja je 1941. dovela do ogromnog poskupljenja prehrambenih proizvoda i sirovina, a nezaposlenost je i dalje bila jedan od glavnih problema u gradu. Zbog vanjskopolitičke situacije sve su češće bile i vojne vježbe, što je dodatno pogoršavalo situaciju zbog izbjivanja velikog broja muškaraca s posla. No, nakon državnog udara skupine generala pod vodstvom Dušana Simovića od 27. ožujka 1941., svima je postalo jasno što slijedi. Počele su masovne pripreme za rat, a u gradu je zavladała tišina. Tako je 5. travnja u novinama bio objavljen oglas kojim se pod prijetnjom najstrože kazne pozivaju svi vojni obveznici da se odmah jave na vojne vježbe, dok svi vlasnici moraju bez odlaganja vojsci predati stoku i vozila.⁶⁶

Već sljedeći dan, 6. travnja, rano u jutro započeo je napad Trećeg Reicha na Kraljevinu Jugoslaviju. Istog dana u 10 sati započeo je prvi od nekoliko zračnih napada na Varaždin koji su bili izvršeni do 10. travnja. Vojnici mobilizirani na varaždinskom području trebali su krenuti u obranu granice, no otkazali su poslušnost, dezertirali, demonstrirali i na nekim mjestima čak pucali na svoje nadređene. Nastalo je rasulo i do 10. travnja vojne jedinice već su se u potpunosti razišle.⁶⁷ Naravno, do rasula je došlo zbog izrazito velike nepopularnosti jugoslavenskog režima, pa tako gotovo nitko od mobiliziranih vojnih obveznika nije bio spreman boriti se i poginuti za taj režim. Tome je pridonosila i činjenica da je Varaždin bio čitavo vrijeme postojanja Kraljevine Jugoslavije zapostavljan od državne uprave koja nije htjela investirati u razvoj tog područja.⁶⁸

Proglašenje NDH održano je u Varaždinu 11. travnja. Tog dana bile su izvještene zastave NDH i Trećeg Reicha, svi ćirilčni natpisi bili su maknuti, a na glavnom gradskom trgu gdje su se okupili stanovnici bio je srušen kip kralja Aleksandra I. Karađorđevića. Istog dana u grad su, bez ispaljenog metka, mirno stigli i prvi njemački vojnici. U Varaždin je ušla 183. njemačka biciklistička divizija u sastavu 51. korpusa 2. armije, a njemački zapovjednik, general Kurt von

⁶⁶ „Oglas!“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 5. 4. 1941., br. 182, str. 1

⁶⁷ Huzjan, Vladimir. *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb; Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2020., str. 20-21

⁶⁸ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 25

Briesen, darovao je gradu jednu sliku Adolfa Hitlera kao uspomenu na taj dan.⁶⁹ Nadalje, tog je dana bila smijenjena i dotadašnja gradska uprava i postavljena nova, a Ustaški povjerenik za bivšu Varaždinsku županiju, Mate Frković, imenovao je dotadašnjeg gradonačelnika Ljudevita Bana za Povjerenika općine grada Varaždina. Nakon preuzimanja vlasti Frković je 12. travnja naredio da se prikupi sva stoka i konji u vojnom vlasništvu i da se svaki oblik nasilja u Varaždinu i okolici mora spriječiti, dok se svi prijestupnici i sve zatečeno oružje mora odmah predati vlastima.⁷⁰ Sljedećih nekoliko dana u gradu se sve više povećavala koncentracija njemačke vojske i ratne tehnike, no više nije bilo nikakvih sukoba. Za većinu stanovnika varaždinskog područja činilo se da je rat završen i to uz vrlo malo žrtava i bez većih materijalnih oštećenja u gradu i okolici jer na varaždinskom području nije bilo značajnijih vojnih operacija.

Što se tiče članova KPJ i SKOJ-a, oni su se prije napada na Jugoslaviju, u skladu s tadašnjom politikom Partije koja je radila na pripremanju zemlje za obranu od fašističke agresije, gotovo svi odazvali vojnom pozivu nakon državnog udara od 27. ožujka. Tako je i vrlo velik broj članova varaždinske partijske organizacije Travanjski rat i kapitulaciju Kraljevine Jugoslavije dočekao u svojim vojnim jedinicama širom zemlje. Nakon što su se poslije rata vratili svojim kućama zatekli su njemačku vojsku i ustaše koji su već uspostavljali svoju vlast. Od prijeratnog OK KPH Varaždin, u gradu su prvih dana nakon Travanjskog rata djelovali samo Hrnčević i Beška Frntić, a sve partijske veze bile su prekinute. Tako je Hrnčević odmah po povratku iz vojske održao sastanak s nekoliko članova varaždinske partijske organizacije koje je od ranije osobno poznao. Na tom sastanku se raspravljalo o tome kako sačuvati komuniste i sindikalne funkcionere od hapšenja, o tome kako sakrivati oružje te o ponovnom uspostavljanju prekinutih veza koje su zbog ćelijskog sistema rada bile prekinute, jer, iako su se mnogi komunisti poznavali iz ranijih akcija, nisu znali tko je ustvari član Partije.⁷¹

3.2 Prvi mjeseci u NDH i početak ustanka

Već je 30. travnja došlo do određenih promjena u gradskoj upravi. Tog je datuma Ljudevit Ban dao ostavku na mjestu Povjerenika općine grada Varaždina, pa je Mate Frković istoga dana imenovao Vjekoslava Medvedovića novim Povjerenikom. Medvedović je zatim 24.

⁶⁹ Huzjan, Vladimir. „Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Varaždin; Zagreb, 2012., str. 374

⁷⁰ V. Huzjan, „Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske“, str. 370-371

⁷¹ Frntić, Beška; Santo, Gabrijel, „Prva iskustva“, u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941., knj. 5.* Ur. Milinko Burović, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno Delo“, 1964., str. 251-252

svibnja 1941. bio imenovan od strane ministra unutarnjih poslova NDH Andrije Artukovića gradskim načelnikom grada Varaždina s djelokrugom gradskog zastupstva te će Medvedović na toj funkciji ostati sve do kraja rata, a prva sjednica gradskog vijeća bila je održana tek 7. studenog 1941., što ukazuje na to da se u prvim mjesecima nakon uspostave NDH u Varaždinu nisu rješavali problemi građana jer je ustaška uprava bila fokusirana na učvršćivanje svoje vlasti. U međuvremenu Varaždin je 3. lipnja 1941. postao i sjedištem Velike župe Zagorje kao nove upravne jedinice u NDH,⁷² a velikim županom bio je proglašen Stjepan Uroić.⁷³

Krajem travnja u Hrvatskom jedinstvu pojavile su se prve rasne odredbe. Tih se dana pojavljuju i prvi zahtjevi Gradskom poglavarstvu za promjenom vjere, tj. za prelazak na katoličanstvo.⁷⁴ Oko 20. travnja započelo je i prvo odvođenje ljudi u logor u Lepoglavi. Najprije su bili odvođeni komunisti, Srbi, projugoslavenski orijentirani pojedinci i svi oni koji su bili antifaašisti. Tako je toga dana iz Varaždina u Lepoglavu bilo odvedeno nekoliko članova SKOJ-a i društva „Studentski rad“, a odvedeni su bili i članovi SDS-a Hinko Krizman i njegov sin, dok je u Gimnaziji bilo uhapšeno nekoliko antifaašistički nastrojenih profesora poput Vladimira Deduša i Josipa Paukovića. Istovremeno su iz Ludbrega u Lepoglavu bili odvedeni neki od najistaknutijih članova tamošnje partijske organizacije poput Vlade Mađarića, Stjepana Kučiša i Đure Takača. Slično je bilo i u kotaru Novi Marof i Ivanec gdje je također bilo uhićeno nekoliko osoba.⁷⁵

Prva uhićenja Židova na varaždinskom području započela su tijekom svibnja, a tada je bio objavljen i oglas prema kojem se sve osobe s područja grada Varaždina koje po rođenju ili zavičajnosti ne pripadaju NDH moraju u roku od 5 dana vratiti u svoj zavičaj. Zatim je u lipnju bila donijeta odluka o obveznom nošenju židovskih oznaka, a najveći progon desio se u srpnju. Tako su u noći 12. srpnja gotovo svi Židovi u gradu bili sakupljeni i odvedeni u zgradu vojne jahaonice odakle su drugi dan bili otpremljeni u koncentracijske logore diljem NDH. Iz Varaždina je u logore bilo otpremljeno oko 450 Židova, što je iznimno veliki postotak ako se uzme u obzir da je prema popisu stanovništva od 31. ožujka 1931. u Varaždinu živjelo 486 Židova.⁷⁶ Hrvatski ustaški logor bio je osnovan i u Ludbregu te je 22. srpnja otpremljeno iz tog logora u druge logore NDH 29 Židova i 26 pravoslavaca. Sva imovina Židova i Srba bila je

⁷² Zakonskom odredbom o velikim župama od 10. lipnja 1941. bio je službeno uspostavljen novi upravno-teritorijalni ustroj NDH

⁷³ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 28-31

⁷⁴ V. Huzjan, „Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske“, str. 371-372

⁷⁵ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 59-60

⁷⁶ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 51

oduzeta i pretvorena u državnu, a zatim podijeljena raznim ustaškim dužnosnicima.⁷⁷ O iznimno velikom progonu Židova u Varaždinu svjedoče i zagrebačke novine Hrvatski narod koje su 16. srpnja pisale kako je Varaždin prvi „Judenfrei“ grad u NDH.⁷⁸ No, jedan manji dio Židova i dalje je ostao na slobodi jer su obavljali neku važnu funkciju za koju vlasti NDH nisu mogle naći zamjenu, ali ni to nije dugo potrajalo. Iako su se neki Židovi uspjeli spasiti i pobjeći u inozemstvo i kasnije se vratili u zemlju kao pripadnici Narodnooslobodilačke vojske, ipak velika većina varaždinskih Židova nije preživjela holokaust.⁷⁹

Što se tiče srpske manjine, ni ona nije puno bolje prošla. U Varaždinu je prema popisu iz 1931. živjelo 705 osoba pravoslavne vjere. Od tog broja većina su bili Srbi koji su tijekom Kraljevine Jugoslavije u Varaždinu obavljali razne vojne i činovničke poslove. Nakon uspostave NDH jedan dio Srba bio je deportiran iz Varaždina u Srbiju, odveden u Lepoglavu ili izveden pred izvanredni narodni sud i osuđen na najstrožu kaznu zbog uloge u Travanjskom ratu ili pod optužbom da su četnici. Također, privremeni upravitelji bili su postavljeni u svim tvrtkama, trgovinama, obrtima, itd. gdje su Srbi bili vlasnici ili suvlasnici. No, nekim Srbima koji su već duže vrijeme živjeli s obiteljima na varaždinskom području, ipak je bio odobren boravak.⁸⁰

Nadalje, Treći Reich je ubrzo nakon Travanjskog rata započeo s izgonom Slovenaca, pa su tako 9. svibnja 1941. njemački vojnici pred Varaždin dovezli 150 Slovenaca koji su od tuda trebali otići u Beograd na čišćenje grada od ruševina. No, oni nisu nastavili prema Beogradu, nego su se vratili natrag u Varaždin ili u Sloveniju. Tijekom sljedećih godina, pogotovo 1942., još je više deportiranih Slovenaca zatražilo zavičajnost grada Varaždina, a neki od njih, poput Stanka Gomionika, Ivana Jeremica, Franje Valdeca, Jerka Novaka, Stanke Zadavec, itd., kasnije su se priključili partizanima ili su izravno pomagali NOP u Varaždinu.⁸¹

Sva ova hapšenja Židova, Srba i Roma ostavljala su među stanovništvom Varaždina vrlo loš prvi dojam nove vlasti, a među politički i ideološki neopredijeljenim stanovnicima pogotovo je loš dojam ostavljalo privođenje uglednih građana koji nisu pripadali manjinskim skupinama poput gimnazijskih profesora i Hinka Krizmana koji su bili poznati po tome što su se prije rata zalagali za veće demokratske slobode. Iako se slobodno može reći da je zbog omraženosti

⁷⁷ V. Huzjan, „Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske“, str. 372-373

⁷⁸ Škiljan, Filip. *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1945.: opredjeljivanja, borbe, žrtve*. Zagreb: Plejada; Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, 2012., str. 47 prema *Hrvatski narod* (Zagreb), 16. 7. 1941.

⁷⁹ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 59-60

⁸⁰ *Isto*, str. 77-80

⁸¹ I. Štager, „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“, str. 162 i 169-173

monarhističkog jugoslavenskog režima većina stanovništva isprva podržala projekt NDH, to ne znači da je podržala i ustaški režim. Smatram da bi ovdje bilo pogrešno poistovjetiti državu i režim jer dobar dio onih koji su se protivili monarhizmu i koji su željeli samostalnu hrvatsku državu vjerojatno nisu tu državu zamišljali ponovo kao diktaturu, već su težili državi u kojoj će biti više demokratizma nego što je to bilo u Kraljevini Jugoslaviji. Uostalom, sudeći prema pisanju lokalnog ustaškog glasila, Hrvatskog jedinstva, čini se da ustaše od samog početka nisu imale širu potporu stanovništva varaždinskog područja. Tako su te novine 26. lipnja 1941. pisale: „Za našu borbu tražili smo saveznike u seljacima, u radnicima, tražili smo ih među građanstvom, i to je bilo više puta vrlo teško pronaći. Imamo mi ovdje u Varaždinu dobro iskustvo. Od čitave akcije ustaškog pokreta našli smo samo dvadesetak omladinaca (većinom školske mladeži) i ni potpunih pet izgrađenih intelektualaca. Ništa više nismo mogli pronaći. To otvoreno priznajemo i ne stidimo se to pred javnost iznijeti.“⁸² No, ako je podrška ustašama bila tako slaba, kako im je onda uspjelo zauzeti i održati vlast te provesti ove ranije opisane progone? Za to postoje dva razloga. Prema Hrnčeviću, jedan razlog je taj što je „čitava ujedinjena reakcija - mačekovci, klerikalci i frankovci - a ona je već za vrijeme Banovine čvrsto zasjela na vlast, naprosto prešla na njihovu stranu.“⁸³ Za vrijeme Travanjskog rata i u prvim danima nakon okupacije upravo su odredi Hrvatske građanske i seljačke zaštite, a ne pripadnici ustaškog pokreta, bili ti koji su dočekali njemačku vojsku i ustaše, razoružavali skupine vojnika jugoslavenske vojske koji su bili u povlačenju i vršili prva hapšenja. Uglavnom, oni su bili najzaslužniji za uspostavljanje i održavanje ustaške vlasti. Tako su ubrzo i za šefove župskog redarstva u Varaždinu bili postavljeni prijašnji zapovjednici Građanske zaštite, Vladimir Čanić i Božidar Gregl. Upravo je Gregl bio najzaslužniji za najveće hapšenje Židova u Varaždinu 12. srpnja 1941. Kasnije ga je u siječnju 1942. na funkciji upravitelja Župskog redarstva zamijenio Krunislav Batušić koji će se na toj funkciji zadržati do veljače 1945.⁸⁴ Isto tako, ustaše su od samog početka vršili pritisak na članove HSS-a da stupe u ustaške redove, dok je Maček još 10. travnja pozvao sve pristaše i organizacije HSS-a na pokornost ustaškim vlastima, pa je tako čitava kotarska i gradska organizacija HSS-a u Varaždinu 3. kolovoza 1941. pristupila ustaškom pokretu.⁸⁵ To se dogodilo isti dan kada su Mile Budak i Slavko Kvaternik zajedno s drugim istaknutim članovima ustaškog pokreta posjetili Varaždin kako bi prisustvovali posveti

⁸² „HRVATSKOJ JAVNOSTI“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 26. 6. 1941., br. 193, str. 1

⁸³ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 313-314

⁸⁴ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 305-306 i 314; V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 59-60

⁸⁵ „Kotarska i gradska organizacija HSS u Varaždinu pristupila Ustaškom Pokretu“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 7. 8. 1941., br. 199, str. 1

temeljnog kamena radničkog naselja „Stjepan Radić“ koje se trebalo izgraditi kroz sljedećih nekoliko godina.⁸⁶ Naravno, Hrvatsko jedinstvo nije propustilo senzacionalistički pisati o ovom događaju jer su ustaše preko svog propagandnog aparata nastojale iskoristiti popularnost koju je imao HSS na varaždinskom području, odnosno nastojali su pokazati i svim ostalim članovima HSS-a da slijede primjer varaždinske kotarske organizacije i da se priključe ustaškom pokretu. Osim toga, veliku pomoć u popuni upravnog aparata novim dužnosnicima, ustašama je pružilo i „Križarsko bratstvo“.⁸⁷ Drugi i možda još važniji razlog koji govori o tome kako je ustašama uspjelo zauzeti i učvrstiti svoju vlast je, naravno, taj da su ustaše imale pomoć njemačke vojne sile koja je sve do kraja rata bila najvećim dijelom koncentrirana u samom gradu. Slično je bilo i u kotarima Ludbreg, Ivanec i Novi Marof gdje se našlo ponešto novih ustaša, no upravni aparat iz razdoblja Banovine Hrvatske i dalje je bio zadržan gotovo neizmijenjen.⁸⁸

Nepopularnosti ustaškog režima na varaždinskom području pridonosilo je i vrlo loše gospodarsko stanje koje se nije popravljalo u odnosu na prijeratno razdoblje, čak se može reći da se zbog ratnih prilika gospodarsko stanje dodatno pogoršalo. Cijene svih namirnica nastavile su rasti, a nezaposlenosti je i dalje bila velika. Zbog velike oskudice neki stanovnici pisali su pisma A. Paveliću u kojima ga mole za neku vrstu financijske pomoći. U trgovinama je nestajalo sve više robe, pa je među kupcima dolazilo do naguravanja i otimanja, dok su radnici i gradski službenici tražili veće plaće i pomoć u ogrjevu, odjeći i obući.⁸⁹ Iako je bilo i nekih pozitivnih stvari poput početka gradnje radničkog naselja i izgradnje kanalizacijske mreže, ekonomsko stanje i svakodnevni život bili su u gradu i okolici sve do kraja rata vrlo teški.⁹⁰

Što se tiče komunista, razdoblje od prvih hapšenja nakon uspostave NDH koja su se desila krajem travnja, pa do napada Trećeg Reicha na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941., proteklo je za KP na varaždinskom području relativno mirno jer su ustaše bile fokusirane na uspostavljanje i organiziranje svog vojnog, policijskog, političkog, upravnog i sudskog aparata te na uspostavljanje svojih organizacija poput Državne radne službe, Ustaške mladeži, itd. Mile Budak koji je 23. svibnja 1941. posjetio Varaždin u svom se govoru tada osvrnuo i na komuniste za koje je rekao da „90 posto tih ljudi koje zovu komunistima, nisu komunisti, nego su ljudi koji traže kruha i pravde. Kad im se dade kruha, to jest rada, kada vide da se ovdje radi pravedno, kada vide da je tu jedna čelična ali i bratska i pravedna ruka, koja to drži, onda nema tih 90

⁸⁶ „Hrvatski radnik – u svom domu“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 7. 8. 1941., br. 199, str. 2

⁸⁷ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 60

⁸⁸ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 314

⁸⁹ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 36-38

⁹⁰ *Isto*, str. 41-42

posto komunista, jer su oni onda najbolji Hrvati. Ti ljudi imaju pravo da su nezadovoljni, jer kad ne bi bili nezadovoljni, ne bi bili dostojni da nose ime čovjeka. To međutim nije problem u ustaškoj državi, pa će se i to lako riješiti. Ostat će jedino možda dva do tri posto njihovih ideologa.“⁹¹ Nadalje, kako je na tzv. Majskom savjetovanju, odnosno na nizu sastanaka održanih krajem travnja i početkom svibnja, bilo zaključeno da sve organizacije KPJ dalje nastave raditi na pripremi oružanog ustanka, tako su onda i komunisti na varaždinskom području, po riječima Hrnčevića, sljedeći direktive KPJ, radili na političkim i vojnim pripremama za oružani ustanak. Uglavnom, širili su propagandu protiv okupatora i ustaša, prikupljali i sklanjali oružje, municiju, sanitetski materijal i lijekove, prikupljali su novčane priloge, organizirali grupe za pružanje prve pomoći, itd. Glavni centri djelovanja komunista i dalje su bile varaždinske tvornice, pogotovo Tivar i VIS gdje se i ranije nalazio najveći broj simpatizera i aktivista KP. Po Hrnčeviću, glavna slabost tijekom priprema bila je to što u gradu i okolnim selima nisu uspjeli organizirati veći broj skloništa za prihvaćanje članova oružanih grupa nakon akcija.⁹² Ipak, u tom su razdoblju bile uspostavljene dvije najznačajnije partizanske baze na varaždinskom području. Bila su to dva mlina obitelji Vidović. Jedan mlin, nazvan Baza 1, nalazio se u Kućanu Gornjem, dok se drugi mlin, nazvan Baza 2, nalazio u Zbelavi. Osim što se u tim mlinovima skladištilo oružje, municija i ostali materijali koji su bili namijenjeni partizanima, oni su bili i mjesto gdje su se okupljali glavni organizatori ustanka, odnosno članovi Okružnog i Kotarskog komiteta KPH Varaždin te ostali komunisti koji su se skrivali pred ustaškom policijom. Tu su se tijekom rata održavali ilegalni partijski sastanci, a povremeno je u mlinu radila i tehnika OK KPH Varaždin.⁹³

Tako je u toku tih priprema došlo i do napada Trećeg Reicha na SSSR. Skoro tjedan dana nakon napada, 28. lipnja, u Varaždin je stigao Karlo Mrazović-Gašpar koji je, kao član Politbiroa CK KPH, od travnja 1940. održavao vezu s varaždinskom partijskom organizacijom. On je obavijestio OK KPH Varaždin o novonastaloj situaciji i predložio da se odmah sazove sastanak na kojem će se napraviti plan o prvim akcijama. Već istoga dana sastanak je bio održan u šumi kraj sela Turčin. Kako je sastanak bio sazvan na brzinu i kako Okružni komitet gotovo da i nije postojao, sastanku su prisustvovala samo petorica članova KP. Bili su to: Karlo Mrazović-Gašpar, Josip Hrnčević, Franjo Beli, Andrija Frntić i Franjo Žitnjak. Na sastanku se raspravljalo o situaciji u zemlji i svijetu koja je nastala napadom Trećeg Reicha na SSSR. Raspravljalo se i

⁹¹ „Govor dra Mile Budaka“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 29. 5. 1941., br. 189, str. 2-4

⁹² J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 60-61

⁹³ Lončarić, Magdalena. „Spomen-muzej Vidović mlin - Baza 1“, *Muzejski vjesnik*, vol. 9, br. 9, Koprivnica, 1986., str. 30-32

o stanju u partijskoj organizaciji. Na kraju je bilo zaključeno da se umnoži i podijeli proglas koji je CK KPH izdao na dan napada na SSSR, da se pojača antifašistička propaganda i da se odmah formiraju grupe i otpočne s diverzijama na željeznici i poštansko-telegrafskim uređajima. Tako je taj sastanak označio početak ustanka na varaždinskom području.⁹⁴

Još iste noći komunisti su krenuli s raspačavanjem letaka (po sjećanju Hrnčevića radilo se ili o spomenutom proglasu CK KPH ili o govoru Molotova), pa su ustaše drugog dana krenule s hapšenjima u gradu i okolici. Tog je dana bio uhapšen velik broj članova varaždinske partijske organizacije među kojima i dvojica sudionika sastanka, Franjo Beli i Franjo Žitnjak. Hapšenja komunista i skojevaca nastavljena su tijekom srpnja i kolovoza, a među uhapšenima tijekom tih dana najznačajnija ličnost bio je Slavko Lončarić kao najstariji komunist u Varaždinu. Osim toga, tijekom bijega iz Kerestinca, od varaždinskih komunista u borbi s ustašama poginuo je sudionik španjolskog građanskog rata Ćiril Brezovec, a Hugo Kohn, prijeratni sekretar gradskog komiteta, bio je streljan s ostalim komunistima koji su bili uhvaćeni tijekom bijega. Varaždinska partijska i skojevska organizacija velikim su dijelom bile razbijene, zavladao je rasulo, a većina partijskih veza bila je prekinuta. Stoga je nakon ovih hapšenja u srpnju trebalo prići obnovi partijske organizacije.⁹⁵ Ubrzo su, tj. već sredinom srpnja 1941., započele i prve akcije na varaždinskom području. Skojevske grupe iz Varaždina i Ludbrega izvršile su prve diverzije u kojima su prekinuli telegrafske i telefonske linije uz pruge Varaždin-Zagreb, Varaždin-Koprivnica te uz cestu Veliki Bukovec-Ludbreg.⁹⁶

Odmah poslije tih prvih diverzija i akcija, počele su se formirati i prve oružane grupe. Početkom kolovoza 1941. CK KPH je odlučio da se na području OK Bjelovar formira zajednička Bjelovarsko-varaždinska partizanska grupa koja će okupljati već postojeće grupe koje su se nalazile na Kalniku i one pojedince koji su se morali sklanjati pred ustaškim režimom. Tako je 13. kolovoza Gabrijel Santo, sekretar OK SKOJ-a i član OK KPH Varaždin, zajedno s još četvoricom radnika, također članova KP, formirao prvu grupu varaždinskih partizana. Ta je grupa potom krenula na Kalnik gdje su postojali najbolji uvjeti za smještaj i gerilsko ratovanje, a na putu su im se u Ludbregu pridružila i dvojica seljaka simpatizera KP. Grupa je 15. kolovoza stigla na Kalnik gdje se spojila s Bjelovarskom grupom, a toj Bjelovarsko-varaždinskoj grupi uskoro se pridružila i grupa zagrebačkih partizana pod vodstvom Petra Biškupa-Vene koja je

⁹⁴ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 61-62; J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 316

⁹⁵ J. Hrnčević, *Svjedočanstva*, str. 62-65

⁹⁶ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 317-318

bila formirana nekoliko dana ranije u šumi kod Sesveta.⁹⁷ Ta je oružana skupina početkom rujna započela s manjim oružanim akcijama u okolici Kalnika i Bilogore koje su trajale do kraja 1941., no nije se uspjela omasoviti, a krajem godine grupa je bila razbijena zbog brze ustaške reakcije. Ipak, na varaždinskom području sve se više pričalo o akcijama partizanskih grupa s Kalnika jer su one bile dokaz da je i unatoč teškim uvjetima borba moguća.⁹⁸

U Varaždinu je 12. rujna ponovo došlo do hapšenja zbog slušanja Radio-Moskve, pa je zbog toga bio izabran novi OK KPH Varaždin u koji su kao članovi ušli Stjepan Ivić, Beška Frntić i Franjo Beli, dok je Hrnčevića na mjestu sekretara zamijenio Florijan Bobić.⁹⁹ Nakon što je partijska organizacija bila uspješno obnovljena, u jesen 1941. intenzivira se partijski rad u tvornicama i na terenu. U raznim odjeljenjima tvornica, ponajprije u Tivaru i VIS-u, počinju se na inicijativu KP osnivati odbori narodne pomoći koji će nešto kasnije postati ilegalni Narodnooslobodilački odbori, a nakon stvaranja slobodnog teritorija 1943. i legalni. Prvi članovi tih odbora bili su uglavnom radnici koji su se iskazali u prijeratnom radničkom pokretu. Osim što su ti odbori narodne pomoći prikupljali razna materijalna sredstva za pomoć kalničkim partizanima, njihov glavni zadatak bio je da djeluju politički, odnosno da provode politiku KP, da ljudima objašnjavaju ciljeve NOP-a, da među radništvom šire propagandu protiv ustaša i okupatora, itd. s ciljem da mobiliziraju što više ljudi za NOB.¹⁰⁰

Poslije toga uslijedilo je još nekoliko akcija na varaždinskom području do kraja 1941. U listopadu su domobranske jedinice iz Varaždina trebale biti otpremljene u BiH kao pomoć u borbi protiv partizana. No, poziv u domobransku vojsku dobio je i Franjo Beli, član OK KPH Varaždin. Karlo Mrazović je zato štampao kratak letak u kojem se pozivaju domobrani da ne idu u BiH, već da napuste kasarne i otiđu svojim kućama ili da se pobune. Franjo Beli podijelio je među domobranima taj letak te je oko 2000 domobrana otišlo još iste noći svojim kućama, a odlazak u BiH bio je barem na kratko spriječen. Nakon nekoliko dana domobrani su ponovo bili prikupljeni u kasarne, pa je akcija bila ponovljena, a rezultat je bio isti. No, domobrani su uskoro po treći put bili prikupljeni i ovog puta stvarno otpremljeni u BiH, tako da akcija na

⁹⁷ Prilika, Đuka; Santo, Gabrijel. „O nastanku, razvoju i borbama Bjelovarsko-varaždinske partizanske grupe u 1941. godini“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 496-497 i 504

⁹⁸ B. Frntić; G. Santo, „Prva iskustva“, str. 257-260

⁹⁹ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 319

¹⁰⁰ Runjak, Josip. „Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin 1941 - 1945. Opći uslovi razvitka NOB i narodne vlasti“, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, vol. 2-3, br. 2-3, Varaždin, 1962., str. 86; J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 320

kraju nije bila uspješna.¹⁰¹ Ipak, ova je akcija pokazala kakvo je bilo raspoloženje među domobranima, tj. među stanovništvom varaždinskog područja koje se moralo odazvati vojnom pozivu. Ako je samo nekoliko letaka moglo rezultirati razilaženjem čitavog garnizona, onda to ukazuje da gotovo nitko s varaždinskog područja nije bio spreman boriti se u BiH, ili bolje rečeno, nije htio boriti se na udaljenim ratištima podalje od svojih domova. Osim toga, ustaški režim će tijekom čitavog rata imati problema s novačenjem jer se velik broj ljudi nije odazivao pozivima u vojsku. Filip Škiljan spominje kako se u siječnju 1942. za Varaždinsku doknadnu bojnu nije odazvalo 740 od 980 pozvanih,¹⁰² dok se u izvještau Mate Rupčića, zamjenika zapovjednika Vrhovnog oružničkog zapovjedništva, spominje da je „narod sklon zelenom kadru. Po selima se govorka da će rađe poći u šumu noli u Bosnu, Kordun i u Rusiju.“¹⁰³

Nadalje, na godišnjicu Oktobarske revolucije u Varaždinu i okolnim selima pojavile su se razne parole, a ovako je o tom događaju izvijestila oružnička postaja Varaždin: „U noći od 5. na 6. studena 1941. god. u selu Vidovcu, Nedeljancu, općine Vidovec, i u selu Majerje i Sračinec, općine Petrijanec, kotara Varaždin, ispisani su bili razni napisi i znakovi komunističke sadržine. U selu Vidovcu na župnoj crkvi (po zidu) napisato je bilo „Dolje krvnik Pavelić“, „Budi svjestan narode, nedajmo rekvirirati, krv za krv“, „Živjela Sovjetska Rusija“, „Dolje Ustaška vojska“, „Dolje Fašizam!“, „Smrt vaša“. Kod svih napisa bila je narisana i mrtvačka glava, srp sa čekićem, zvjezdom i slovima S.S.S.R. Ovi napisi i znakovi bili su iste noći napisani odnosno narisani i na zgradi vatrogasnog doma u selu Nedeljancu, na gostioni Stanić Marka, Brezovec Stjepana kao i na kapelici u istom selu. Slični znakovi su bili nacrtani u selu Sračincu na školskoj zgradi te po raznim privatnim kućama u Sračincu i Majerju, koji napisi i znakovi zapaženi su i u gradu Varaždinu... Postoji temeljita sumnja, da je ovo izvršeno od strane radnika zaposlenih u raznim tvornicama u Varaždinu...“¹⁰⁴ U prosincu je ponovo bio organiziran i štrajk radnika u Tivaru. Vlado Popović u izvještau CK KPJ spominje da su radnici Tivara „Zbog nestašice kruha postavili zahtjev: povećanje plaće i dobijanje dvostruke količine kruha. Pokušalo se razbiti štrajk prisilnim mjerama, ali nije pošlo za rukom. Radnici su dobili tražene

¹⁰¹ J. Hrnčević, „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“, str. 320; B. Frntić; G. Santo, „Prva iskustva“, str. 255

¹⁰² F. Škiljan, *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1945.: opredjeljivanja, borbe, žrtve*, str. 56-57

¹⁰³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1984., dok. br. 90, „Izvještaj zamjenika zapovjednika Vrhovnog oružničkog zapovjedništva Glavnom stanu Poglavnika o akciji protiv partizana na području Kalnika“, 9. 4. 1942.

¹⁰⁴ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 1 (ožujak – prosinac 1941), dok. br. 192, „Izvještaj oružničke postaje Varaždin Kotarskoj oblasti Varaždin o pisanju komunističkih parola i znakova u selima Vidovcu, Nedeljancu, Majerju i Sračinecu“, 7. 11. 1941.

povišice.“¹⁰⁵ Ovo je još jedan dokaz lošeg gospodarskog stanja na varaždinskom području u NDH, ali i vrlo lošeg stanja u kojem se tada nalazilo radništvo. Zbog ratnih prilika trebalo je stalno povećavati proizvodnju, a kako je Tivar šivao uniforme za domobrane i ustaše, položaj radnika postajao je i gori nego je bio prije rata jer su morali raditi sve više, dok su plaće i dalje bile niske. Stoga je prilično jasno da su radnici bili nezadovoljni svojim gospodarskim stanjem i da zato ustaški režim nije mogao steći širu potporu među radništvom, dok je, s druge strane, NOP stjecao sve više simpatija jer su se u njemu nalazili ljudi koji su se istaknuli u prijeratnim borbama za poboljšanje radničkog položaja.

Kao što se može vidjeti iz ovih nekoliko ovdje izdvojenih akcija, akcije NOP-a na varaždinskom području su do početka 1942. bile uglavnom male i ograničene, nije bilo većih bitaka ni ljudskih žrtava. Do većih akcija nije došlo zbog vrlo čestih hapšenja pripadnika NOP-a od strane ustaške policije. Gotovo svakog mjeseca bilo je uhapšeno više desetaka skojevaca te članova i simpatizera KP koji su završavali u zatvorima i logorima zbog čega se dobar dio komunista pasivizirao, a partijska organizacija morala se stalno obnavljati. Budući da se varaždinsko područje nalazi u blizini glavnog središta NDH, Zagreba, da kroz to područje prolaze važne prometnice koje su u odnosu na ostatak NDH bile dobro razvijene, te da je varaždinsko područje, kao i čitava sjeverozapadna Hrvatska, teritorij na kojem je živio najveći postotak hrvatskog stanovništva u NDH, ustaške vlasti bile su posebno osjetljive na bilo kakvu pojavu partizana te su pod svaku cijenu nastojale suzbiti njihov utjecaj. No, sama činjenica da je i u takvim teškim uvjetima, gdje se državna vlast i propaganda NDH jako osjećala i gdje je bila povećana koncentracija njemačke vojske, bio izveden veći broj, iako ne baš značajnih, akcija, ipak govori o tome da je KP na varaždinskom području uspješno zadržala dobar dio utjecaja koji je imala i prije rata. Ustaški režim uspio je čestim hapšenjima i drugim represijama samo spriječiti ili ograničiti akcije NOP-a, ali nije uspio suzbiti utjecaj i podršku, pogotovo među radnicima, koju je KP tijekom prijeratnih godina stekla preko URS-a i drugih organizacija.

Stoga, što se tiče strukture pokreta otpora na varaždinskom području, ona se u ovoj prvoj fazi poklapa sa strukturom KP jer Partija ovdje nije bila samo pokretač i organizator ustanka, već i glavni nosilac, odnosno gotovo svi sudionici ustanka bili su simpatizeri ili članovi KP. Dakle, pokret otpora sačinjavali su daleko najvećim dijelom tekstilni radnici, pri čemu je bilo više radnika-seljaka iz onih sela u okolici Varaždina koja su činila tzv. „Crveni obruč“ nego gradskih

¹⁰⁵ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 1 (ožujak – prosinac 1941), dok. br. 215, „Iz izvještaja Vlade Popovića Centralnom komitetu KPJ o nekim akcijama u sjevernoj Hrvatskoj“, 15. 12. 1941.

radnika jer je i u gradskim tvornicama njihov broj bio puno veći od gradskih radnika. Osim toga, treba reći da su svi radnici koji su se odlučili uključiti u pokret otpora bili prije rata članovi URS-a i „Slobode“ te su sudjelovali u štrajku u Tivaru 1936. i na demonstracijama zbog zabrane URS-a 1941., što znači da su svi oni već od ranije bili aktivni sudionici radničkog pokreta u Varaždinu i da su već tada bili pod jakim utjecajem KP. O tome svjedoči i podatak da je u NOB-u poginulo 46 radnika samo iz Tivara.¹⁰⁶ Da su radnici bili simpatizeri KP i sudionici pokreta otpora govori i jedan izvještaja Zapovjedništva 1. domobranskog zbora upućen Ministarstvu domobranstva NDH u kojem stoji da „U industriskim središtima - Sisak i Varaždin - veći broj radništva je komunistički nastrojen i sa njihove strane se osjeća jača djelatnost.“¹⁰⁷ No, osim radnika, jedan manji dio u pokretu otpora sačinjavala je gradska i seoska inteligencija. Ti ljudi su se s komunizmom upoznali u školama ili u raznim društvima te su oni, za razliku od radnika koji su pristajali uz KP kako bi ponajprije poboljšali svoj ekonomski položaj, zaista simpatizirali s komunističkom ideologijom, tj. borili su se za uspostavu komunističkog društva. Kao jedan takav primjer može se izdvojiti Gabrijel Santo koji je rođen 1919. u Varaždinu. On se s komunističkim idejama upoznao preko nekih svojih prijatelja tijekom školovanja u Gimnaziji te je već 1936. pristupio SKOJ-u i postao sekretar OK SKOJ-a Varaždin, a zatim je 1939. postao članom KP i ušao u OK KPH Varaždin, da bi 1941. postao jedan od prvih Varaždinaca koji su otišli kao partizani na Kalnik.¹⁰⁸

Što se pak tiče nacionalne strukture, pokret otpora na varaždinskom području sačinjavali su gotovo isključivo Hrvati koji su po konfesiji bili katolici. No, ovdje se možemo zapitati zašto pokretu otpora nisu pristupile manjine koje su bile progonjene u NDH? Kao prvo na varaždinskom području postotak manjina bio je vrlo malen što je onemogućavalo da samostalno organiziraju otpor, a drugo, brzina i efikasnost kojom se ustaški režim obračunao s tim manjinama u Varaždinu bili su tako veliki da se vrlo rijetko netko uspio spasiti, a ako bi se i spasio bilo je još teže uspostaviti kontakt s KP koja je u teškim uvjetima morala raditi vrlo konspirativno. Isto tako, ako se uzme u obzir da je ustaška vlast na varaždinskom području, kao što se može vidjeti iz ranije citiranog govora Mile Budaka, smatrala da većina onih koje nazivaju komunistima nisu komunisti nego su radnici željni kruha i pravde, a kada to dobe onda

¹⁰⁶ „Otkrivanje spomen-ploča u Varaždinu četrdesetšestorici poginulih radnika „Tivara““ *Varaždinske vijesti* (Varaždin), 29. 11. 1951., br. 299, str. 1

¹⁰⁷ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 28, „Iz izvještaja Zapovjedništva 1. domobranskog zbora upućenog Ministarstvu domobranstva NDH o akcijama partizana od 18. do 31. siječnja 1942. godine“, 5. 2. 1942.

¹⁰⁸ „Neki podaci o životu i dosadašnjem političkom djelovanju Gabrijela Santa“ *Varaždinske vijesti* (Varaždin), 29. 10. 1953., br. 399, str. 1

su najbolji Hrvati, dakle ako Hrvatima koji bi prekinuli sve veze s KP i odbacili komunizam nije prijetila nikakva opasnost od ustaškog režima, može se postaviti i pitanje zašto su se onda odlučili priključiti pokretu otpora i riskirati život u raznim akcijama i sabotazama protiv tog režima? Po mom mišljenju jedan od glavnih razloga je loše gospodarsko stanje i težak položaj radnika na varaždinskom području u prijeratnom razdoblju. Kako je KP preko URS-a organizirala brojne štrajkove, radničke manifestacije i demonstracije, velik dio radnika varaždinskih tvornica u tom je razdoblju pristupio URS-u smatrajući da se jedino njegovi sindikalni funkcioneri koji su ujedno članovi KP bore za poboljšanje njihovog ekonomskog stanja, dok je s druge strane HRS bio manje popularan jer je često igrao ulogu štrajkbrehera. Tako je KP stvorila dosta vjernu bazu simpatizera među ogorčenim radnicima koji su bili spremni buniti se protiv bilo kojeg režima sve dok se ne poboljša njihov položaj. Dolaskom NDH stvari se nisu puno promijenile, gospodarsko stanje i položaj radnika i dalje su bili loši, pa čak i gori nego ranije, a ti radnici već su bili naviknuti na brojna hapšenja i represije koje su protiv radničkog pokreta provodile vlasti Banovine Hrvatske i Kraljevine Jugoslavije. Kako se nakon uspostave NDH i kasnije ekonomsko stanje nije popravilo, velik broj radnika i dalje je ostao vjeran KP i na razne načine nastavio borbu za svoje ekonomske interese. Naravno, bilo je na varaždinskom području i onih Hrvata koji su se priključili pokretu otpora jer su podržavali komunističku ideologiju i vjerovali u uspostavu komunističkog društva kao i onih koji su se od samog početka usprotivili ustaškom režimu i njegovim metodama vladanja. Takva struktura i razlozi opredjeljivanja za NOP na varaždinskom području uglavnom su prevladavali sve do druge polovice 1943. kada NOP zbog stvaranja velikog slobodnog teritorija počinje naglo rasti, pa se mijenja i njegova struktura, odnosno počinje naglo rasti udio seljaka-poljoprivrednika u odnosu na radnike, a s time se mijenjaju i razlozi opredjeljivanja za NOP, no o toj drugoj fazi će više riječi biti kasnije.

4. Pokret otpora na varaždinskom području od 1942. do uspostave slobodnog teritorija

4.1 Varaždin i Kalnički partizanski odred

Zbog pojačane partizanske aktivnosti bila je 7. i 8. ožujka 1942. u Kućan Marofu održana okružna konferencija OK KPH Varaždin. Na toj konferenciji došao je do izražaja slab rad partijske organizacije i nepoznavanje trenutne partijske linije. Glavna kritika bila je da se samo radilo u Varaždinskom i Ludbreškom kotaru, dok je ostatak Okruga bio u potpunosti zapostavljen. Također je bilo konstatirano da su seljaci, osim sela u okolici Varaždina i Ludbrega, u ustaškom pokretu i da su neprijateljski raspoloženi prema partizanima. Osim toga, bio je izabran novi OK od 7 članova, a bila je formirana i grupa od 15 partizana koja se zaputila na Kalnik jer se uvidjelo da prisutnost partizana na Kalniku povoljno utječe na narod.¹⁰⁹

Početak ožujka dogodio se još jedan važan događaj, a to je prelazak domobranskog časnika Božidara Lainera, rodom iz Ludbrega, u partizane. On je zajedno s još petoricom drugova i kamionom punim naoružanja pobjegao iz Zagreba na Kalnik gdje se udružio s partizanskim grupicama čime je bila stvorena Kalnička partizanska četa, a Leiner je zbog svog vojnog iskustva postao zapovjednik. Uskoro je na Kalnik stigla i grupa varaždinskih partizana među kojima su se nalazili Florijan Bobić, sekretar OK, i Vilko Jurec, organizacijski sekretar OK. Kalnički partizani brojali su 56 boraca pa je OK KPH Varaždin donio odluku o stvaranju Kalničkog partizanskog odreda (dalje KPO). Za komandanta je bio postavljen Božidar Leiner, a za komesara Vilko Jurec. Početkom travnja KPO preuzima inicijativu i počinje s organiziranjem nešto većih akcija. Odred se podijelio na dva voda. Jedan vod, koji se uglavnom sastojao od varaždinskih partizana, krenuo je na uže varaždinsko područje gdje je izvršio 3 uspješne akcije. U noći 12. travnja partizani su upali u selo Trnovec i ubili trojicu ustaša, a iste noći je druga grupa istog voda upala u selo Jalžabet i likvidirala tamošnjeg ustaškog tabornika. Odmah potom partizani su tijekom noći izvršili iznenadni napad na domobranksu posadu na Plitvici kod Zbelave gdje su zarobili 17 domobrana. Drugog dana partizani su u Jalžabetu održali miting sa seljacima na kojem je došlo do „velikih manifestacija narodnooslobodilačkoj

¹⁰⁹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 70, „Izveštaj Povjerenstva Centralnog komiteta KPH za Zagreb Centralnom komitetu KPH o formiranju partizanskog voda u okrugu Zagreb i o održanim konferencijama okružnih komiteta KPH za Krapinu i Varaždin“, 24. 3. 1942.

borbi i našim partizanima, a protiv okupatora i ustaških krvoloka.“¹¹⁰ Drugi vod je 20. travnja upao u sela Radeljevo, Grabičani i Ribnjak kod Ludbrega, gdje su se nalazila skladišta namirnica koje su ustaše rekvirirale, te je razoružao stražare i uzeo namirnice iz skladišta. Partizani su potom podijelili namirnice seljacima i održali narodni zbor na kojem su objašnjavali ciljeve NOB-a.¹¹¹ Ovakva praksa održavanja zborova nakon akcija s ciljem da se stekne što veća potpora za NOP među seljaštvom bila je sve češća i u idućim ratnim godinama.

Uspješne akcije NOP-a počele su dovoditi u pitanje prvo ustašku propagandu koja se temeljila na izjednačavanju partizanskog pokreta s četništvom jer su seljaci u sve češćim kontaktima s partizanima na varaždinskom području počeli uviđati da su to Hrvati, pa se počelo javljati nepovjerenje prema režimu, a drugo u pitanje je bila dovedena i sama državna vlast jer se počelo smatrati da organi države nisu sposobni obračunati se s nekoliko odmetnika. Zbog toga se kod ustaških vlasti prvi puta javlja strah od širenja ustanka i gubitka utjecaja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, o čemu najbolje svjedoči izvještaj oružničkog voda Koprivnica upućen Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu NDH u kojem se spominje da „Zločinačka djela koja komunisti posljednjih dana poduzimaju po selima kotara ludbreškog gdje su po selima silom oduzimali hranu od kolonista, napadali domobranske straže, ustaške dužnosnike i željezničke stražare, ubijali istaknute osobe i domogli se novog oružja, strijeljiva i bombi te time svoje pozicije pojačali a kod naroda ulili strah i zaprepasćenje na štetu ugleda redovne državne vlasti i njenih organa, imperativno nalažu da se poduzme jedna opsežna akcija protiv ovih komunističkih zločinaca i to bezuvjetno čim prije, jer svakim danom oni su jači a kad olista šuma ako se prije ne istrijebe, onda će ih teško uništiti jer će u narodu imati jakog podrška a neminovno je da će se na terenu pored komunista pojaviti i zeleni kadar, jer je neposluh u odazivanju obaveznika na vježbu veoma velik i to baš u predjelima kuda ovi komunisti sada krstare... Ako se brzo komunistička grupa na Kalničkim Planinama ne uništi, prijete opasnost da se rastruje sav okolni narod i stvori takova situacija, da će doći do pobune i nereda većeg stila koji bi mogao zahvatiti cijeli prostor velike župe Zagorje i Bilogore, jer se u tome graničnom uglu nešto nepovoljno kuva iz dana u dan sve veće neraspoloženje kod pučanstva nastaje.“¹¹²

¹¹⁰ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 168, „Izvještaj Štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja Glavnom Štabu NOP i DV Hrvatske o borbama i akcijama partizana iz Varaždinskog, Bjelovarskog, Zagrebačkog i Krapinskog okruga“, 18. 5. 1942.

¹¹¹ Miličević, Žarko. *Kalnički partizanski odred*. Varaždin: TIVA, 2010., str. 53-58

¹¹² *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 96, „Izvještaj oružničkog voda Koprivnica Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu NDH o akcijama partizana na području Kalnika s prijedlozima kako da se te akcije spriječe“, 13. 4. 1942.

S obzirom na prijetnju koju su kalnički partizani predstavljali za ustaški režim, u Varaždinu je 15. travnja 1942. bila održana sjednica u vezi s komunističkim pokretom na području Velike župe Zagorje. Na tom sastanku bilo je između ostalog predloženo da se ubrza slanje osoba u logore, da se smrtne osude nad komunistima i dezerterima trebaju izvršavati javno, bila je istaknuta i potreba da se pojača ustaška propaganda putem novina te je bila iznesena i potreba o većoj akciji kojom bi se očistio Kalnik od partizana.¹¹³ Tako je krajem travnja započela ofenziva na Kalnik, no partizani su iskoristili noć i uspješno se probili iz obruča. Uvidjevši da su malobrojniji, partizani su se podijelili u 3 manje grupe radi lakšeg provlačenja u više pravaca. Jednu grupu vodio je Božidar Leiner u pravcu Ludbrega, drugu grupu vodili su Florijan Bobić i Vilko Jurec u pravcu Varaždina, a treću grupu vodio je Miloš Manojlović u pravcu Bilogore. Prema tvrdnji Žarka Milićevića borci su se po vlastitom opredjeljenju priključivali grupama, a u većini slučajeva odlučili su se priključiti onoj grupi koja je išla u pravcu njihovog rodnog zavičaja.¹¹⁴ Iako su se partizani uspjeli spasiti, ovakva odluka na kraju se ipak pokazala tragičnom. Grupa varaždinskih partizana stigla je pred Varaždin te se odlučila skloniti u selu Jalkovcu kod Vida Tomaškovića, simpatizera KP još iz predratnog vremena, dok ne prođe ofenziva. No, već idućeg jutra ustaški špijuni otkrili su ovu grupu te je došlo do borbe. Ustaška policija ubrzo je opkolila kuću, a u borbi su poginula sva petorica partizana iz ove grupe. Bili su to: Florijan Bobić, Vilko Jurec, Marija Vidović, Petar Vidović i Mudžafer Sadović. Ovo je bio velik udarac za antifašistički pokret na varaždinskom području jer su u tom sukobu poginuli i glavni i organizacijski sekretari OK KPH Varaždin, kao i ostala trojica istaknutih članova varaždinske partijske organizacije.¹¹⁵ Slično je bilo i s grupom koju je predvodio Božidar Leiner. U selu Hrastovsko u blizini Ludbrega ustaše su 3. svibnja otkrile ovu grupu. Došlo je do sukoba u kojem su poginula sva četvorica partizana, među kojima i Leiner koji je počinio samoubojstvo, što je bio još jedan udarac za pokret otpora jer je KPO ostao bez svog zapovjednika i tako ustvari prestao postojati.¹¹⁶ Nakon uništenja ovih partizanskih grupa stožer treće pripremne bojne u svom se izvještaju Glavnom stožeru Ustaške vojnice osvrnuo i na strukturu i na razloge opredjeljivanja za partizane. Tako u tom izvještaju stoji da „Pripadnici tih partizanskih bandi uglavnome su novačeni odnosno pridošli iz raznih sela i obćina kotara

¹¹³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 106, „Izvještaj pukovnika Mate Rupčića, zamjenika Vrhovnog oružničkog zapovjedništva NDH Glavnom stanu Poglavnika o komunističkom pokretu na području Velike župe Zagorje“, 17. 4. 1942.

¹¹⁴ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 59-64

¹¹⁵ Runjak, Josip. „Narodni heroj Florijan Bobić. Prilog za biografiju“, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, vol. 1, br. 1, Varaždin, 1961., str. 63-65

¹¹⁶ Dretar, Milivoj. *Slobodna Podravina*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 2013., str. 14-15

Ludbreg, Varaždin i Ivanec a naročito pak iz: Duge Rijeke, Ribnjak, Mala Rijeka, Apatovac, Šegovina, Veliki Poganac, Hrastovsko, Poljanec, Jalžabet, a posebno pak iz sela: Kućan Marof, Zbelava, Trnovac, Kućan Doljnji, Jalkovac, Poljana, Kneginec i Črnc, kotar Varaždin. Najveći dio pripadnika partizanskih bandi iz napried spomenutih sela i obćina jesu radnici raznih veleobrtnih poduzeća u Varaždinu, posebice Tivar i vis (Varaždinska industrija svile), te tekstilane. Tvornica Tivar, čiji je državni povjerenik Ing. Damaška, izvršuje dobavu svojih izrađevina za Hrvatsko Domobranstvo i Ustašku Vojnicu, te je slabi nadzor i skoro nikakova kontrola nad kretanjem i radom radnika te tvornice jedan od razloga, da se najveći dio partizana, inače radnika te tvornice priključio partizanskim bandama.¹¹⁷ Dakle, ovo još jednom potvrđuje kakva je bila struktura NOP-a na varaždinskom području. Osim toga, zanimljivo je da je ovdje spominjani Vladimir Damaška bio odlikovan za svoje zasluge i organizirao A. Paveliću razgledavanje tvornice, no nakon ulaska partizana u Varaždin, pokazalo se da je taj isti Damaška potajno radio za NOP sabotirajući strojeve kako bi se smanjila proizvodnja uniformi za vojsku NDH, a uspio je iz logora spasiti i jednog Židova tvrdeći da je neophodan za rad tvornice.¹¹⁸

Nakon toga uslijedio je i drugi val represije nad svim pomagaćima NOP-a, ali i nad svima onima koji se nisu slagali s režimom. U Varaždinskom okrugu bilo je uhapšeno 96 osoba od čega 28 članova Partije.¹¹⁹ Zavladao je strah među preostalim članovima Partije i simpatizerima, a rad na razvoju NOP-a je u potpunosti zapeo. O velikom hapšenju svjedoči i podatak da je općina Biškupec morala dostaviti Velikoj župi Zagorje popis kandidata i glasača s općinskih izbora 1940. i označiti sve one za koje se sumnja da su komunisti ili su bili pripadnici URS-a kako bi se mogli staviti pod nadzor.¹²⁰ Zbog pogibije, masovnog hapšenja te odvođenja u logore velikog broja partijskih članova, ekspanzija NOP-a na varaždinskom području bila je zaustavljena, a partijske i skojevske organizacije bile su gotovo u potpunosti razbijene.¹²¹

¹¹⁷ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 146, „Izvještaj Stožera treće pripremlne bojne Glavnom stožeru Ustaške vojnice o akcijama protiv partizana na području Velike župe Zagorje“, 7. 5. 1942.

¹¹⁸ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 141

¹¹⁹ Nasakanda, Pero. „Razvoj i karakter narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske do Prvog zasjedanja AVNOJ-a“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 667-668

¹²⁰ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 131, „Općinsko poglavarstvo u Biškupcu dostavlja Velikoj župi Zagorje kandidatsku listu i popis glasača za općinske izbore 19. V. 1940. godine uz oznaku komunisti, pripadnika URS-a i drugih sumnjivih kandidata kako bi se mogli staviti pod strogi nadzor pošto su svi takovi opasni po današnje stanje“, 1. 5. 1942.

¹²¹ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 2 (siječanj – lipanj 1942), dok. br. 166, „Izvještaj Povjerenstva Centralnog komiteta KPH u Zagrebu Centralnom komitetu KPH o političkoj situaciji, partizanskim akcijama, radu organizacija KPH i osnivanju odbora Narodnooslobodilačke

Takvo stanje bilo je sve do 26. srpnja i 16. kolovoza 1942. kada je Povjereništvo CK KPH Zagreb održalo dva zajednička savjetovanja s članova OK KPH Varaždin, Krapina i Zagreb. Na tim savjetovanjima bila je izvršena reorganizacija i nadopuna OK KPH Varaždin. Tada su u Varaždin stigli Milica Pavlić-Kata koja je postala sekretar OK SKOJ-a Varaždin i Stjepan Puklek-Jura koji je bio postavljen za organizacijskog sekretara OK KPH Varaždin, a Florijana Bobića je na mjestu glavnog sekretara naslijedio Stjepan-Ivić Mali koji će tu funkciju vršiti do kraja rata. Poslije savjetovanja dolazi do obnove partijskih organizacija i rada na varaždinskom području. U tom razdoblju radilo se na učvršćivanju partijskih organizacija i na proširenju i jačanju narodnooslobodilačkog fronta (JNOF).¹²² Najviše pažnje posvećivalo se osnivanju organa narodne vlasti, pa su do kraja 1942. bili osnovani razni kotarski, tvornički, mjesni i općinski narodnooslobodilački odbori (NOO) na području čitavog Varaždinskog okruga. Međutim, ti NOO-i nisu predstavljali nikakvu vlast, niti su to mogli u uvjetima gdje nije bilo ni poluoslobođenog teritorija, već su morali raditi u strogoj ilegalnosti, a njihova je djelatnost bila ograničena i uglavnom je bila nastavak djelatnosti odbora narodne pomoći.¹²³ Osim toga, dobar dio ljudi bojao se pristupiti NOO-ima zbog represije koja je nastala nakon uništenja KPO-a. Prema tome, iako je došlo do stvaranja većeg broja NOO-a na varaždinskom području, u tom se razdoblju još uvijek ne može govoriti o porastu utjecaja ili o omasovljenju NOP-a.

Uništenje KPO ipak nije bilo uzalud jer je ta mala skupina kalničkih partizana pokazala dobar način kako treba pristupiti organiziranju ustanka u takvim specifičnim uvjetima kakvi su vladali u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Uvidjelo se da ako jedna takva mala skupina može prouzročiti toliko štete za NDH, koliko bi tek onda prouzročila neka veća skupina. Takva veća skupina mogla bi proširiti ustanak na hrvatske mase koje su najvećim dijelom prihvatile Mačekovu politiku čekanja i otrgnuti ih od utjecaja HSS-a, što bi za NOP značilo, s jedne strane priliv velikog broja novih boraca, a s druge strane to bi destabiliziralo NDH jer bi se područje s najvećim postotkom hrvatskog stanovništva pobunilo protiv režima koji je svoju vlast temeljio upravo na zastupanju interesa hrvatskog naroda. Zbog toga se na inicijativu Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske prišlo formiranju novog KPO-a i oživljavanju NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Drugi KPO bio je formiran u selu Bijela pokraj Daruvara 10.

fronte na području Zagrebačkog, Krapinskog i Varaždinskog okruga od 10. travnja do 15. svibnja 1942. godine“, 17. 5. 1942.

¹²² J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 90; Štager, Ivanka. „Pregled razvoja i djelovanja SKOJ-a i USAOH-a u kotaru Varaždin 1941-1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 725

¹²³ J. Runjak, „Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin 1941 - 1945. Opći uslovi razvitka NOB i narodne vlasti“, str. 86-89

listopada 1942., a na Žumberku je bila osnovana četa od 56 boraca koja je početkom listopada krenula kroz Zagorje do Kalnika.¹²⁴ Spajanjem odreda i žumberačke čete na Kalniku krajem studenog bilo je završeno formiranje drugog KPO-a. Grupa partizana sa Žumberka, predvođena Izidorom Štrokom, prošla je na svom putu i kroz varaždinsko područje gdje je izvela nekoliko akcija. Te akcije uglavnom su se svodile na paljenje i razbijanje raznih objekata poput željezničkih stanica, policijskih postaja, vatrogasnih domova, pošta, općina, itd.¹²⁵ No, najpoznatija akcija desila se 16. studenog kada su partizani u suradnji s OK KPH Varaždin stigli u Cerje Tužno gdje su demolirali željezničku stanicu i oteli vlak. Partizani su izbacili osoblje i putnike iz vlaka, a vlakovođi je bilo naređeno da vozi prema Varaždinu. Nekoliko kilometara pred gradom zaustavili su vlak, sišli dolje i potom ga zapalili i pustili punom brzinom prema željezničkoj stanici gdje je vlak naletio na teretne vagone.¹²⁶ Bila je to prva akcija izvedena na sam grad od početka ustanka, a to je opet izazvalo strah kod ustaških vlasti jer se stvarao dojam da su partizani sve bliže gradu. Osim toga, prolaz ove grupe partizana sa Žumberka kroz varaždinsko područje imalo je za posljedicu i to da je u okolici Varaždina bila stvorena grupa od 30 partizana koja se uglavnom sastojala od boraca koji su preživjeli uništenje prvog KPO.¹²⁷ Ta se grupa po uputama Marka Belinića odmah uputila na Kalnik gdje se priključila drugom KPO koji je tijekom studenog narastao na oko 550 boraca.¹²⁸

Zbog velikog broja, iako manjih, akcija koje su kalnički partizani izvršili tijekom listopada i studenog, ustaške vlasti ponovo su bile primorane reagirati. Isto kao i ranije bila je organizirana ofenziva koja je za cilj imala čišćenje Kalnika od partizana, a ovog puta u ofenzivi je bila angažirana i Crna Legija kojom je osobno zapovijedao Jure Francetić, što pokazuje koliko su vlasti NDH strahovale od širenja ustanka i gubljenja vlasti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Ofenziva je započela 29. studenog i trajala je do 15. prosinca, no glavni cilj ofenzive nije bio postignut. Saznavši dan ranije za ofenzivu, kalnički partizani su odlučili da se podijele na tri

¹²⁴ Bulat, Rade. „Karakteristike oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 106-107

¹²⁵ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 3 (srpanj – prosinac 1942), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1984., dok. br. 310, „Iz izvještaja Vrhovnoga oružničkog zapovjedništva NDH o borbama s partizanskim snagama na području sjeverozapadne Hrvatske u drugoj polovini studenog 1942. godine“, 3. 12. 1942.

¹²⁶ Ivić, Stjepan. „Partizani u zagorskom vlaku“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1941.-1945.)*, knj. 6. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1961., str. 356-359

¹²⁷ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 3 (srpanj – prosinac 1942), dok. br. 199, „Izvjestaj Marka Belinića, zamjenika političkog komesara Druge operative zone NOP odreda Hrvatske Glavnome štabu NOP odreda Hrvatske o osnivanju Kalničkoga NOP odreda“, 23. 10. 1942.

¹²⁸ R. Bulat, „Karakteristike oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti“, str. 107

skupine i povuku s Kalnika dok ne prođe ofenziva. Za razliku od ranije, ovog puta je tako i bilo te su se sve tri skupine uspješno vratile na Kalnik. Iako su kalnički partizani sve do kraja 1942. izvršavali akcije i održavali narodne skupove, ipak nisu uspjeli, bez obzira na to što su od strane stanovnika bili lijepo primljeni, mobilizirati hrvatsko seljaštvo s ovog područja.¹²⁹ Jezgru KPO činili su prema riječima Ivana Šibla, tada političkog komesar jednog od bataljuna KPO, „banijski proleter, slavonski dobrovoljci, kordunaški partizani i stari gerilci iz ovih krajeva.“¹³⁰ Dakle, stanovništvo sjeverozapadne Hrvatske, osim članova i simpatizera KP, se krajem 1942. još uvijek ne opredjeljuje za NOP tako da je njegova struktura ostala još uvijek neizmijenjena unatoč oružanim uspjesima koje je postigao KPO. Međutim, uskoro je GŠH donio odluku da se 1. i 2. bataljun KPO povuku s Kalnika i uključe u sastav novoosnovane slavonske divizije zbog čega je krajem prosinca velik dio boraca i iskusnih kadrova KPO-a otišao u Slavoniju.¹³¹ Tako je ovog puta odluka GŠH, a ne intervencija ustaške vojske, zaustavila jačanje NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i na varaždinskom području, a KPO će sve do kraja rata, što zbog odlaska ovih kadrova, što zbog pogibije i hapšenja članova OK KPH Varaždin, imati velikih problema s nedostatkom rukovodećih kadrova i političkih radnika.

4.2 NOP na varaždinskom području u prvoj polovici 1943. godine

Nakon ofenzive ponovo je uslijedio novi val represije nad pripadnicima NOP-a. Tako je u siječnju 1943. krenulo temeljito čišćenje Varaždina od komunista pri čemu je najviše stradao SKOJ. Rad SKOJ-a bio je u Varaždinu u zadnja tri mjeseca 1942. u punom zamahu. OK KPH je izvijestio Povjerenstvo CK KPH u Zagrebu kako „Skojevski rad stoji bolje od svih drugih radova i rada i proširuju svoj rad. U Varaždinu su škole obuhvaćene sa radom.“¹³² No, taj zamah bio je prekinut početkom siječnja 1943. kada je prilikom dijeljenja jednog letka došlo do masovnog hapšenja. Tada je bilo zatvoreno 37 skojevaca, što je bilo najveće stradanje skojevske organizacije u Varaždinu tijekom čitavog rata. Nakon istrage jedan dio uhapšenih bio je krajem veljače 1943. pušten iz zatvora i stavljen pod strogi nadzor, dok je 21 skojevac u ljeto 1943. bio

¹²⁹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 3 (srpanj – prosinac 1942), dok. br. 334, „Izvještaj Štaba Kalničkoga NOP odreda Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o akcijama odreda i o vojnopoličkoj situaciji na području Zagorja“, 21. 12. 1942.

¹³⁰ Šibl, Ivan. *Ratni dnevnik*. Zagreb: Naprijed, 1960., str. 112

¹³¹ Ž. Miličević, *Kalnički partizanski odred*, str. 107-108

¹³² *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 3 (srpanj – prosinac 1942), dok. br. 270, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Povjerenstvu CKKPH u Zagrebu o stanju i radu partijskih organizacija, na području okruga Varaždin“, 20. 11. 1942.

odveden u logore Stara Gradiška i Jasenovac odakle se velik dio njih nije vratio.¹³³ Osim toga, među uhapšenim skojevcima bio je i Ratimir Herceg, sekretar Gradskog komiteta SKOJ-a Varaždin i glavni organizator skojevske aktivnosti u gradu od početka rata, koji je prema tvrdnji Župske redarstvene oblasti počinio samoubojstvo u svojoj ćeliji, no prema tvrdnji KP umro je prilikom mučenja u policijskoj postaji.¹³⁴ Nakon ovog hapšenja terenski radnici i skojevci u Varaždinu počinju odlaziti na Kalnik među partizane, no na odlazak u partizane su se odlučivali većinom samo oni koji su saznali da su otkriveni i da se nalaze pod nadzorom ustaške policije ili oni koji su već bili pušteni iz zatvora, što ukazuje na to da je velik broj pripadnika NOP-a u Varaždinu preferirao više pomagati NOP na neke druge načine, a ne izravnim uključivanjem u borbu. Na borbu i odlazak među kalničke partizane odlučivali su se oni koji nisu imali drugog izbora osim da budu uhapšeni i odvedeni u logore zbog komunističke aktivnosti.¹³⁵ Skojevska organizacija u Varaždinu doživjela je još jedan težak udarac 3. travnja 1943. kada je ustaška policija ubila Milicu Pavlić-Katu koja je vršila dužnost sekretara OK SKOJ-a Varaždin, a ovako je o tome izvijestila Župska redarstvena oblast u Varaždinu: „U 14 sati zatečena je pomenuta na Zagrebačkoj cesti, gdje ide u pravcu tvornice Tivar iz koje su baš u to vrijeme izlazili radnici sa posla /smjena/. Sva trojica pomenutih izkočili su iz samovoza, te se uputili prema dolazećoj, koja je stala u udaljenosti oko 20-25 koraka i odmah otvorila na nas paljbu iz samokresa F.N. cal. 9, te izpalila 6 metaka od kojih nijedan nije pogodio - pograbila je iz džepa bombu - u tom času upotrebljeno je oružje, te je pomenuta jednim metkom pogođena u srce ostala na mjestu mrtva.“¹³⁶ Zbog pogibije Ratimira Hercega i Milice Pavlić rad SKOJ-a u Varaždinu bio je znatno oslabljen, ali su zato masovna hapšenja u gradu i okolici dovela do odlaska većeg broja mladih ljudi na Kalnik i prema tome do porasta boraca u KPO-u.

U siječnju 1943. KPO je zbog operacije Weiss primio naredbu GŠH i štaba druge operativne zone u kojoj se traži povećana aktivnost svih slobodnih partizanskih snaga izvan područja zahvaćenih ofenzivom, pa je KPO u skladu s tom naredbom svoje aktivnosti usmjerio na komunikacije Varaždin-Ludbreg-Koprivnica pokušavajući omesti protok vojske i materijalnih sredstava namijenjenih za operaciju. Te aktivnosti uglavnom su se svodile na uništavanje željezničkih stanica, pruga i vlakova. Zbog porasta boraca KPO je pokušao doći do novog

¹³³ I. Štager, „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“, str. 164

¹³⁴ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 145

¹³⁵ I. Štager, „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“, str. 164-166

¹³⁶ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 175, „Izveštaj Župske redarstvene oblasti u Varaždinu Velikoj župi Zagorje i ostalim vlastima NDH o akcijama partizana u kotaru Novi Marof / ubojstvu sekretara Okružnoga komiteta SKOJ-a“, 3. 4. 1943.

naoružanja te je u noći s 23. na 24. veljače prvi puta napao Ludbreg i Martijanec. Partizani su uspjeli zauzeti mlin i nekoliko kuća, uništiti prugu te zarobiti 24 domobrana, no naposljetku napad nije uspio, a partizani su morali napustiti Ludbreg.¹³⁷ Ipak, nakon ovog napada u ustaškim redovima ponovo se javila panika, pa je tako zapovjednik redarstvene straže Skoliber u svom izvještaju naveo „... da je partizansko žarište na Kalniku - najopasnije po našu državu i sadašnji poredak i to iz sljedećih razloga: 1. Jer se tako-zvani Kalnički odred u većem dijelu sastoji od Hrvata intelektualaca. 2. Jer pomenuti »odred« djeluje u čistim hrvatskim krajevima sve do Drave i preko Drave! 3. Jer takozvani »terenci« toga odjela kao domaći sinovi imadu vrlo mnogo uspjeha svojom promičbom - koja upravno razorno djeluje na naš inače čisti narodni elemenat, koji imade biti stup sveukupnih naših oružanih snaga! 4. Narod koji vrlo dobro znade da na tom Kalničkom području nema i nije nikada više bilo od 800 - 1000 odmetnika i da njihovo skoro suvereno vladanje traje na tom području već godinu dana - svakim danom gubi sve to više povjerenje u državnu vlast te mnogi pod pretnjom podležu partizanskoj promičbi - otrov se širi dalje poput zaraze, a posljedice su na dlanu - danas napadaj na Ludbreg - sutra će biti na Varaždin a preksutra...“¹³⁸ Zbog toga je 27. veljače ponovo bila pokrenuta ofenziva za čišćenje Kalnika. No, štab KPO-a na vrijeme je saznao za početak ofenzive te su partizani uspjeli napustiti Kalnik prije nego je započeo napad. KPO je otišao u Moslavinu, a na Kalnik se vratio sredinom ožujka.¹³⁹

Može se primijetiti da se početkom 1943. postepeno počelo mijenjati i raspoloženje Hrvata prema NOP-u. Po mišljenju Povjerenstva CK KPH u Zagrebu na raspoloženje Hrvata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj imala su u to vrijeme najveći utjecaj 3 važna događaja. S jedne strane, pobjeda Crvene armije kod Staljingrada i pripremanje opće mobilizacije od strane NDH utjecali su na porast potpore NOP-u i na pad potpore režimu NDH jer se počelo smatrati da je pad Hitlera sve bliže, a velik broj vojnih obveznika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio je spreman radije otići u partizane, nego na istočni front. Međutim, partizani tada još nisu bili u mogućnosti doći i prihvatiti takve ljude, tako da su na kraju ipak bili primorani odazvati se pozivu u vojsku. S druge strane, operacija Weiss je imala suprotan učinak jer je kod naroda izazivala strah, a kolebljivi simpatizeri NOP-a, poput lijevog krila HSS-a i drugih građanskih stranaka, nisu se željeli angažirati prerano, odnosno oni su čekali ishod ofenzive prije nego donesu definitivnu

¹³⁷ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 119-122

¹³⁸ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 118, „Izvještaj Općega zapovjedništva redarstvene straže Ministarstva unutarnjih poslova NDH Zapovjedništvu ustaške vojnice o napadu partizana na Ludbreg i vojno-političkoj situaciji na Kalniku“, 2. 3. 1943.

¹³⁹ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 123-131

odluku o tome hoće li se priključiti NOP-u.¹⁴⁰ Iako je potpora NOP-u počela sve više rasti, početkom 1943. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj mogućnost priključenja partizanima još uvijek je bila ograničena. Nije bilo slobodnog teritorija, KP je zbog hapšenja djelovala u strogoj ilegalnosti, a KPO je ratovao gerilskom načinom, što je značilo da se nije zadržavao na jednom mjestu, već je stalno bio u pokretu, a sve to otežavalo je dolazak u kontakt s NOP-om.

Nakon povratka na Kalnik, KPO je pojačao svoju aktivnost na varaždinskom području. Tako je 2. travnja bio izvršen napad na Novi Marof. Partizani su uspjeli zarobiti 40 domobrana, no nisu uspjeli zauzeti garnizon. Poslije toga, 7. travnja, jedna četa napala je i uništila rudnik u Ladanju Donjem.¹⁴¹ Partizani su zatim ubili tamošnjeg ustaškog tabornika i nabavljača živežnih namirnica, a ustaške vlasti su 4. lipnja zbog odmazde strijeljale 10 ljudi u tom mjestu.¹⁴² Pažnja KPO-a sve se više počela okretati prema sjeveru Hrvatske, pa je tada bila osnovana i Zagorska četa čiji vojno-politički kadar su činili isključivo Zagorci, a zadatak te čete je bio da djeluje vojno i politički na području Zagorja.¹⁴³ Isto tako, na Kalniku se nalazila četa sačinjena najvećim dijelom od skojevaca iz Podravine, pa se planiralo i formiranje bataljuna koji će operirati u Podravini.¹⁴⁴ Prema tome, izgleda da je štab KPO-a, za razliku od režima NDH, shvatio da će imati više uspjeha u mobilizaciji i podići borbenost ako se partizani budu borili u blizini svojih domova. Po mišljenju štaba KPO, podrška NOP-u je počela rasti među hrvatskim seljaštvom zbog masovne mobilizacije i rekvizicije živežnih namirnica koje je ustaška vlast provodila tih dana. Osim toga, počelo je dezertirati sve više domobrana, pa je došlo i do pojave zelenog kadra.¹⁴⁵ Nova ofenziva na Kalnik opet je bila pokrenuta krajem lipnja, no ni ovog puta nije bila uspješna jer su se partizani ponovno raspršili i izbjegli udar.¹⁴⁶

¹⁴⁰ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 76, „Izveštaj Povjerenstva CK KPH u Zagrebu Centralnome komitetu KP Hrvatske o političkoj situaciji, organizacijskom stanju i radu partijskih, skojevskih i drugih masovnih antifašističkih organizacija na području Povjerenstva“, 5. 2. 1943.

¹⁴¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 254, „Iz izvještaja Okružnoga komiteta KPH Varaždin Povjerenstvu CK KPH u Zagrebu o razvitku narodnooslobodilačke borbe i akcijama Kalničkoga NOP odreda za razdoblje siječanj-svibanj 1943. godine“, sredina svibnja 1943.

¹⁴² *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1986., dok. br. 26, „Izveštaj Župske redarstvene oblasti u Varaždinu Velikoj župi Zagorje o situaciji na području krapinskoga i ludbreškoga kotara“, 7. 6. 1943.

¹⁴³ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 139-140

¹⁴⁴ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 283, „Komesarski izvještaj Štaba Kalničkoga NOP odreda Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o stanju u odredu i na terenu Kalnika, Bilogore i Podravine“, 27. 5. 1943.

¹⁴⁵ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 283, „Komesarski izvještaj Štaba Kalničkoga NOP odreda Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o stanju u odredu i na terenu Kalnika, Bilogore i Podravine“, 27. 5. 1943.

¹⁴⁶ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 146

Nakon ove ofenzive dolazi do naglog jačanja NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj zahvaljujući dolasku 12. slavonske divizije koja je po naredbi GŠH stigla 5. srpnja na Kalnik. Dolaskom ovako velike vojne formacije bili su stvoreni uvjeti za izvršavanje većih operacija, a prva takva operacija bila je akcija na domobranski artiljerijski divizion u Jalkovcu kraj Varaždina koju su OK KPH Varaždin i KPO pripremali još od početka 1942. Kada je OK KPH Varaždin saznao da zapovjednik tog divizona, Dimitrije Varda, pokazuje simpatije prema NOP-u, OK je odlučio da s njime stupi u kontakt. Po sjećanju Stjepana Ivića-Malog na prvom sastanku se pokazalo da Varda nije znao puno o komunizmu, ali je bio spreman u potpunosti se angažirati u borbi protiv režima NDH. Tako je u tom divizionu bio formiran poseban vojni komitet od nekoliko domobranskih oficira koji su bili simpatizeri NOP-a i protivnici postojećeg režima. Taj vojni komitet na čelu s Vardom je od početka 1942., pa sve do srpnja 1943., slao oružje i municiju KPO-u. To se radilo na način da bi vojni komitet poslao vojnu opremu nekom drugom garnizonu, ali bi o tome unaprijed obavijestio partizane koji bi na dogovorenom mjestu izvršili prepad i preuzeli oružje. Osim toga, vojni komitet je slao informacije o kretanju vojske i obavještavao partizane na Kalniku o planiranim ofenzivama, a veliku pomoć pružio je i varaždinskoj partijskoj organizaciji dobivajući domobranske vojne isprave s kojima su se članovi KP i ilegalci mogli slobodnije kretati gradom. Zbog velike pomoći koju je vojni komitet pružio NOP-u, započeli su razgovori o prelasku čitavog divizona na stranu partizana, a dolaskom 12. divizije na Kalnik za to su konačno bili stvoreni i uvjeti jer je vojni komitet zahtijevao da se prvo jake partizanske snage približe Varaždinu kako bi mogli što sigurnije prijeći na stranu NOP-a. Partizani su u noći između 7. i 8. srpnja stigli u Jalkovec, a Varda je predao artiljerijski divizion partizanima.¹⁴⁷ Varda je tada postrojio domobrane koji su se nalazili u kasarni i održao sljedeći govor: „Mi, kao Hrvati ne možemo gledati bezakonje i protunarodni rad Pavelića. Ovog trenutka stupamo u NOV s ciljem da protjeramo okupatora iz naše zemlje i uništimo njegove sluge i da znate, dragi momci, od ovog trenutka vi više niste domobrani nego partizani.“¹⁴⁸ Nakon toga, domobranima se obratio i Joža Horvat, komesar KPO, i pozvao ih da se pridruže partizanima. Može se reći da je odaziv bio dosta dobar. Partizanima se priključilo oko 150 domobrana i nekoliko domobranskih oficira, dok su ostali bili pušteni svojim kućama. Tom prilikom partizani su došli do velikog broja opreme, municije i naoružanja. Sa sobom su odveli i 2 haubice, a ostatak opreme i municije koje nisu mogli ponijeti sa sobom su zapalili i uništili. Drugog dana snage NDH krenule su u potjeru za partizanima, no došlo je samo do

¹⁴⁷ Ivić, Stjepan. „Akcija u Jalkovcu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1941.-1945.)*, knj. 6. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1961., str. 395-398

¹⁴⁸ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 153

kraćeg sukoba u kojem je bila uništena jedna haubica, a partizanske snage su nakon toga nastavile svoj put prema Lepoglavi gdje su planirali napasti kaznionicu.¹⁴⁹

Prelazak domobranskog artiljerijskog diviziona u Jalkovcu na stranu partizana imao je dvije važne posljedice. Prva je bila ta da je povećanje boraca i dobivanje novih vojnih oficira, opreme i teškog naoružanja omogućilo KPO-u i 12. diviziji da počnu pokretati napadne na veća i utvrđenija mjesta poput Lepoglave. Druga i možda još važnija posljedica je bila ta da je NOP ovaj događaj počeo upotrebljavati u propagandne svrhe. Radio Slobodna Jugoslavija pozivao je sve domobrane u Hrvatskoj da se ugledaju na varaždinske domobrane i da prijeđu u Narodnooslobodilačku vojsku.¹⁵⁰ Isto tako, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske i Glavni štab NOV i PO Hrvatske izdali su 21. srpnja proglas upućen domobranima u kojem se govori da nema smisla boriti se u Bosni ili Lici ili na istočnom bojištu te da „...nije dovoljno samo to, da ne pucate i da se predajete usred krvave borbe. Potrebno je da učinite korak naprijed: potrebno je da se pojedinačno, u grupama, u masama odmah priključite NOVH.... Ugledajte se u divni primjer varaždinskog artiljerijskog diviziona, koji je 7. srpnja o.g. sav, sa 8 topova, prešao na stranu NOVH!“¹⁵¹ Nešto kasnije pokazalo se da je ova propaganda imala uspjeha i to pogotovo na području Varaždina jer je sve veći broj pojedinaca te manjih i većih skupina domobrana počeo odlaziti na Kalnik i priključivati se partizanima. Na primjer, poručnik Branimir Cikojević i još 25 dočasničkih pripravnika iz domobranske središnje škole u Varaždinu pobjegli su 6. rujna iz Varaždina i stigli do partizana na Kalniku.¹⁵² Uskoro su, tj. 20. rujna, i zastavnik Vjekoslav Smeh i još 110 domobrana otišli iz Varaždina i priključili se partizanima. Po izvještaju Druge operativne zone „Svi domobrani izrazili su želju da ostanu u našoj vojsci. Jedna manjina sa zastavnikom ostala je u brigadi »Braće Radića«, dok su ostali upućeni u jedinice u svojim krajevima.“¹⁵³ Osim toga, bilo je tijekom ljeta i jeseni 1943. još

¹⁴⁹ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 154

¹⁵⁰ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1987., dok. br. 114, „Poziv »Slobodne Jugoslavije« upućen domobranskim oficirima i vojnicima da, poput Varaždinskoga artiljerijskog puka i drugih jedinica, stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske“, rujan 1943.

¹⁵¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 154, „Proglas Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske i Glavnoga štaba NOV i PO Hrvatske upućen domobranima s pozivom da se priključe Narodnooslobodilačkoj vojsci“, 21. 7. 1943.

¹⁵² *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 29, „Izvještaj Oružničkoga krilnog zapovjedništva Varaždin Velikoj župi Zagorje u Varaždinu o akcijama partizana na području Ludbrega i Varaždinskih Toplica“, 7. 9. 1943.

¹⁵³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 139, „Operativni izvještaj Štaba Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske Glavnome štabu NOV i PO Hrvatske o akcijama jedinica na njihovom području krajem rujna i početkom listopada 1943. godine“, 8. 10. 1943.

mного pojedinačnih prebjega domobrana iz Varaždina u partizane, a velik je bio i broj onih domobrana koji su dezertirali i to najčešće tako da se nakon dopusta nisu više vraćali u vojsku, pa se na varaždinskom području počeo sve više pojavljivati zeleni kadar. Tako je u tom razdoblju bilo zabilježeno nekoliko napada i pljački koje su počinili razni razbojnici pod imenom partizana, no izgleda da su vlasti NDH u Varaždinu bile toga svjesne o čemu svjedoči i jedan izvještaj o pljački župnika u selu Jalžabetu u kojem se spominje da su „napadači bili naoružani lovačkim puškama i izgleda da su bili obični razbojnici koji vrše pljačku pod imenom partizana.“¹⁵⁴ Sve u svemu, može se reći da su domobrani na varaždinskom području, za razliku od ranije kada se samo nisu željeli odazvati vojnom pozivi, nakon događaja u Jalkovcu počeli sve češće prelaziti na stranu partizana donoseći sa sobom mnogo opreme i naoružanja.

4.3 Velike bitke i stvaranje slobodnog teritorija

Nakon prelaska domobranskog artiljerijskog divizionu na stranu NOP-a, KPO i 12. divizija su zadobiveno naoružanje iskoristili za napad na Lepoglavu i na tamošnju kaznionicu. Napad je bio uspješan, a nakon akcije jedan dio zatvorenika, ponajviše onih političkih, priključio se partizanima, jedan dio, za koje se znalo da nisu komunisti, ostao je zatočen u logoru ili je bio predan domobranima ili ustašama, a jedan dio je uspio pobjeći i sakriti se u obližnjim šumama vršeći pljačku nad lokalnim stanovništvom.¹⁵⁵ Osim toga, ovaj događaj imao je i simboličko značenje s obzirom na to da se dogodio gotovo istog datuma kada se dogodio i pad Bastille 1789. Zbog toga su partizani uvelike iskoristili ovaj događaj u propagandne svrhe. Na primjer, već 3 dana nakon akcije tehnika AGITPROP-a OK KPH Varaždin tiskala je letak pod naslovom „Pad hrvatske Bastille“ u kojem se oslobođenje zatvorenika iz Lepoglave uspoređuje s padom Bastille kao simbolom pobjede u borbi naroda protiv svake tiranije.¹⁵⁶

Intenzitet borbi nakon zauzimanja Lepoglave počeo se povećavati. Do težeg sukoba došlo je 15. srpnja kod Trakošćana prilikom čega je bila onesposobljena i posljednja haubica. Tada je

¹⁵⁴ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 79, „Izvještaj Kotarske oblasti Varaždin Župskoj redarstvenoj oblasti Varaždin o političkim prilikama od 16 - 30. lipnja 1943. godine, te o drugim pitanjima u kotaru“, 30. 6. 1943.

¹⁵⁵ F. Škiljan, *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1945.: opredjeljivanja, borbe, žrtve*, str. 100-102

¹⁵⁶ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 133, „Proglaš Tehnike AGITPROP-a Okružnoga komiteta KPH Varaždin o zauzeću kaznionice u Lepoglavi i oslobađanju političkih zatvorenika“, 16. 7. 1943.

partizane počela progoniti i 187. njemačka divizija koristeći se motoriziranim jedinicama i zrakoplovstvom, pa su se morali vratiti na Kalnik. Međutim, i na povratku i oko samog Kalnika došlo je do nekoliko sukoba, a zbog sve većeg pritiska njemačkih i ustaških jedinica, 12. divizija bila je krajem srpnja primorana vratiti se natrag u Slavoniju, dok je KPO ostao na Kalniku. U međuvremenu na Kalnik je sa Žumberka stigao i štab Druge operativne zone. Iako 12. divizija i KPO nisu uspjeli mobilizirati dovoljan broj boraca da stvore vojnu jedinicu u jačini brigade, njihov pohod ipak je doprinio tome da se sve više ljudi na varaždinskom području i u Zagorju počelo zanimati za odlazak u partizane, pa je nakon nešto više od mjesec dana zaista i došlo do formiranja prve brigade u sjeverozapadnoj Hrvatskoj koja će dobiti ime „Braća Radić“.¹⁵⁷

Tijekom ofenzive krajem srpnja ponovo je došlo do velike provale u Ludbregu koja se zatim proširila i na Varaždin. Provala je počela dezertiranjem jednog partizana koji se prijavio ustaškim vlastima i odao kanal kojim je došao u partizane. Nakon toga, u Ludbregu je bilo uhapšeno 15 osoba. Oni su odali svoje partijske veze, pa je došlo do hapšenja i u varaždinskoj partijskoj organizaciji. Varaždinska partijska organizacija i ilegalni pokret u gradu ponovo su pretrpjeli težak udarac, no radu se ponovo pristupilo nakon puno kraće stanke nego što je to bilo tijekom ranijih hapšenja. Isto tako, u izvještaju OK KPH Varaždin, može se primijetiti da se u to vrijeme neki HSS-ovci, pa čak i ustaše, iz Varaždina i Ludbrega počinju pasivizirati ili čak pomagati NOP. Tako je npr. jedan član HSS-a iz Varaždina koji je odmah po osnutku NDH pristupio sa svoja 2 sina ustaškom pokretu, počeo sredinom 1943. vrlo negativno govoriti protiv ustaša te je povukao i svoje sinove iz ustaškog pokreta, a izrazio je i volju da pomogne NOP. No, većina ljudi koja je počela pomagati NOP još uvijek nije bila spremna aktivno se uključiti u borbu. Po izvještaju jedan od glavnih razloga bio je strah od ustaša, ali i neinformiranost, odnosno ljudi su mislili da se vodi klasna, a ne narodnooslobodilačka borba.¹⁵⁸

Tijekom kolovoza Marko Belinić, komesar Druge operativne zone, održao je savjetovanje s OK KPH Varaždin. Po njegovom izvještaju, na savjetovanju se vidjelo da NOO-i na području OK KPH Varaždin nisu organi narodne vlasti ni politički organi JNOF-a zato što su članovi NOO-a bili direktno postavljeni od strane KP i najčešće su bili simpatizeri ili članovi same Partije, tako da se u narodu nije uopće osjećalo da oni postoje niti da predstavljaju neku narodnu vlast. Članovi Partije s ovog područja često su sektašili po pitanju primanja novih članova u NOO-e, a posebno su odbijali u NOO-e uključiti HSS-ovce, bez obzira na to što su bili zainteresirani da

¹⁵⁷ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 158-162

¹⁵⁸ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 165, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Povjerenstvu CK KPH u Zagrebu o političkoj situaciji, organizacijskom stanju i radu Partije, SKOJ-a, NOO i AFŽ na području okruga“, 24. 7. 1943.

se uključe u rad NOO-a, jer su tvrdili da će ti HSS-ovci kasnije ponovo prijeći na stranu Mačeka. Takav stav bio je, kako tvrdi Belinić, ispravljen tek nakon ovog savjetovanja te je bilo dogovoreno da se u buduće pokuša privući što veći broj HSS-ovaca u NOP. Isto tako, sve veći broj vojnih bjegunaca želio se priključiti NOP-u, no oni su se htjeli boriti oko svojih kuća, a ne na Kalinku, pa je bila donesena i odluka da se do njih pošalje nekoliko iskusnih partizana sa zadatkom da stvore nove partizanske grupe koje će vršiti manje zadatke po raznim selima. Osim toga, u izvještaju je još istaknuto da je stanje u Varaždinskom kotaru veoma loše zbog provale Partije i SKOJ-a, iako ljudi u tom kotaru u velikoj većini podupiru NOP. Na kraju izvještaja Belinić konstatira da je raspoloženje naroda sve bolje i da se partizanima svakog dana priključuju novi dobrovoljci.¹⁵⁹

Zbog povoljne političke situacije koja se tijekom ljeta 1943. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj sve više okretala u korist NOP-a i zbog priljeva sve većeg broja novih dobrovoljaca u partizane, bila je 4. rujna osnovana i prva brigada u sjeverozapadnoj Hrvatskoj koja je dobila ime „Braća Radić“. Nakon formiranja, Brigada braće Radić je od KPO-a preuzela glavnu operativnu ulogu, a KPO je postao teritorijalna jedinica koja će se uglavnom fokusirati na obranu kalničke baze, vojnih organa i ustanova na kalničkom području te na zaštitu organa vlasti i OK KPH Varaždin koji je djelovao sa slobodnog teritorija na Kalniku.¹⁶⁰ Stvaranjem Brigade braće Radić moglo se pristupiti akcijama na veća i utvrđenija uporišta. Tako je već 15. rujna ova brigada izvršila napad na Novi Marof. Napad je započeo u ponoć i nakon samo jednog sata partizani su uspjeli zauzeti mjesto. Tom prilikom bilo je zarobljeno oko 90 domobrana te veća količina oružja i opreme, a zauzimanje Novog Marofa značilo je i prekid željezničke veze između Zagreba i Varaždina.¹⁶¹ Kao odgovor na ovu akciju dvije ustaške bojne otkrile su i napale 21. rujna tajnu partizansku bolnicu na Kalniku te ubile 14 ranjenika. Nakon toga, 25. rujna, na Kalnik je stigla 10. slavonska divizija (u listopadu je bila preimenovana u 28. diviziju) koja je po naredbi Glavnog štaba krenula iz Slavonije na područje Druge operativne zone sa zadatkom da, kao i ranije 12. divizija, pomogne bržem razvoju NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jer je trebalo vojno iskoristiti situaciju koja je nastala nakon što je Italija službeno kapitulirala 8. rujna.¹⁶² Situacija nakon kapitulacije Italije bila je takva da se odlaženje domobrana iz Varaždina u

¹⁵⁹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 234, „Izvještaj Marka Belinića, komesara Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske Centralnome komitetu KP Hrvatske o radu Okružnoga komiteta KPH Varaždin, posebno u vezi s radom SKOJ-a, NOO, te odnosu prema vojnim bjeguncima i HSS“, 13. 8. 1943.

¹⁶⁰ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 168-170

¹⁶¹ M. Dretar, *Slobodna Podravina*, str. 19

¹⁶² Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 180-181

partizane još više povećalo, pa tako Rade Bulat u svom izvještaju spominje „da domobrani iz Varaždina postaju naši saveznici. Manje više svi koji su stigli sa satnijom, žele da se bore i da izvrše napad na Varaždin, jer tvrde da na nas ne bi itko pucao od domobrana.“¹⁶³

Ubrzo nakon dolaska 28. divizije, tj. već 27. rujna, Brigada braće Radić napala je Varaždinske Toplice, dok su 28. divizija i KPO osiguravali prilaze mjestu. Zauzimanje Varaždinskih Toplica bilo je puno teže nego zauzimanje Novog Marofa s obzirom na to da se tamo nalazilo oko 250 vojnika među kojima i 100 njemačkih feldžandara. Borba je bila teška i trajala je 2 dana. Ustaše su poslale pomoć iz Varaždina, no ona je bila zaustavljena kod brda Tonimir 1 km sjeverno od Varaždinskih Toplica. Nakon što su se domobrani predali, feldžandari su se zatvorili u hotel „Josipova kupelj“ odakle su pružali odlučan otpor. Da bi slomili obranu partizani su dovukli vatrogasno vozilo, napunili cijev s benzinom i zapalili hotel nakon čega su Varaždinske Toplice konačno bile zauzete.¹⁶⁴ Zauzimanje Novog Marofa i Varaždinskih Toplica imalo je veliku važnost jer su se sve veze između Varaždina i Zagreba morale od tada odvijati preko teritorija Slovenije, a ovakvi uspjesi u vrlo kratkom vremenu učvrstili su borbenost i moral partizanskih boraca, povećali su mogućnost za mobilizaciju novih boraca te su omogućili slobodnije djelovanje NOO-a i ostalih organizacija NOP-a.¹⁶⁵

No, uskoro je uslijedila najveća i najpoznatija bitka na varaždinskom području u čitavom ratu. Partizani su se brzo pregrupirali i pripremili napad na Ludbreg. Napad je izvršila 17. udarna brigada 28. divizije u noći između 2. i 3. listopada. Tijekom napada 21. brigada osiguravala je pristup iz Koprivnice, Brigada braće Radić iz Varaždina, a KPO iz smjera Križevaca. Kako su snage koje su branile sami centar Ludbrega bile dobro utvrđene borba je bila vrlo teška i trajala je sve do jutra. Istovremeno dok se vodila borba za Ludbreg, još veća bitka odvijala se kod sela Šemovec koje se nalazi oko 6 km istočno od Varaždina. Jake ustaške i njemačke snage krenule su iz Varaždina u pomoć Ludbregu, no Brigada braće Radić nastojala ih je u tome spriječiti utvrdivši svoje obrambene položaje kod Šemovca. Ustaške i njemačke snage pokušavale su u nekoliko napada probiti obranu kod Šemovca, ali je Brigada braće Radić uspjela izdržati

¹⁶³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 82, „Izvještaj Rade Bulata, načelnika Štaba Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske Štabu zone o stanju u jedinicama i o prelasku domobranske satnije iz Varaždina na stranu Narodnooslobodilačke vojske“, 21. 9. 1943.

¹⁶⁴ M. Dretar, *Slobodna Podravina*, str. 19-20; Matetić, Vlado. „Značajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobođenja“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 82

¹⁶⁵ *32. divizija NOV Jugoslavije*. Ur. Ivana Sor, Ivan Pantelić, Ivan Matović. Zagreb: Globus; Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988., str. 33-34

dovoljno dugo da Ludbreg bude zauzet. Kada su stigle vijesti da se Ludbreg nalazi u rukama partizana, ustaške snage odustale su od daljnjih napada i vratile se u Varaždin. Ljudski gubici bili su s jedne i druge strane dosta veliki. U Šemovečkoj bitki poginulo je oko 76 partizana, dok broj poginulih ustaša nije u potpunosti poznat, no Milivoj Dretar spominje da su „očevici kasnije posvjedočili da su u Varaždin stigla dva kamiona puna mrtvih i ranjenih.“¹⁶⁶ Osim toga, Brigada braće Radić je nakon ove bitke bila proglašena udarnom jer je uspjela zadržati položaj i time je bila ustvari najzaslužnija za pad Ludbrega u ruke partizana.¹⁶⁷

Odmah nakon završetka ove dvije bitke, sukobi se nastavljaju. Partizanske snage krenule su prodirati dalje prema sjeveru u pravcu Zagorja i Varaždina. Brigada braće Radić uspjela je bez veće borbe 17. listopada zauzeti mjesto Ivanec, no zato je 17. udarna brigada koja je osiguravala prilaze iz smjera Varaždina došla kod sela Cerje Nebojse u sukob s oko 1000 ustaša i domobrana koji su iz Varaždina krenuli u pomoć Ivancu. Nakon 5 sati borbe 17. udarna brigada uspjela je odbiti ovaj napad.¹⁶⁸ Nakon ovih uspjeha u listopadu partizanske snage odlučuju napasti i Koprivnicu. Na obljetnicu Oktobarske revolucije, tj. 7. studenog 1943., partizani su napali i zauzeli Koprivnicu. Napad su izvršile 21. brigada i KPO, dok je grad branilo oko 1100 vojnika. Istovremeno je došlo i do borbe pred Ludbregom gdje je Brigada braće Radić uspjela zaustaviti pomoć koja je iz Varaždina krenula prema Koprivnici.¹⁶⁹ Tako je nakon zauzimanja Koprivnice u studenom 1943. na prostoru sjeverozapadne Hrvatske bio stvoren veliki slobodni teritorij koji se popularno nazivao Podravska republika, a protezao se od slovenske granice i nastavljao dalje u Slavoniju. Središte tog slobodnog teritorija bila je Koprivnica, dok su snage NDH držale uz pomoć njemačke vojske još jedino Varaždin, kao najveće i najutvrđenije mjesto na tom području, no grad se našao u okruženju i bio je u potpunosti odsječen od ostatka NDH. Međutim, slobodni teritorij nije bio u potpunosti siguran ni slobodan jer su motorizirane jedinice iz Varaždina i Zagreba mogle zbog razvijene prometne mreže izvršiti brzi napad u bilo kojem trenutku na bilo koje mjesto na slobodnom teritoriju. Na primjer, ustaška vojska je sredinom studenog uspjela na jedan dan zauzeti i Ludbreg. Zbog toga nije moglo doći do prekida sukoba, već su se borbe nastavile odvijati svakodnevno.¹⁷⁰

¹⁶⁶ M. Dretar, *Slobodna Podravina*, str. 30

¹⁶⁷ M. Dretar, *Slobodna Podravina*, str. 21-32; *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 126, „Izvještaj Štaba NO brigade »Braća Radići« Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o borbama prilikom napada na Ludbreg“, 4. 10. 1943.

¹⁶⁸ V. Matetić, „Značajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobođenja“, str. 83; *32. divizija NOV Jugoslavije*, str. 41-42

¹⁶⁹ I. Šibl, *Ratni dnevnik*, str. 182-183; Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 185

¹⁷⁰ J. Runjak, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, str. 93-94

Ipak, širenjem slobodnog teritorija dolazi i do naglog razvoja narodne vlasti. Nakon zauzimanja Novog Marofa, Varaždinskih Toplica, Ludbrega i Ivanca započinju se na prostoru Varaždinskog okruga osnivati kotarski NOO-i. Tako su u listopadu 1943. bili osnovani KNOO Ludbreg, KNOO Novi Marof i KNOO Varaždin koji je bio osnovan u Varaždinskim Toplicama, dok je KNOO Ivanec bio osnovan još ranije u ožujku 1943. Najviši organ narodne vlasti na varaždinskom području bio je Okružni NOO Varaždin koji je bio izabran na konferenciji u Varaždinskim Toplicama 28. studenog 1943. Na toj konferenciji sudjelovalo je oko 300 delegata s područja Varaždinskog okruga, a govore pred delegatima održali su ugledni članovi Partije poput Mike Špiljka, Gabrijela Santa i Stjepana Pukleka-Jure. Na prvoj konferenciji ONOO-a Varaždin bio je izabran Izvršni odbor od 9 članova, a za predsjednika je bio izabran Jakob Koren. Nadalje, ONOO Varaždin imao je propagandni, gospodarski, socijalni, prosvjetni, zdravstveni i prometni odsjek, a za svaki odsjek bio je odgovoran po jedan član Izvršnog odbora. Gospodarski odsjek vodio je nadzor nad trgovinom i organizirao razmjene dobara između kotara, opskrbljivao je NOV i stanovnike namirnicama, kontrolirao cijene i suzbijao šverc. Socijalni odsjek pomagao je stradalim borcima i njihovim obiteljima te mještanima pri obnovi svojih sela. Odsjek za promet bavio se prebacivanjem oružja i ostale robe partizanima. Zdravstveni odsjek nastojao je prikupiti što više liječnika i organizirati preglede bolesnika. Propagandi odsjek uglavnom je organizirao mitinge po raznim selima na kojima se popularizirao NOP te je nastojao usmeno i pismeno širiti propagandu, dok je prosvjetni odsjek nastojao obnoviti nastavu u školama, a održavao je i razne kurseve za učitelje s ciljem da se u nastavni program uvede komunistička ideologija. Izgleda da je najviše uspjeha imao gospodarski odsjek zato što je organizirao razmjenu viškova između raznih krajeva čime je uspješno suzbijao nestašicu određenih namirnica. Na primjer, u jednom izvještaju ONOO-a Varaždin ZAVNOH-u spominje se sljedeće: „Zagorski kotarevi davali su vino, sjeno i ugalj, a Podravina je u zamjenu davala pšenicu, kukuruz i stoku. Ovakav način zamjene na našu inicijativu i pod našom kontrolom dao je dobre rezultate. Izraženo u novcu na pr. sto kilograma kukuruza stajalo je postavno kotar Novi Marof 3.000 Kuna, dok je na neoslobođenoj teritoriji i okolici Varaždina ista količina stajala 7.000 Kn. Nestašicu soli riješili smo tako da smo vršili zamjenu ždrebadu koja nije za rasplod za sol sa Međimurjem. Na taj način pokrili smo najnužnije potrebe za soli. Efekt ove trampe izraženo u novcu bio je taj, da nas je stajao jedan kilogram soli prosječno 120 Kn. Istovremeno prodavana je sol u Varaždinu po 500 Kn. Dobro je odjeknulo među narodom što je naša vojska stavila Narodno-oslobodilačkim odborima pasivnih kotareva na raspoloženje pšenicu i sol kao i okov za kola da se podjeli besplatno

narodu.“¹⁷¹ Tako Josip Runjak spominje da je narod mogao vidjeti razliku životnog standarda između oslobođenog i neoslobođenog teritorija, što je NOP-u uvelike olakšavalo politički rad. Dakle, moglo bi se reći da je gospodarski odsjek promicanjem trgovine uspio barem donekle poboljšati ekonomski položaj seljaštva na teritoriju koje je spadalo pod ONOO Varaždin, što je pak, barem po mom mišljenju, imalo utjecaja da se seljaci-poljoprivrednici u sve većem broju opredjeljuju za NOP i da počnu prihvaćati NOO-e kao predstavnike vlasti. Prema podacima koje navodi Runjak na prostoru ONOO Varaždin bilo je krajem jeseni 1943. sveukupno 113 mjesnih NOO-a. Razvoj narodne vlasti na varaždinskom području time je dosegnuo svoj vrhunac, a NOO-i su tada, za razliku od ranije kada su manje-više služili samo za prikupljanje pomoći za partizane i popularizaciju NOP-a, postali i stvarni organi vlasti jer su na slobodnom teritoriju mogli donositi i sprovoditi svoje odluke u djelo. Isto tako, od tada u NOO-e nisu više ulazili samo članovi i simpatizeri KP, već svi koji su se izjašnjavali protiv režima, pa tako i HSS-ovci, a upravo je u kotaru Ludbreg najveći dio članova HSS-a pristupio NOP-u, odnosno svojim lokalnim NOO-ima. Ipak, OK KPH Varaždin svoj utjecaj na ONOO Varaždin zadržao je preko Stjepana Ivića koji je ujedno bio tajnik ONOO-a i sekretar OK-a.¹⁷²

4.4 Glavni razlozi naglog porasta i promjene u socijalnoj strukturi NOP-a na varaždinskom području

Iz prethodno opisanih sukoba jasno se može zaključiti da od polovice 1943. dolazi do naglog jačanja NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, odnosno da se sve više ljudi opredjeljuje za NOP što svoj vrhunac dostiže na prijelazu 1943. i 1944., no ovdje treba pokušati odgovoriti i na pitanje zašto je do toga došlo? Naravno, glavni razlozi leže u vojnim, ali i političkim, uspjesima NOP-a te u posljedicama politike koju je provodila NDH. Opredjeljivanje među hrvatskim seljaštvom na varaždinskom području koje nije bilo vezano uz radnički pokret bilo je, kao i u čitavoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj, usko vezano uz polarizaciju unutar HSS-a. HSS je od samog početka rata bio podijeljen uglavnom na 3 dijela, tj. na lijevo krilo, na desno krilo

¹⁷¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1988., dok. br. 115, „Izveštaj Okružnoga NOO Varaždin ZAVNOH-u o političkoj situaciji u okrugu, razvoju, organizacijskom stanju i radu NOO“, veljača 1944.

¹⁷² Više detalja o radu narodne vlasti na varaždinskom području tijekom postojanja slobodnog teritorija u: J. Runjak, „Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin 1941 - 1945. Opći uslovi razvitka NOB i narodne vlasti“, str. 89-114

i na one koji su ostali pasivni priklanjajući se tako Mačekovoj politici čekanja. Na području sjeverozapadne Hrvatske najveći broj HSS-ovaca odlučio se za politiku čekanja, a zbog ogromnog utjecaja koji je HSS imao na seljaštvo, upravo je politika čekanja bila najveća prepreka uključivanju hrvatskog seljaštva u NOP. No, 1943. zbili su se važni događaji koji su bili izvan utjecaja HSS-a, a koji su doveli do sloma politike čekanja i do sve većeg prelaska seljaštva na stranu NOP-a. O tome svjedoči i podatak da je od početka 1943. propaganda HSS-a koja je za cilj imala odvratiti ljude od NOP-a bila izraženija nego prethodne dvije godine, dok je politiku „čekanja“ zamijenila politika „jačanja domobranstva“. Ta politika trebala je istovremeno kompenzirati borbenu raspoloženje masa i poslužiti dugoročnim ciljevima HSS-a, tj. HSS je počeo smatrati da će pobjedu u ratu odnijeti Saveznici te da zbog toga Hrvatska treba dočekati Saveznike s vlastitom oružanom silom, čiju legitimnost neće moći nitko osporiti i koja će biti garancija u budućim pregovorima sa Saveznicima.¹⁷³

Međutim, među najvažnije političke događaje koji su 1943. doveli do prelaska velikog broja HSS-ovaca, a onda i seljaštva, na stranu NOP-a na varaždinskom području, ali i u čitavoj Hrvatskoj, spada ponajprije konstituiranje ZAVNOH-a. I prije nego je ZAVNOH održao svoje prvo zasjedanje jedan izvještaj Povjerenstva CK KPH u Zagrebu od 15. travnja 1943. ističe važnost koju bi za opredjeljivanje seljaštva imao takav čin. Tako u izvještaju stoji sljedeće: „Smatramo, da bi naša borba protiv reakcionara iz HSS i svih ostalih njima sličnih klika u Hrvatskoj mnogo bila olakšana osnivanjem ZAVNOH-a. Seljaci u našim okruzima rado slušaju o osnivanju ZAVNOH-a i sa oduševljenjem bi ga primili kao nešto svoje, dok u AVNOJ-u ne vide još svoje pravo predstavništvo.“¹⁷⁴ Nakon osnutka ZAVNOH-a neki od najuglednijih ljudi u HSS-u koji su smatrali da HSS treba dati podršku NOP-u zbog neprihvatljive politike ustaškog režima, od kojih je najpoznatiji bio Božidar Magovac, uključuju se u rad ZAVNOH-a. Na inicijativu Magovca i uz podršku KPJ, članovi te frakcije HSS-a osnovali su 12. listopada 1943. na 2. zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom Izvršni odbor HRSS-a u okviru ZAVNOH-a s ciljem okupljanja i mobilizacije hrvatskih seljačkih masa.¹⁷⁵ Tako je sam čin osnutka ZAVNOH-a bio od izrazito velike važnosti za opredjeljivanje Hrvata da stupe u NOP jer je s vremenom sve više

¹⁷³ Gutić, Mirko. „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 263-264

¹⁷⁴ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 197, „Izvještaj Povjerenstva CK KPH u Zagrebu Centralnome komitetu KP Hrvatske o političkim i organizacijskim pitanjima u zagrebačkome okrugu, o pojačanoj aktivnosti HSS, o pljački sela u čazmanskome okrugu i o brojnom stanju partijske organizacije u Kalničkome NOP odredu“, 15. 4. 1943.

¹⁷⁵ M. Gutić, „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“, str. 264

Hrvata priznavalo ZAVNOH kao svoju vlast. Tome su pridonosile i neke njegove odluke poput one o poništavanju Rimskih ugovora iz 1941. i vraćanju Istre te otoka i dijelova obale pod talijanskom okupacijom Hrvatskoj, što je zadovoljilo nacionalne težnje Hrvata, ne samo u Istri i Dalmaciji, već diljem čitave Hrvatske, pa tako i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Još jedan važan politički događaj koji je utjecao na porast NOP-a bio je drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 29. studenog 1943. Odluke s tog zasjedanja koje su imale najveći utjecaj na opredjeljivanje Hrvata da stupe u NOP bile su: odluka da se Jugoslavija ustroji kao federativna i demokratska republika u kojoj će svi narodi biti ravnopravni i odluka kojom se zabranjuje kralju Petru II. Karađorđeviću i jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi povratak u zemlju i oduzima im se pravo da predstavljaju zemlju. To potvrđuje i izvještaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast u kojem stoji da „Parola o federativnoj republici Jugoslaviji prošla je kroz narod i omladina znade u velikoj većini, da se mi borimo za republiku zašto se hrvatski narod oduševljava, a naročito zabranom povratka kralju Petru, dok kod srpskih masa primljena je hladnije, ali samo uređenje u republici manje im je poznato... Kod naroda je pobudilo interes drugo zasjedanje AVNOJ-a, a naročito formiranje Nacionalnog Komiteta i sada naše organizacije rade na tumačenju o najnovijim političkim događajima.“¹⁷⁶ Isto tako i OK KPH Varaždin izvještava da „Narod dobro prima odluke AVNOJ-a pogotovo u hrvatskim selima, dok u srpskim selima nisu primljene najiskrenije.“¹⁷⁷ a isto se može uočiti i u izvještaju Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku u kojem se kaže da „Same odluke sa drugog zasjedanja AVNOJ-a općenito na našem teritoriju masovno su prihvaćene i sprovode se njihova popularizacija među omladinom, naročito danas u ovim predkongresnim pripremama zagrebačkoj oblasti naše organizacije istakle su masovne parole među hrvatskom omladinom protiv izbjegličke vlade i kralja iz kojih se vidi da su odluke AVNOJ-a naišle na ogroman odjek među hrvatskim masama.“¹⁷⁸ No, treba imati na umu da, iako su ove odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a nailazile na odobravanje među hrvatskim stanovništvom, vijesti o tim odlukama nisu se mogle širiti brzo na velik broj ljudi. Vijesti o tim događajima širile su se sporo i često

¹⁷⁶ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 10, „Izvještaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o političkoj situaciji i organizacijskom stanju organizacije SKOJ-a i USAOH-a na području oblasti“, 6. 1. 1944.

¹⁷⁷ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 64, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o političkoj situaciji, radu i organizacijskom stanju partijske organizacije, SKOJ-a, USAOH-a, NOO, AFŽ u kotarima, u Komandi područja i u Kalničkom partizanskom odredu“, 4. 2. 1944.

¹⁷⁸ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 114, „Izvještaj Pokrajinskoga komiteta SKOJ-a za Hrvatsku Centralnome komitetu SKOJ-a o radu omladinske organizacije u sjevernoj Hrvatskoj“, kraj veljače 1944.

su do raznih sela stizale puno kasnije. Vijesti su se širile uglavnom na način da bi partizani u selima održavali mitinge i dijelili letke koji su zatim išli od ruke do ruke jer partizanske štamparije nisu mogle tiskati velik broj primjeraka, a širenje vijesti otežavali su česti upadi ustaške i njemačke vojske u sela na slobodnom teritoriju i ustaška kontrola medija. Tako je npr. u Varaždinu sve do kraja rata bilo dopušteno štampanje samo jednih novina koje su pisale proustaški, što je naravno otežavalo velikom broju varaždinskih građana da se upoznaju s političkim odlukama NOP-a i Saveznika. Tako partizanski izvještaji s početka 1944. spominju da dio hrvatskog stanovništva još uvijek nije upoznat s odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a, iako oni koji su upoznati u velikom broju prihvaćaju te odluke, pa se stoga traži da sva propaganda bude usmjerena na popularizaciju tih odluka. Na primjer, u izvještaju OK SKOJ-a Varaždin spominje se sljedeće: „Na populariziranju ZAVNOH-a i AVNOJ-a radilo se je premalo i omladina osim kotara Ludbreg prilično je slabo upoznata sa istima. Osobito to se tiče od kako je AVNOJ na drugom zasjedanju istoga prerastao u vrhovno predstavništvo našega naroda koji u sebi sadrži zakonodavnu i izvršnu vlast. To popularisanje ometala nam je i banda, koja je okupirala ostale kotareve našega okruga. Isto tako stoji stvar i sa Nacionalnim komitetom. Upravo zbog toga nepoznavanja AVNOJ-a i odluka na drugom zasjedanju AVNOJ-a narod se boji stvaranja Jugoslavije starog tipa... Čitava agitacija i propaganda vodi se u popularisanju II. Kongresa AVNOJ-a i Nacionalnog Komiteta.“¹⁷⁹ Dakle, iako su se ti važni događaji zbili u drugoj polovici 1943. oni su utjecaj na stanovništvo počeli ostvarivati nekoliko mjeseci kasnije, tek početkom 1944. kada se sva propaganda NOP-a usmjerava na njihovu popularizaciju.

Također, treba spomenuti i jedan politički događaj koji se zbio izvan Jugoslavije, a koji je imao utjecaj na opredjeljivanje hrvatskog stanovništva. Bila je to konferencija u Teheranu koja se održavala od prilike u isto vrijeme kada i drugo zasjedanje AVNOJ-a. Jedna od odluka koje su tamo bile donesene bila je odluka da će Saveznici u buduće pomagati partizanima u Jugoslaviji, dok će četnici kao suradnici okupatora prestati dobivati pomoć. Naravno, ni ova odluka nije mogla odmah doprijeti do stanovnika u Hrvatskoj, ali njene posljedice osjetile su se od prilike pola godine kasnije, pa tako jedan izvještaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast navodi: „Narod se je uvjerio da su Englezi naši saveznici i da je čvrst savez između SSSR-a, Engleske i Amerike, kada su vidjeli Englesku uniformu na našim borcima i Engleske puške i drugo oružje, a isto se uvjerio da je to tačno što su im naši drugovi govorili da će se otvoriti

¹⁷⁹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 50, „Izvještaj Okružnoga komiteta SKOJ-a Varaždin Oblasnome komitetu SKOJ-a za zagrebačku oblast o političkoj situaciji među omladinom, organizacijskome stanju SKOJ-a i USAOH-a te o vojsci i radu agitpropa“, 28. 1. 1944.

druga fronta...“¹⁸⁰ Dakle, kao što je već ranije bilo rečeno, velik broj HSS-ovaca i hrvatskog građanstva i seljaštva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i na varaždinskom području koje je bilo vezano uz HSS, pogotovo oni naklonjeni Mačeku, nadali su se pobjedi zapadnih saveznika, a nakon Teheranske konferencije ti ljudi su počeli sve češće vidati savezničko oružje i opremu na partizanima te im je u sve češćim kontaktima s partizanima postalo jasno koja strana ima potporu zapadnih saveznika, a to je onda pridonosilo tome da oni koji su podupirali zapadne saveznike počnu u sve većem broju napuštati Mačekovu politiku i opredjeljivati se za NOP.

Naravno, ovi politički uspjesi NOP-a ne bi bili od prevelike koristi da uz njih nisu išli i vojni uspjesi partizana, ali i Saveznika na svjetskim bojištima. Vojni uspjesi partizana, jačanje partizanske vojske i stvaranje slobodnog teritorija bili su glavni preduvjet da se vijesti o političkim odlukama uopće počnu širiti među stanovništvom. Od događaja na svjetskim bojištima, na opredjeljivanje stanovništva najviše su utjecali, s jedne strane situacija na istočnom bojištu, tj. poraz njemačke vojske kod Staljingrada početkom 1943., zaustavljanje njemačke ofenzive kod Kurska u srpnju 1943., te protunapad i napredovanje Crvene armije prema zapadu koje je uslijedilo nakon te bitke. S druge strane, još veći utjecaj na opredjeljivanje stanovništva imali su poraz njemačke vojske u Tunisu tijekom svibnja 1943., potom iskrcavanje zapadnih saveznika na Siciliju u srpnju, te konačno kapitulacija Italije 8. rujna 1943. Naravno, ni ove informacije o stanju na svjetskim bojištima nisu odmah stizale do velikog broja stanovnika u Hrvatskoj, ali su ipak stizale, a za posljedicu su imale da je sve više ljudi počelo smatrati da se rat bliži kraju i da će Sile Osovine biti gubitnici, pa se tako može reći da se tada dosta ljudi odlučuje pristupiti NOP-u iz oportunizma, tj. kako bi se našli na pobjedničkoj strani, no treba reći da je bilo i onih koji su simpatizirali NOP ili su se samo protivili režimu NDH, ali se nisu željeli uključiti u borbu jer je NDH imala potporu moćne njemačke vojne sile, što je pogotovo dolazilo do izražaja u gradovima gdje je bila veća koncentracija njemačke vojske. Saznavši o ovim prekretnicama na svjetskim bojištima takvi ljudi zasigurno su bili spremniji da se uključe u NOP. Tako Oblasni komitet KPH za zagrebačku oblast izvještava da „...politička situacija u ovoj oblasti razvijala se je u znaku sve šireg i odlučnijeg uklapanja narodnih masa, a naročito pristaša i funkcionera H.S.S.-a u NOF. Taj proces priliva u NOF i dalje se odvija... Funkcioneri HSS-a, koji su do nedavna oponirali našem pozivu za pristupanje u NOF, sada

¹⁸⁰ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 10 (lipanj – kolovoz 15. 1944), Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1989., dok. br. 145, „Izvjestaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast Pokrajinskome komitetu SKOJ-a za Hrvatsku o političkoj situaciji i teroru neprijatelja, organizacijskome i kadrovskome stanju unutar organizacija SKOJ-a i USAOH-a u okruzima, kotarevima i u vojsci u srpnju 1944. godine.“, 31. 7. 1944.

sami traže veze s našim političkim radnicima i pristupanju u NOO-e... Različiti su razlozi i stupanj spremnosti, kojom pojedini funkcioneri HSS-a pristupaju u NOF. Veći je dio onih koji iskreno pristupaju u NOF i u njoj se aktiviziraju, a manji je dio onih koji u nju pristupaju iz špekulantskih razloga bojeći se, da ne izgube svaki utjecaj na narod, koji je i mimo njih pa i protiv njihovih ranijih savjeta da ne stupa u borbu, počeo sve snažnije učestvovati u borbi.“¹⁸¹ Osim toga, kapitulacija Italije nije samo povećala moral partizana i spremnost stanovništva da se uključi u NOP, nego je uzrokovala i tzv. „Šestu neprijateljsku ofenzivu“, odnosno niz operacija kojima je njemačka vojska zauzimala dijelove NDH koji su ranije bili pod talijanskom okupacijom jer se pojavila opasnost od iskrcavanja savezničkih snaga na jadranskoj obali, a to je značilo da je pritisak na NOP na sjeverozapadu Hrvatske barem malo popustio.

Od prilike u isto vrijeme partizani su i na varaždinskom području postigli značajnije vojne uspjehe koji su ranije opisani. Među one vojne akcije koje su imale velik utjecaj na opredjeljivanje stanovništva na varaždinskom području spadaju prelazak Demetra Varde i domobranskog artiljerijskog divizionu u Jalkovcu na stranu NOP-a i zatim oslobođenje kaznionice u Lepoglavi koji su potaknuli čitav niz prelazaka domobrana iz Varaždina u partizane. Situacija se na varaždinskom području dodatno okrenula u korist NOP-a nakon kapitulacije Italije, pa je 28. slavonska divizija bila upućena na to područje upravo sa zadatkom da iskoristi takvu situaciju, a kako se pažnja njemačke vojske tada počela usmjeravati na južnije dijelove zemlje, partizani su uspjeli zaredati velike uspjehe kao što su bili zauzimanje Novog Marofa, Varaždinskih Toplica, Ludbrega, Ivanca i na kraju Koprivnice. Stanovništvo varaždinskog područja moglo je nakon tih borbi prvi put vidjeti velike jedinice partizana koje pobjeđuju Nijemce, ustaše i domobrane u otvorenoj borbi, što je dovodilo do dodatnog omasovljavanja NOP-a. Sve to omogućilo je stvaranje slobodnog teritorija koji je također bio jedan od važnijih faktora koji je utjecao na prelazak stanovništva na stranu NOP-a. Naime, ljudi koji su se protivili režimu NDH često su se bojali priključiti NOP-u strahujući od ustaške odmazde nad njihovim obiteljima, no nakon uspostave slobodnog teritorija u blizini Varaždina ljudi iz tog kraja mogli su bez većih problema prebaciti svoje obitelji na slobodni teritorij, a sve veća brojnost partizanskih jedinica značila je da su im partizani mogli pružiti i sve veću zaštitu. Osim toga, slobodni teritorij omogućio je lakše održavanje mitinga po selima i lakše širenje partizanske propagande. Tako je na odobravanje među stanovništvom naišla tzv. žetvena

¹⁸¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 168, „Izveštaj Oblasnoga komiteta KPH za zagrebačku oblast Centralnome komitetu KP Hrvatske o političkoj situaciji, radu partijskih i masovnih antifašističkih organizacija na području sjeverozapadne Hrvatske“, 16. 10. 1943.

kampanja, odnosno to je bila propagandna kampanja kojom su partizani nastojali nagovoriti seosko stanovništvo da ne predaje žetvu ustaškim vlastima, nego da je sačuva za sebe, pa se tako kod dijela seoskog stanovništva stvarao dojam da NOP iskreno brine za narod.¹⁸² Uz to, NOO-i su mogli na slobodnom teritoriju efikasnije provoditi svoju vlast s ciljem da se poboljša ekonomski položaj seljaštva i da se tako pokaže da se na slobodnom teritoriju živi bolje nego pod državnom vlasti NDH jer je postalo jasno da ekonomski razlozi imaju vrlo važnu ulogu kod opredjeljivanja stanovništva. Pogotovo je siromašno stanovništvo koje je živjelo na rubu egzistencije, a u tu kategoriju spadao je tada velik broj hrvatskog seljaštva, pridavalo veću pažnju ekonomskim problemima nego ideologiji i naciji.

Može se reći da su svi ovi pojmovi dobro i kratko sažeti u jednom izvještaju u kojem se navodi: "Opće je uvjerenje u narodu da fašizam propada i narod optimistički očekuje njegovo brzo uništenje. Tome naročito doprinose događaji u Italiji. Ti su događaji toliko zaokupili narod, da dosta široki slojevi momentano gube iz vida značenje događaja na ist. frontu. Uzrok aktivizacije naroda u N. O. B-i nalazi se u pobjedama Crvene Armije i saveznika, pobjedama N. O. V. u našoj zemlji, u neposrednom kontaktu naroda sa velikim partizanskim jedinicama pri čemu se je na vlastite oči uvjerio o snazi svoje vojske, a svakako i u povećanoj aktivnosti naših partijskih i antifašističkih organizacija."¹⁸³

Osim ovih vojnih i politički uspjeha NOP-a, često je i sam ustaški režim pridonosio tome da se stanovništvo počne sve više opredjeljivati za NOP. Prvo treba spomenuti da su propaganda, oružane akcije, odmazde i razni drugi oblici represije ustaškog režima u nastojanju da se suzbije NOP, zaista jedno vrijeme i do određene mjere imali uspjeha u tome da zastrašivanjem ograniče uključivanje stanovništva u NOP, no zbog intenziviranja sukoba i dugotrajnosti rata taj režim sve češće je prelazio te mjere povećavajući represiju čime je počeo stvarati upravo suprotan efekt od željenog. Koristeći prijetnje ustaški režim mogao je samo pasivizirati stanovništvo, ali nije mogao steći nove simpatizere i dobrovoljce. Prema tome, pojavom većih partizanskih snaga nestaje mogućnost ustaškog režima da izvrši te prijetnje, a to je onda olakšavalo stanovništvu da se opredijeli za NOP.¹⁸⁴ Ustaški režim to je pokušao ispraviti tek u siječnju 1944. kada je

¹⁸² *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 189, „Proglas Okružnoga komiteta KPH Varaždin hrvatskom i srpskom narodu na području Kalnika, Bilogore i Hrvatskog zagorja o potrebi očuvanja žetve i o vojno-političkoj situaciji“, srpanj 1943.

¹⁸³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 5 (lipanj – kolovoz 1943), dok. br. 206, „Izvještaj Povjerenstva CK KPH u Zagrebu Centralnome komitetu KP Hrvatske za srpanj 1943. godine“, 6. 8. 1943.

¹⁸⁴ M. Gutić, „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“, str. 264-266

Pavelić proglasio amnestiju i kada dolazi do ublažavanja represije i retorike, no to je ako se uzme u obzir vanjska i unutrašnja situacija, već bilo pre kasno, a i sama amnestija nije dugo potrajala niti su represije bile ublažene na svakom mjestu jednako jer je to ovisilo o pojedincima koji su se nalazili na terenu. Tako su se u nekim mjestima, a pogotovo u onima gdje se dogodila neka partizanska akcija, nastavili odvijati razni zločini, neovisno o odlukama državnog vrha.

Također, vrlo nepopularna je bila i prisilna mobilizacija koja je posebno došla do izražaja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jer je režim NDH nastojao taj prostor pretvoriti u bazu za popunu ili formiranje novih jedinica.¹⁸⁵ O tome najbolje svjedoče riječi iz sljedećeg izvještaja koji opisuje situacija na kalničkom području: „...I ovdje je Pavelić doživio krah sa svojom mobilizacijom. Njegov proglas za mobilizaciju u stvari je ispao tako, da se mnogi vojni obveznici dobrovoljno javljaju u partizane. Jedino u samom Varaždinu i općini Bartolovec odazivaju se vojni obveznici Pavelićevoj mobilizaciji. Djelomično odazivaju se i iz općine Biškupec.“¹⁸⁶ Prema tome, izgleda da je mobilizacija prolazila još jedino na onom mjestu gdje je bila koncentrirana njemačka i ustaška vojska. Osim toga, velik broj tako mobiliziranih odlučio je dezertirati i uspostaviti kontakt s partizanima te prijeći na njihovu stranu prilikom prvog susreta, što pokazuju ranije spominjani primjeri varaždinskih domobrana. No, prisilnu mobilizaciju vršili su i partizani, što se može zaključiti iz raznih izvještaja koji kritiziraju vojne komande da se ponašaju birokratski i da šalju pozive za mobilizaciju čime ustvari usporuju samu mobilizaciju. Do takve pojave došlo je i na varaždinskom području, pa tako jedan izvještaj ističe da su „Komande područja i NOO-i počeli vršiti mobilizaciju na pozive, a da ista nije bila politički pripremljena, te su omladinci počeli da bježe od partizana i naših organizacija u strahu da će biti prisilno mobilisani.“¹⁸⁷ Dakle, obje strane vršile su prisilnu mobilizaciju. Koja god vojska bi prošla nekim selom nastojala je za svoju stranu mobilizirati što više ljudi koristeći se i prisilom ako se drugačije nije moglo. Tako se velik broj ljudi nije niti opredjeljivao iz nekog razloga za neku vojsku, nego je silom prilika završio na jednoj ili drugoj strani, pa su zbog toga i bili česti prelazi iz jedne vojske u drugu i to po nekoliko puta, dok je dezertstvo bilo svakodnevna pojava.

¹⁸⁵ M. Gutić, „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“, str. 266

¹⁸⁶ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 5, „Izvod iz izvještaja političkoga komesara Štaba Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske političkome komesaru Glavnoga Štaba NOV i PO Hrvatske o stanju na terenu i u jedinicama“, 2. 9. 1943.

¹⁸⁷ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 188, „Izveštaj Povjerenstva PK SKOJ-a za zagrebačku i slavonsku oblast Pokrajinskome komitetu SKOJ-a za Hrvatsku o organizacijskim promjenama i radu omladinskih organizacija“, 22. 10. 1943.

Isto tako, vrlo nepopularna je bila i rekvizicija poljoprivrednih proizvoda i stoke od seljaka koja je kako je rat odmicao postajala sve intenzivnija. Ustaški je režim zbog vojnih potreba bio primoran vršiti rekvizicije, ali je time, naravno, gubio podršku velikog broja ljudi. Zbog lošeg ekonomskog stanja u NDH, oduzimanje poljoprivrednih proizvoda od siromašnog seljaštva moglo je dovesti do toga da oni više nisu mogli prehraniti svoje obitelji, što je kod tih ljudi stvaralo revolt i ogorčenje prema režimu. Na primjer, u jednom izvještaju se spominje da je „Narod naročito u Podravini na različite trikove izvrđavao predaju stoke i u tome je imao dosta uspjeha. Pokazalo se da su i općinske uprave ovom zgodom pokazale punu labavost u vršenju svoje dužnosti provodeći na nekim mjestima otvorenu sabotažu...”¹⁸⁸ Tijekom 1944. slični izvještaji o rekviriranju poljoprivrednih proizvoda od seljaka postaju sve učestaliji.

Uglavnom, hrvatsko stanovništvo koje je na početku prihvatilo NDH ponajviše zbog nezadovoljstva s režimom Kraljevine Jugoslavije, ubrzo je zbog vanjske i unutarnje politike NDH shvatilo da to nije demokratska republika kakvoj su se nadali. Vanjska politika NDH koja se sastojala u raznim obvezama prema fašističkim silama, uzdržavanju okupacijskih snaga, eksploatacije materijalnog bogatstva Hrvatske od strane Njemačke i Italije, ustupanju jadranske obale Italiji, a Međimurja Mađarskoj, itd., te unutarnja politika koja se sastojala u provođenju raznih represivnih mjera poput oduzimanja imovine od progonjenog stanovništva s namjerom bogaćenja samo visokih ustaških dužnosnika, uvođenja policijskog sata, masovnih odmazdi, zastrašivanja, rekvizicije, prisilne mobilizacije, prisilnog slanja na rad u Njemačku, itd., doveli su s vremenom do toga da je većina stanovništva uvidjela da je NDH satelitska država Trećeg Reicha u kojoj ustaše održavaju svoju vlast jedino pomoću oružanih snaga svojih saveznika, umjesto da stvore državu koja će stvarno brinuti za interese hrvatskog naroda. Postalo je jasno da je ustaška vlast to samo propagirala, a ustvari je služila interesima stranih sila. Ustaški režim izgubio je potporu širokih masa i nije više, za razliku od HSS-a, predstavljao veliku prepreku u opredjeljivanju hrvatskog stanovništva za NOP, odnosno ustaški režim postao je više oružana, nego politička prijetnja NOP-u.¹⁸⁹

No, zanimljivo je promotriti i što ustaški dokumenti kazuju o tome zašto se narod u većem broju opredjeljuje za NOP. Oni uglavnom razlog vide u jakoj partizanskoj propagandi i optužuju strane postrojbe koje se nalaze na teritoriju NDH da vrše zločine nad hrvatskim stanovništvom.

¹⁸⁸ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 4 (siječanj – svibanj 1943), dok. br. 283, „Komesarski izvještaj Štaba Kalničkoga NOP odreda Štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o stanju u odredu i na terenu Kalnika, Bilogore i Podravine“, 27. 5. 1943.

¹⁸⁹ M. Gutić, „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“, str. 260-262

Na primjer, Zapovjedništvo prvog zbornog područja u svom izvještaju Glavnome stožeru oružanih snaga NDH navodi sljedeće: „Usljed slabe promičbe od strane naših vlasti, koja u pojedinim područjima uobće ne postoji, dogodilo se osobito na podhvatnom području Varaždin, da seljačstvo i otvoreno prelazi partizanima nadajući se boljoj budućnosti. Ovdje seljačstvo s jedne strane živi u strahu pred dolaskom naših vlasti, a s druge strane dočekuje partizane simpatijom. Ovakovo držanje seljačstva prema partizanima potenciralo je djelovanje njemačkih četa i zrakoplovstva s obzirom na bombardiranje hrvatskih sela u okolici Varaždina i pljačke, nasilja i silovanja izvršenih od strane dobrovoljaca Danaca, Holanđana i Finca u njemačkoj uniformi u okolici Siska. Osim toga razgranali su partizani svoju promičbu, koja se sastoji i u neodazivanju kako novaka tako i pričuvnika u našu vojsku, a u stupanju u partizansku... Mnogi čine to iz uvjerenja, a mnogi i iz straha, jer im partizani priete, da će im u protivnom zapaliti kuće i uništiti svu ostalu imovinu... Najjaču propagandu vode partizani proti Nijemaca tako, da kad su se mnogi novaci i pričuvnici javili na odsluženje djelatnog razdoblja -odnosno na vježbu- i kad su čuli, da su dodieljeni S.S. postrojbama odmah su se razbježali. Isto tako propaganda je velika i protiv novačenja u P.T.S. Ovi slučajevi dogodili su se naročito na području Varaždinskog podhvatnog zapovjedništva.“¹⁹⁰

Naravno, bilo je i puno drugih, vjerojatno manje bitnih, razloga, od kojih mnogi nisu ni zabilježeni u izvorima, zbog kojih se stanovništvo varaždinskog područja i Hrvatske opredijelilo za neku od zaraćenih strana, no ovdje se takvi razlozi koji su imali utjecaja samo na nekog pojedinca ili manje skupine ne ističu budući da ih je vrlo teško ili gotovo nemoguće saznati i sve nabrojiti, već su ovdje izdvojeni samo oni razlozi koji su prema mišljenju autora ovoga rada imali najveći utjecaj na to da se stanovništvo varaždinskog područja u sve većem broju počelo opredjeljivati za stranu NOP-a.

Zbog navedenih razloga opredjeljivanja stanovništva u drugoj polovici 1943. i na početku 1944., došlo je i do promjene strukture NOP-a. Iako je pokret otpora na varaždinskom području u početku bio sačinjen ponajviše od radništva i u manjem broju od inteligencije, on se u ovom razdoblju mijenja, odnosno promjenom razloga opredjeljivanja mijenja se i socijalna struktura sudionika NOP-a. Pokret otpora započeo je na varaždinskom području kao urbani pokret sačinjen u najvećem dijelu od radnika-seljaka iz najuže okolice i predgrađa Varaždina koji su radili u gradskoj industriji, pa je ustvari pokret otpora bio svojevrsni nastavak radničkog pokreta

¹⁹⁰ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 6 (rujan – listopad 1943), dok. br. 189, „Polumjesečni izvještaj Zapovjedništva Prvoga zbornog područja Glavnome stožeru oružanih snaga NDH o akcijama partizana na području sjeverozapadne Hrvatske“, 22. 10. 1943.

koji je predvodila KP u gradu s ciljem da se promjeni ekonomski i društveni položaj radništva. Međutim, nakon okupacije i zatim represije ustaškog režima, sudionici pokreta otpora bili su prisiljeni poslije 1941. oružani otpor nastaviti u teško prohodnim područjima poput Kalnika. Zbog gerilskog načina ratovanja i porasta broja partizana ustaške vlasti koncentrirale su svoje snage u sve manje mjesta, tj. u samo većim i strateški važnim mjestima jer nisu imali dovoljno ljudstva za obranu svakog sela. Tako je s vremenom došlo do zamjene pozicija. Ustaška vlast osjećala se ponajviše upravo u gradovima, dok se narodna vlast i prisutnost partizana osjećala u selima. Partija je zato počela sve veću pažnju pridavati hrvatskom seljaštvu, pogotovo onom koje živi na zapuštenim i udaljenim mjestima od grada, jer je postalo jasno da o njihovoj podršci uvelike ovisi opstanak partizanske vojske na tom prostoru. Zato je bilo potrebno povećati utjecaj i popularnost Partije i NOP-a među seljaštvom i odvratiti pripadnike HSS-a od Mačeka i pridobiti ih da uđu u NOP. U drugoj polovici 1943. KP konačno uspijeva postići svoj cilj i stvoriti masovni narodni ustanak u čitavoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zbog ranije navedenih razloga sve veći broj seljaka nije više ostajao samo pasivan, nego se i aktivno uključivao u NOP. Osim toga, kako je Varaždin tada bio potpuno blokiran od strane ustaške i njemačke vojske, u NOP se moglo uključiti većinom samo seosko stanovništvo. Tako su tek u drugoj polovici 1943. i na početku 1944. seljaci-poljoprivrednici postali većina u odnosu na industrijsko radništvo u NOP-u na varaždinskom području. Oni od tada čine i glavninu snaga u NOV. Isto tako, mnogi radnici koji su započeli pokret otpora na varaždinskom području do tada su već izginuli u raznim akcijama ili su bili uhapšeni u čestim provalama i poslani u logore diljem NDH, dok su oni koji su preživjeli do tada uglavnom već bili uključeni u Partiju te su bili zaduženi za provođenje raznih partijskih zadataka. Kada je riječ o seljacima-poljoprivrednicima, uglavnom se radilo o sitnom seljaštvu, jer je zbog agrarne prenapučenosti broj krupnog seljaštva bio zanemariv, a njihov motiv za uključivanje u NOP bio je više pobuna protiv režima NDH i okupacijskih snaga te nastojanje da se zateknu na pobjedničkoj strani, dok se, za razliku od toga, radništvo koje je započelo pokret otpora borilo za konkretne ciljeve, odnosno njihov glavni motiv za pokretanje i uključivanje u pokret otpora nije bilo samo nezadovoljstvo vladajućim ustaškim režimom, niti su 1941. mogli znati koja će strana pobijediti, nego je to bila i želja za promjenom ekonomskog i društvenog položaja industrijskih radnika. Treba još spomenuti i da nije moguće ustanoviti točan broj koliko je bilo seljaka-poljoprivrednika više u odnosu na ostale u strukturi NOP-a na varaždinskom području, no do kraja rata oni su zasigurno činili vrlo veliku većinu.

5. Varaždinsko područje do kraja rata

5.1 Ustaška ofenziva i nestanak slobodnog teritorija

Od samog početka 1944. godina bila je obilježena sukobima. Već je u siječnju ustaška vojska na brzinu upala i ponovo zauzela Varaždinske toplice, a zatim i Novi Marof, dok se istovremeno u Varaždinu povećavala koncentracija elitnih ustaških postrojbi, poput jedinica PTS-a i Crne legije. Bile su to pripreme za ofenzivu koja je trebala odbaciti partizane iz čitave sjeverozapadne Hrvatske kako bi se ponovo uspostavile komunikacije između Varaždina i Zagreba. Izgleda da su partizani vjerojatno mislili da se radi o još jednom od čestih upada ustaške vojske na slobodni teritorij, pa su početak ofenzive dočekali nespremni. Ofenziva na slobodni teritorij, nazvana „Podhvat Dubrovnik 2“, započela je 8. veljače. Ustaška vojska, sastavljena uglavnom od jedinica PTS-a i Crne legije, napredovala je velikom brzinom, a već drugog dana ofenzive uspjela je zauzeti Ludbreg i Koprivnicu.¹⁹¹ No, prilikom povlačenja partizana došlo je do žestokih sukoba. U jednom takvom sukobu u blizini Varaždinskih toplica poginuo je i ustaški bojnik Krunoslav Devčić koji je u akciji zapovijedao 1. bojnom 1. pukovnije PTS-a, a njegovo tijelo je nakon pogibije bilo izloženo u dvorani ustaškog logora u Varaždinu.¹⁹² Ipak, iznenađujući napad potisnuo je KPO i 32. diviziju nazad prema Kalniku, a NDH je ponovo uspjela uspostaviti veze između Varaždina i Zagreba. Tako je sav teritorij koji su partizanske snage zauzele u jesen 1943. bio vraćen pod vlast NDH, a slobodni teritorij Podravske republike prestao je postojati.

Izvještaji raznih organizacija NOP-a iz siječnja, veljače i ožujka 1944. pokazuju da u to vrijeme ustaše mijenjaju svoju taktiku, odnosno počinju zauzimati pomirljiv stav prema narodu. Na primjer, započinje se provoditi Pavelićeva amnestija, ustaše puštaju članove NOO-a i odbora USAOH-a izjavivši im da su do sada bili zavedeni, govore ljudima da ne moraju ići u ustaše, ali da ne idu ni u partizane, u nekim selima oko Novog Marofa ustaše su dijelili šećer, sol i obuću, itd.¹⁹³ U podravskim selima neki ustaše su čak pozdravljali ljude s „živio Maček“.¹⁹⁴

¹⁹¹ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 195-198

¹⁹² Vijest o njegovoj pogibiji našla se i na naslovnici Hrvatskog jedinstva. „Kruno Devčić“, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 12. 2. 1944., br. 13, str. 1

¹⁹³ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 50, „Izvještaj Okružnoga komiteta SKOJ-a Varaždin Oblasnome komitetu SKOJ-a za zagrebačku oblast o političkoj situaciji među omladinom, organizacijskome stanju SKOJ-a i USAOH-a te o vojsci i radu agitpropa“, 28. 1. 1944.

¹⁹⁴ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 107, „Izvještaj Oblasnoga komiteta KPH za zagrebačku oblast Povjerenstvu CK KPH

Možda ponajbolji primjer pruža izvještaj OK KPH Varaždin upućen Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast u kojem se opisuje situacija u Varaždinskom okrugu nakon ofenzive. „Neprijatelj je spočetka zauzeo pomirljiv stav prema narodu te isto i prema članovima NOO-a, samo je tražio »terence« i kurire, dok se za članove K.P. nije naročito interesirao. Članove NOO-a je neprijatelj zvao, da se jave i da podnesu izvještaje; kako rade po odsjecima i kada su mu to razložili, kazao je da je to dobro i da sad samo treba da isto tako rade za ustaše i da im se neće ništa dogoditi, dok su od nekih tražili da potpišu izjave da više neće surađivati sa partizanima. Neprijatelj održava zborove, gdje govore kako se oni isto bore za slobodnu Hrvatsku kao partizani, samo da se partizani bore u stvari za Jugoslaviju. Na zboru u Varaždinskim Toplicama veliki župan župe Varaždin govori, da su ustaše samo dok traje rat, a poslije rata neka narod odluči, hoće li Pavelića ili predsjednika. Isto tako je Devčić u Toplicama u početku odbijao tužbe protiv partizana i protiv onih koji pomažu NOB, da to nije lepo tužiti i da se mi Hrvati ne smijemo među sobom uništavati, već treba da bude sloga, treba braniti partizane i ustaše, jer da se borimo za istu stvar.“¹⁹⁵ Dakle, ustaški režim je ovakvom retorikom gdje se sve češće spominje Maček i HSS, obećavaju sloboda, izbori i republičko uređenje, te blažim postupanjem prema ljudima u osvojenim mjestima, imao iz početka uspjeha. Tako je u nekim selima dolazilo do zbližavanja i otvorene suradnje između lokalnih HSS-ovaca i ustaša. To se očitovalo u tome da su ti HSS-ovci pozivali ljude da prihvate amnestiju ili da se priključe ustaškoj vojsci, govorili su protiv NOP-a te su prijetili i nagovarali ljude da ne idu u partizane, nagovarali su i odbornike NOO-a da ne bježe nago da se vrate svojim kućama, u selima su osnivali male naoružane grupice nazvane Bijela garda koje su se sukobljavale sa simpatizerima NOP-a, itd. Zbog svega toga dio ljudi počeo je napuštati partizane, prihvaćati amnestiju, odlaziti u domobrane, a bilo je i slučajeva prelaska u ustaše. Brz poraz partizana i zauzimanje većih mjesta poput Varaždinskih Toplica, Novog Marofa, Ludbrega i Koprivnice stvorilo je kod dijela stanovništva strah, a bilo je dosta i onih koji su smatrali da su partizani napustili narod, što je, kako kažu partizanski dokumenti, „dovelo do depresije kod naroda i omladine“, odnosno najveći dio stanovništva na varaždinskom području zahvatila je nakon ofenzive pasivizacija.¹⁹⁶

za sjevernu Hrvatsku o neprijateljskoj ofenzivi na oslobođeni teritorij, o slabostima koje su tom prilikom pokazale organizacije NOP-a, te o sprezi bivših HSS-ovaca i ustaša“, 27. 2. 1944.

¹⁹⁵ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 121, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o posljedicama neprijateljske ofenzive na njihovom području te o situaciji u Međimurju“, 2. 3. 1944.

¹⁹⁶ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 50, „Izvještaj Okružnoga komiteta SKOJ-a Varaždin Oblasnome komitetu SKOJ-a za zagrebačku oblast o političkoj situaciji među omladinom, organizacijskome stanju SKOJ-a i USAOH-a te o vojsci i radu agitpropa“, 28. 1. 1944.; *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-*

No, takvo stanje nije dugo potrajalo. Ustaški režim nastojao je iskoristiti svoj vojni i politički uspjeh te je ubrzo nakon ofenzive proglasio mobilizaciju za sve muškarce rođene između 1920. i 1926. Kako je većina ljudi postala pasivna i nije željela ići ni u jednu vojsku, ustaška mobilizacija nije ni približno postigla broj mobiliziranih kojem su se ustaške vlasti nadale. Stoga je ubrzo krenula i prisilna mobilizacija, što je dovodilo do dezerterstva, pa se ustaška vojska ponovo vratila provođenju starih prisilnih metoda, čime je sav uspjeh postignut u veljači 1944. bio uzaludan. Tako izvještaj OK KPH Varaždin spominje: „Posle toga je neprijatelj proglasio mobilizaciju... pa sada narod uviđa, da su ustaše nemilosrdni, te da nisu više tako »dobri« kao u početku... Situacija nije zapravo tako crna, kako je izgledalo, ljudi se još boje ali su uvidili kako rade ustaše, te sada jedva čekaju, da vide nekoga od naših drugova.“¹⁹⁷ Masovna hapšenja koja su uslijedila pogotovo su teško pogodila kotar Varaždin i Novi Marof. Izvještaj OK KPH Varaždin opisujući situaciju u Varaždinskom kotaru spominje da „Narod u tom kotaru veseli se kada vidi naše drugove, samo se boji sklanjati ih, a to motiviraju sa time da će doći gestapovci i cijelu familiju otjerati.“¹⁹⁸ Uskoro su počele izbijati i svađe između HSS-ovaca koji su surađivali s ustašama i samih ustaša jer su ustaše nastojale mobilizirati ljude u ustašku vojsku, dok su HSS-ovci smatrali da bi se ljudi trebali mobilizirati u domobransku vojsku.¹⁹⁹

No, za razliku od okolnih sela, u samom gradu politička situacija je napredovala i popularnost NOP-a sve je više rasla. Izvještaj OK KPH Varaždin to pripisuje tome „što je mnogo špijuna, koji su prije radili u samom Varaždinu otišlo van grada i rade vani po terenu, a naši drugovi lakše djeluju u samom Varaždinu.“²⁰⁰ Isto tako, stanovnici grada nikada nisu bili dio slobodnog teritorija niti su osjetili narodnu vlast, pa poraz partizana nije imao takvu važnost kao u onim mjestima koja su se nalazila na slobodnom teritoriju. Da su u samom Varaždinu simpatije prema NOP-u sve više rasle govori i to da su članovi varaždinske partijske organizacije uspjeli

1945., knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 107, „Izvještaj Oblasnoga komiteta KPH za zagrebačku oblast Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku o neprijateljskoj ofenzivi na oslobođeni teritorij, o slabostima koje su tom prilikom pokazale organizacije NOP-a, te o sprezi bivših HSS-ovaca i ustaša“, 27. 2. 1944.

¹⁹⁷ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 121, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o posljedicama neprijateljske ofenzive na njihovom području te o situaciji u Međimurju“, 2. 3. 1944.

¹⁹⁸ *Isto*

¹⁹⁹ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), Zagreb: Savjet za izdavanje „Grade za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1988., dok. br. 14, „Izvještaj Oblasnoga komiteta KPH za zagrebačku oblast Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku o političkoj situaciji, radu Partije, SKOJ-a, NOO i AFZ, stanju u vojsci i organizaciji agitacije i propagande“, 23. 3. 1944.

²⁰⁰ *Grada za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 121, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o posljedicama neprijateljske ofenzive na njihovom području te o situaciji u Međimurju“, 2. 3. 1944.

nagovoriti radnike u Tivaru da obustave sav rad u tvornici, u gradu se također sve više tražila partizanska štampa, a moglo se i unovčiti obveznice Zajma Narodnog Oslobođenja za 300 000 kuna. Osim toga, ustaški režim nastojao je mobilizirati i gradske radnike na dopustu, pa su simpatije za NOP dodatno porasle.²⁰¹

Početak ožujka njemačko-ustaške snage pokrenule su još jednu ofenzivu na Kalnik. Nakon samo dva dana partizanske snage morale su se povući na Bilogoru, ali već pod kraj ožujka partizani su ponovo počeli stizati natrag na Kalnik.²⁰² U međuvremenu je i u Varaždinu došlo do većih hapšenja. Glavni razlog tih hapšenja bio je ustvari posjet Ante Pavelića koji je stigao u Varaždin 13. ožujka i tom je prilikom posjetio tvornicu Tivar, a prema izvještaju OK KPH Varaždin, „Oni građani i radnici koji nisu došli bilo iz kojih razloga na doček, bili su drugi dan uhapšeni. Tako je uhapšeno u Varaždinu oko 250 ljudi među njima i mnogo naših drugova.“²⁰³ Ipak, najveći dio uhapšenih bio je pušten nakon što su platili novčanu kaznu. Još jedan poraz partizana te pritisci i zastrašivanja od strane ustaša koji su potom uslijedili imali su za posljedicu da je povećani broj ljudi prihvatio amnestiju i odazvao se vojnom pozivu. Međutim, takva mobilizacija nije bila uistinu dobrovoljna i nije bila od koristi za NDH. Tako su se javili i neki bizarni primjeri poput toga „da su mobilizirani omladinci, kada su se vozili kroz Varaždin pjevali »Od Kalnika do Rusije crveni se barjak vije...«. Zbog toga su ih odmah otpremili u Njemačku.“²⁰⁴ S druge strane, sve više ljudi je bježalo iz vojske, a u kotaru Ludbreg pojavili su se slučajevi gdje su i sami ustaše za novce pomagali ljudima da dezertiraju. O tome OK KPH Varaždin izvještava: „U bjegu im pomažu i same ustaše - za 1.000. Kn prebaci čovjeka kući u automobilu. Kada se transport sprema za Njemačku, sami oficiri kažu im da neka bježe i svaki treba da imade sa sobom i civilno odjelo. Općenito vode malo računa o tim mobiliziranim.“²⁰⁵ Poslije ovih ofenziva i represije koja je uslijedila sve organizacije NOP-a na varaždinskom području gotovo da su u potpunosti prestale s radom.

²⁰¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 8 (1. siječanj – 15. ožujak 1944), dok. br. 64, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o političkoj situaciji, radu i organizacijskom stanju partijske organizacije, SKOJ-a, USAOH-a, NOO, AFŽ u kotarima, u Komandi područja i u Kalničkome partizanskom odred“, 4. 2. 1944.

²⁰² Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 199-201

²⁰³ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), dok. br. 67, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o političkoj situaciji u kotarevima i budućim zadacima, organizacijskome stanju Partije, SKOJ-a, NOO, AFŽ, radu Komande kalničkog područja, stanju u Kalničkome NOP odred“, 11. 4. 1944.

²⁰⁴ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), dok. br. 67, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o političkoj situaciji u kotarevima i budućim zadacima, organizacijskome stanju Partije, SKOJ-a, NOO, AFŽ, radu Komande kalničkog područja, stanju u Kalničkome NOP odred“, 11. 4. 1944.

²⁰⁵ *Isto*

Takva situacija nastavila se i dalje. Od kraja ožujka do sredine svibnja 32. divizija boravila je u Zagorju, dok je KPO operirao na području oko Kalnika. U tom periodu partizani su uglavnom radili diverzije i sabotaže, a došlo je i do nekoliko sukoba koji su bili nešto manjih razmjera. Od većih mjesta partizani su uspjeli zauzeti Ivanec, a 8. svibnja 1944. u Selnici pod Ivanšćicom bila je formirana i Prva zagorska brigada. Međutim, do sredine svibnja 32. divizija bila je potisnuta natrag na Kalnik. Na Kalnik je uskoro uslijedila još jedna ofenziva PTS-a i Crne Legije. Ofenziva se odvijala tijekom 16. i 17. svibnja, a partizani su se morali ponovo u panici povlačiti prema Bilogori, što je negativno odjeknulo u narodu.²⁰⁶ Uz to, dodatno je porasla i ustaška represija. Represija je bila najveća u ludbreškom kotaru i istočnom dijelu varaždinskog kotara, gdje je tada ustaškom vojskom zapovijedao Rafael Boban. Izvršen je bio i poveći broj likvidacija, a u jednom izvještaju Oblasnog komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast stoji da je ustaška vojska samo „u Ludbregu i okolici pobila preko 100 ljudi naših simpatizera.“²⁰⁷ U Varaždinu su se u to vrijeme proširila hapšenja. Tijekom ofenzive u svibnju poginuo je Tomo Janušić, sekretar KK KPH Varaždin, dok je većina članova KK Varaždin bila uhapšena.²⁰⁸ Nakon toga pokret otpora u Varaždinu više nije postojao sve do kraja rata. Oni aktivni sudionici NOP-a koji nisu bili uhapšeni uglavnom su se sakrili i pasivizirali ili su pobjegli van grada u partizane. Osim toga, ustaški režim razvio je jaku propagandu o datumu 26. svibnja kada je trebala prestati vrijediti amnestija. Bio je izdan proglas da se svi oni koji se nalaze u partizanima ili su dezertirali moraju do 26. svibnja vratiti svojim kućama ili će njihove obitelji biti uhapšene, a za taj datum bila je najavljena i velika ofenziva koja će biti praćena racijama. Ipak, nije došlo do nikakve ofenzive, a amnestija je bila produžena do srpnja, no ustaški režim postigao je svoj cilj. Velik broj ljudi se zbog straha vratio svojim kućama i odazvao pozivu u vojsku. Ovako je o tome izvijestio KK KPH Ludbreg: „Sa tim 26. napravili su toliku galamu, da su zabili narodu strah u kosti. U tome su uspjeli da zaplaše vojne bjegunce, da su se neki išli javiti, a ujedno i nama su ometali rad, tako da nas narod neće da primi od straha. Veliki dio seljaštva izgubio je povjerenje u našu pobjedu i vjeruje, da se više nećemo vratiti, neprijatelj je proširio u svojoj jakoj propagandi, da smo mi potpuno potučeni i protjerani sa Kalnika.“²⁰⁹ Naravno da ustaški

²⁰⁶ Ž. Milićević, *Kalnički partizanski odred*, str. 202-206

²⁰⁷ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), dok. br. 94, „Izvještaj Oblasnoga komiteta SKOJ-a za zagrebačku oblast Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o stanju, radu i kadrovskim promjenama unutar skojevskih organizacija“, 20. 4. 1944.

²⁰⁸ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), dok. br. 155, „Izvještaj Okružnoga komiteta KPH Varaždin Oblasnome komitetu KPH za zagrebačku oblast o pogoršanoj političkoj situaciji uslijed neprijateljske ofenzive, stanju u Kalničkome NOP odred, te radu Komande kalničkoga područja“, 24. 5. 1944.

²⁰⁹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 9 (15. ožujak – 31. svibanj 1944), dok. br. 164, „Izvještaj Kotarskoga komiteta KPH Ludbreg Okružnome komitetu KPH Varaždin

režim zbog terora i represije nije imao podršku velikog dijela stanovnika, no ljudi su zbog straha odbijali bilo kakve veze s NOP-om. Stoga je došlo do povećeg uključivanja u domobrane jer je to izgledalo kao najbolje rješenje zato što se smatralo da partizani ne ubijaju domobrane, dok ustaše ostavljaju obitelji domobrana na miru.

5.2 Zbivanja do kraja 1944. godine

Loša situacija za NOP na sjeverozapadu Hrvatske nastavila se i tijekom ljetnih mjeseci. Glavni razlog tome bila je sve gora situacija za Treći Reich. Otvaranje drugog fronta iskrcavanjem zapadnih saveznika na Normandiji, zauzimanje Rima i početak operacije Bagration koju je Crvena armija pokrenula potkraj lipnja značilo je da bi moglo doći do povlačenja njemačkih trupa s jugoistoka Europe. Planirani smjer povlačenja prolazio je sjeverozapadnom Hrvatskom dalje prema Sloveniji i Njemačkoj, pa je jedan od glavnih zadataka NDH i njemačke vojske na tom prostoru bio da u potpunosti odbaci partizane što dalje kako u slučaju da dođe do povlačenja partizani ne bi ometali prometnice ili čak presjekli smjer povlačenja, što bi dovelo njemačke jedinice koje su se nalazile na Balkanu u okruženje. Zbog toga je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio okupljen poveći broj elitnih postrojbi, dok se represija sve više povećavala zbog nastojanja da se pronađe i iskorijeni svaki suradnik NOP-a.

S druge strane, partizani su u takvoj situaciji uvidjeli da političke odluke nisu dovoljne, već da je potrebno ostvariti velike vojne uspjehe kako bi se ljudi ponovo uključili u NOB. Zato je zapovjedništvo 10. zagrebačkog korpusa namjeravalo ponovo uspostaviti Podravsku republiku. Prema planu najprije je trebalo zauzeti Ludbreg jer je to mjesto navodno bilo najslabije branjeno. Izgleda da je ustaška vojska očekivala napad, pa je pojačala obranu na svim važnijim lokacijama. No, bez obzira na vijesti o pojačanjima koja su pristigla posadi u Ludbregu, zapovjedništvo 10. zagrebačkog korpusa donijelo je odluku da se napad na Ludbreg nastavi prema planu. Napad na samo mjesto trebala je izvršiti 17. udarna brigada koja je zauzela Ludbreg godinu dana ranije. Brigada je započela s napadom u noći 6. srpnja. Partizani su dobro napredovali probijajući se kroz obrambene linije sve dublje u Ludbreg, no nakon 4 sata krenula je najprije jaka artiljerijska paljba iza koje je uslijedio protunapad ustaških snaga koji je doveo partizane u potpuno okruženje. Protunapad je zatim izvela 28. udarna divizija, ali je bila brzo

o pogoršanoj političkoj situaciji uslijed neprijateljske ofenzive te organizacijskom stanju KP, SKOJ-a i NOO“, 29. 5. 1944.

odbijena i primorana na povlačenje. Zatim se 17. udarna brigada, koja se nalazila u okruženju, počela povlačiti kroz tešku paljbu. Međutim, velik dio boraca ostao je u okruženju. Oni koji nisu poginuli u borbama predali su se ustašama nakon čega su svi bili streljani.²¹⁰

Bila je to velika katastrofa za NOP na sjeverozapadu Hrvatske. Točan broj stradalih nije utvrđen jer brojke u dokumentima često nisu precizne i pouzdane, no prema izvještaju PTS-a, ustaše su imale 10 poginulih i 29 ranjenih, dok su partizani imali oko 300 poginulih.²¹¹ Isto tako, nije poznato ni kako su ustaše saznale za napad. Zapovjednik 28. udarne divizije NOVJ Nenezić smatrao je da je ustaška vojska očekivala napad i namjerno dopustila prodor partizana u Ludbreg kako bi ih okružili. Zbog toga i zbog kontroverznosti ove teme u socijalističkoj Jugoslaviji, većina autora smatrala je da je netko izdao planove partizana ili da su za njih saznali ustaški špijuni ili da je došlo do zapljene dokumenata koji su se ticali napada, umanjujući tako krivicu zapovjedništva 10. zagrebačkog korpusa. Međutim, Amir Obhodaš u svom članku navodi da u izvještajima oružanih snaga NDH nije naišao na potvrdu da su ustaše zaista znale za napad na Ludbreg.²¹² Zato je vjerojatnije da je obavještajna služba zamijetila veliku koncentraciju partizanskih snaga u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pa je ustaška vojska na vrijeme mogla početi pripremati obranu onih mjesta koja su bila smatrana kao najvjerojatniji ciljevi napada. Stoga, ustaška vojska vjerojatno nije znala za napad na Ludbreg, ali je očekivala da se nekakav napad može dogoditi ubrzo, pa kada se zaista i dogodio ustaška vojska je već za to bila pripremljena i mogla je brzo reagirati. Može se reći da ipak najveću odgovornost za ovu katastrofu snosi zapovjedništvo 10. zagrebačkog korpusa i general Vlado Matetić te komesar Ivan Šibl jer nisu pravilno ocijenili stanje u Ludbregu unatoč upozorenjima zapovjedništva 28. divizije da se u Ludbregu nalazi puno više vojnika nego što se mislilo i prema tome plan napada na Ludbreg bio je u potpunosti promašen te je rezultirao pogibijom velikog broja partizana.²¹³

Nakon katastrofe kod Ludbrega partizani su ipak održali svoju prisutnost u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te su ometali logistiku ustaške i njemačke vojske. No, situacija je u jesen postajala sve teža. U rujnu je Crvena armije već počela prelaziti granice Srbije, pa je i službeno započeto povlačenje njemačke vojske s jugoistoka Europe. Ustvari, kako se rat približavao kraju situacija

²¹⁰ Obhodaš, Amir. „Nova saznanja o borbama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1944. Pothvat „Brod“ i druga bitka za Ludbreg, srpanj 1944.“, *Istorija 20. veka*, vol. 32, br. 2, Beograd, 2014., str. 129-139; I. Šibl, *Ratni dnevnik*, str. 222-223

²¹¹ *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.*, knj. 10 (lipanj – kolovoz 15. 1944), dok. br. 155, „Izvještaj Prve bojne Prve pukovnije PTS Zapovjedništvu PTS o borbama protiv jedinica Desetoga korpusa »Zagrebačkoga« NOV i POJ u srpnju 1944. godine“, 1. 8. 1944.

²¹² A. Obhodaš, „Nova saznanja o borbama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1944. Pothvat „Brod“ i druga bitka za Ludbreg, srpanj 1944.“, str. 140

²¹³ *Isto*, str. 140-141

je na varaždinskom području postajala sve gora. Zbog napredovanja Crvene armije i partizana prema sjeveru i zapadu došlo je do izrazito velike koncentracije ustaške i njemačke vojske na sjeverozapadu Hrvatske, a ta vojska je iz dana u dan tonula u sve veće rasulo, pa je došlo i do povećanja raznih zločina koje su samovoljno vršili pojedinci.²¹⁴

Početak listopada započela je i ofenziva 10. zagrebačkog i 6. slavonskog korpusa na Donju Podravinu. Partizani su ubrzo zauzeli sve od Donjeg Miholjca do Koprivnice. Iako se ustaška vojska pod zapovjedništvom Rafaela Bobana odlučila povući i braniti Koprivnicu, Vlado Matetić i zapovjedništvo 10. zagrebačkog korpusa nisu odustajali od namjere da ponovo uspostave Podravsku republiku te su predlagali da se napadne i zauzme Koprivnica. Uostalom, ako bi se uspjela zauzeti Koprivnica sljedeći napad bio bi vjerojatno na Varaždin. Glavni štab NOV i PO Hrvatske odobrio je ovaj prijedlog te je započela bitka za Koprivnicu koja je trajala od 13. do 17. listopada. Bila je to jedna od najvećih i najtežih bitaka na sjeverozapadu Hrvatske u čitavom ratu. Na kraju bitke partizani su morali odustati od napada zbog pre velikih gubitaka u ljudstvu. Bio je to još jedan težak poraz za partizane i još jedan promašaj, gotovo identičan onome kod napada na Ludbreg, za koji krivicu ponajprije snosi zapovjedništvo 10. zagrebačkog korpusa. Nakon bitke došlo je i do povećeg dezertiranja iz NOV.²¹⁵

Istovremeno dok su se vodile ove bitke u Podravini, 1. zagorska brigada bila je upućena iz Zagorja na područje Varaždinskog okruga s ciljem da prekine sav promet i veze između Varaždina i Zagreba i da na taj način ometa ustaše dok traje ofenziva u Podravini. Zagorska brigada probila se do Varaždinskih Toplica, no zauzimanje nije uspjelo, pa su partizani potisnuli ustaše s okolnih položaja, opkolili mjesto i započeli s opsadom. Ustaška vojska stacionirana u Varaždinu i Novom Marofu krenula je u napad kako bi deblokirala Varaždinske Toplice. Tako je u okolini Varaždinskih Toplica došlo do žestokih sukoba. Najžešći sukobi vodili su se na brdima Tonimir i Varaždinbreg koji se nalaze između Varaždina i Varaždinskih Toplica. Zagorski partizani uspjeli su se održati na varaždinskom području od početka do samog kraja listopada, no stalni ustaški napadi uz podršku tenkova potisnuli su 1. zagorsku brigadu prema Kalniku gdje je brigada privremeno ušla u sastav 32. divizije.²¹⁶

²¹⁴ Androić, Mirko. „Prilog proučavanju rada i uvjeta rada narodne vlasti na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždin u periodu 1944 - 1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 680-681

²¹⁵ 32. divizija NOV Jugoslavije, str. 145-158; I. Šibl, *Ratni dnevnik*, str. 231-232; V. Matetić, „Značajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobođenja“, str. 94-95

²¹⁶ 32. divizija NOV Jugoslavije, str. 127-129 i 159

Nakon povlačenja 1. zagorske brigade, pa sve do kraja rata, pokret otpora na varaždinskom području gotovo da više nije postojao. NOO-i su i dalje formalno postojali, ali više nisu mogli djelovati kao vlast. Sudski odjel Oblasnog NOO-a zagrebačke oblasti izvijestio je u rujnu ONOO Varaždin da sastavi popis s karakteristikama svih stručnjaka u Varaždinskom okrugu. „Ispitajte za svakog savjesno njegov odnos prema NOP-u i to unesite u njegovu karakteristiku. Potrebno je posvetiti osobitu pažnju ovoj karakteristici, jer će ona biti osnov kasnijeg rasporeda i postupka s dotičnim stručnjacima. Smatrajte ovo vrlo važnim i vrlo hitnim.“, stoji dalje u izvještaju.²¹⁷ Međutim, pitanje je koliko je ONOO Varaždin tada bio u mogućnosti zaista to i izvršiti s obzirom na to da vojna situacija u Varaždinskom okrugu nije bila u korist NOP-a. Štoviše, u prosincu su se sve partizanske jedinice koje su bile na prostoru sjeverozapadne Hrvatske povukle prema Moslavini i Bilogori, dok je oko 2500 simpatizera NOP-a iz sjeverozapadne Hrvatske tada odlučilo pobjeći na slobodni teritorij u Vojvodini gdje su i dočekali kraj rata. U siječnju su HOS i njemačke snage potisnuli partizane dalje u Slavoniju, a započelo je i utvrđivanje obrambene linije, poznate i kao Zvonimirova linija, koja je trebala služiti za obranu ostatka NDH i jugoistočne granice Trećeg Reicha, ali zbog raznih problema nikada neće biti završena. Zato, osim KPO-a koji je ostao iza linije i nastavio ometati komunikacije između Varaždina i ostalih većih mjesta, partizana u sjeverozapadnoj Hrvatskoj više nije bilo sve do proboja Srijemskog fronta u travnju 1945. Isto tako, rad svih organizacija NOP-a bio je vrlo skroman ili nikakav, a počeo se obnavljati tek u ožujku 1945.²¹⁸

Iako je NOP u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1944. pretrpio značajne vojne neuspjehe, ipak je sama prisutnost partizana onemogućila ustašku propagandu koja je nastojala prikazati da su partizani poraženi. Tako je velik dio stanovništva koje je podupiralo NOP zadržalo nadu da će partizani uskoro osloboditi njihovo mjesto, a mobilizacija novih ljudi u vojsku NDH i dalje nije imala uspjeha i nije se mogla provoditi na dobrovoljnoj osnovi, već jedino korištenjem prisile.

²¹⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, knj. 3: Zagreb i središnja Hrvatska, Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008., dok. br. 7, „Sudski odjel Oblasnog NOO-a zagrebačke oblasti izvješćuje Okružni NOO Varaždin, da je potrebno da „najhitnije i najsavjesnije“ prikupe podatke o svim stručnjacima na „oslobodjenom“ i na „okupiranom“ području, jer će popis s karakteristikama, posebno odnos prema NOP-u „biti osnov kasnijeg rasporeda i postupka s dotičnim stručnjacima“, 5. 9. 1944.

²¹⁸ Dretar, Milivoj. „Ludbreg u zadnjim mjesecima Drugog svjetskog rata“, *Podravski zbornik*, br. 46, Koprivnica, 2020., str. 68-69; Ž. Miličević, *Kalnički partizanski odred*, str. 216

5.3 Tito u Varaždinu

Početak proljeća 1945. i stanovnici varaždinskog područja već su mogli naslutiti da se bliži kraj NDH i Trećem Reichu. Tijekom ožujka i travnja Varaždin je bio nekoliko puta bombardiran od savezničkih zrakoplova, a u jednom od napada poginuo je i američki pilot kojeg je oborila protuzračna obrana. Osim materijalne štete, u bombardiranjima je poginulo nekoliko civila i vojnika, pa su ljudi počeli napuštati grad i odlaziti u okolicu.²¹⁹ Nadalje, posljednji broj ustaškog glasila Hrvatsko jedinstvo izašao je 17. ožujka, a na naslovnici se nalazi članak pod naslovom „Borba do kraja“ u kojem se nastoji izjednačiti partizanski pokret s velikosrpskim te se pozivaju Hrvati da obrane hrvatsku samostalnost od ruskog i srpskog imperijalizma.²²⁰ U travnju je konačno bio probijen i Srijemski front, dok su u isto vrijeme bugarske trupe i KPO ušli i oslobodili Međimurje. Nakon toga, bugarska artiljerija je iz Međimurja više puta bombardirala Varaždin i varaždinsko područje. Tako je u Varaždinu 15. travnja bilo proglašeno i opsadno stanje. Sve gradske vlasti bile su podvrgnute vojnoj upravi, tj. Prvoj tjelesnoj diviziji PTS-a, a najstroža kazna bila je predviđena za sve koji budu pljačkali, dezertirali, unosili paniku, širili neprijateljsku propagandu ili na bilo koji način pomagali NOP.²²¹

S druge strane, partizani su se već pripremali na zauzimanje Varaždina, iako su se jedinice NOVJ tada još nalazile daleko od grada. Tako je 31. ožujka Opunomoćeništvo OZN-e II. zagrebačke oblasti za Okrug Varaždin dostavilo OZN-i II. zagrebačke oblasti plan rada za preuzimanje grada Varaždina uz koji su bili priloženi i popis zgrada i ustanova koje pečati i preuzima OZN-a te plan o hapšenju narodnih neprijatelja po grupama. U tom planu narodni neprijatelji bili su razvrstani u dvije grupe. U prvoj grupi našlo se 173 osobe, dok se u drugoj grupi nalazila 271 osoba. Na kraju popisa dano je sljedeće objašnjenje: „S ovim planom koji Vam predlažemo obuhvatili smo uglavnom najistaknutije narodne neprijatelje, koje smo stavili u I. grupu, dok u II. grupu stavili smo one za koje nemamo tako dobre podatke, koje ćemo nakon dolaska u Varaždin nadopuniti i provjeriti, te one koji su se u samom početku NDH mnogo ogrešili o interese NOP-a, te se povukli. Među ovom drugom grupom nalazi se dosta velik broj narodnih neprijatelja koji ne zaostaju za onima iz I. grupe, ali zbog nepotpunih podataka mi ih nismo ostavili za drugo hapšenje.“²²² Nešto kasnije, 22. travnja, OZN-a II. za zagrebačku oblast

²¹⁹ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 188-189

²²⁰ „Borba do kraja“ *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 17. 3. 1945., br. 69, str. 1

²²¹ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 192

²²² *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, knj. 3, dok. br. 67, „Opunomoćeništvo OZN-e II. zagrebačke oblasti za Okrug Varaždin dostavlja OZN-i II. zagrebačke oblasti „plan

dostavila je Povjereništvu OZN-e za grad Varaždin uputstva za ulazak u gradove i preuzimanje vlasti. U tim uputstvima koja sadrže 14 točaka naznačeno je da vojska preuzima sve vojne ustanove, a sve javne i državne zgrade te sve ranije oduzete židovske i srpske trgovine i svi novčani zavodi predat će se narodnoj vlasti, OZN-a treba preuzeti sve zgrade s inventarom njemačkih i ustaških redarstva, logora, tabora i sve zgrade upravnih ustaških vlasti s time da najveću pažnju treba posvetiti očuvanju arhive i kartoteke, dok će svi muškarci od 14 do 60 godina starosti, čim prilike budu dozvoljavale, morati zamijeniti stare legitimacije novim. Zatim je naznačeno da kod svakog NOO-a treba formirati logor za sva lica koja su pobjegla s oslobođenog teritorija ili su bila protjerana u uporišta te da treba „izbjegle zločince za koje se imade materijala hapsiti, ispitivati i predavati ih sudu“, a „Hapšenje narodnih neprijatelja treba vršiti noći i izvoditi planski. Već prvu noć može se hapsiti sve okorjele nepopravljive zločince. Ostala hapšenja će se vršiti postepeno.“²²³ Mnogo onih koji su se našli na ranije spomenutom popisu bilo je u prvim danima nakon ulaska partizana u Varaždin zaista i privedeno i zatvoreno, a nekima se ubrzo izgubio svaki trag.²²⁴

Nakon proboja Srijemske fronte, 3. jugoslavenska armija pod vodstvom Koste Nađa nastavila je tijekom travnja napredovati Slavonijom i zatim Podravinom zauzimajući mjesta uzduž južne obale Drave. Tako su već 5. svibnja pred Koprivnicu stigle 51. vojvođanska divizija i 36. divizija koje su se nalazile u sastavu 3. jugoslavenske armije. Borbe na ulicama Koprivnice i u okolici trajale su čitav dan, sve do 21 sat kada su partizani konačno zauzeli grad.²²⁵ Nakon zauzimanja Koprivnice predaha nije bilo. Njemačka i ustaška vojska odlučila se povući i braniti Ludbreg, a štab 3. jugoslavenske armije već je drugog dana rano u jutro izdao zapovijed za zauzimanje Ludbrega. Najjači otpor pružali su pripadnici 15. kozačkog konjaničkog korpusa, no ovog puta partizani su imali podršku artiljerije te su bez većih problema slomili otpor i uvečer 6. svibnja zauzeli Ludbreg.²²⁶ Odmah u jutro drugog dana nakon zauzimanja Ludbrega i Križevaca 51. vojvođanska divizija nastavila se kretati sjeverno uz Dravu prema Varaždinu, dok je 36. divizija krenula prema području Varaždinskih Toplica. Plan je bio da 51. divizija napadne grad s istočne, a 36. divizija sa zapadne strane. Tako su 7. svibnja jedinice 36. divizije

rada za preuzimanje grada Varaždina“, prilažući „popise zgrada i ustanova koje pečati i preuzima OZN-a“ i „plan o hapšenju narodnih neprijatelja po grupama“, 31. 3. 1945.

²²³ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, knj. 3, dok. br. 74, „OZN-a II. za zagrebačku oblast dostavlja Povjereništvu OZN-e za grad Varaždin „Uputstva za ulazak u gradove“ i naputke o preuzimanju vlasti“, 22. 4. 1945.

²²⁴ V. Huzjan, *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, str. 193

²²⁵ Velagić, Savo. „Završne operacije za oslobođenje srednje i gornje Podravine.“, *Podravski zbornik*, br. 11, Koprivnica, 1985., str. 41

²²⁶ M. Dretar, „Ludbreg u zadnjim mjesecima Drugog svjetskog rata“, str. 73

slomile obranu na rijeci Bednji i u 18 sati ušle i zauzele Varaždinske Toplice. Međutim, jedinice 51. divizije već su nešto ranije stigle pred istočni dio Varaždina te je štab 51. divizije uputio njemačkom zapovjedniku u Varaždinu ultimatum da do 19 sati preda grad i posadu. No, njemački zapovjednik odbio je ovaj ultimatum jer navodno nije dobio nikakva uputstva od više komande te je tako započela bitka za Varaždin. Najprije je trebalo slomiti obrambenu liniju između sela Trnovec, Zbelava, Kaštelanec. Slamanje obrane potrajalo je oko 2 sata te su partizani iza 21 sat konačno ušli i u sam grad gdje se nastavila borba po ulicama, a partizani su uspjeli zauzeti grad nekoliko minuta iza ponoći. Prema podacima koje iznosi zapovjednik 51. divizije, Sreta Savić, u borbama za grad Varaždin ustaške i njemačke snage imale su oko 300 ubijenih i oko 700 zarobljenih vojnika i oficira, dok se gubici partizana ne spominju.²²⁷ Ostaci njemačkih i ustaških snaga koje su branile Varaždin povukle su se sjeverozapadno od grada i organizirale obrambenu liniju između sela Petrijanec i Vidovec. Jedinice 51. divizije uspjele su do 18 sati 8. svibnja probiti ovu obrambenu liniju nakon čega su nastavile napredovati prema Ptuj i Mariboru.²²⁸ Bila je to ujedno i posljednja bitka na varaždinskom području u Drugom svjetskom ratu. Prilikom obilježavanja devetnaestogodišnjice oslobođenja Varaždina, Varaždinske vijesti iznijele su podatak da je u čitavom ratu iz varaždinske općine poginulo 437 pripadnika NOP-a, s oružjem u rukama borilo se na strani NOP-a 1473 stanovnika, dok je ostalih aktivnih pomagača NOP-a bilo 1900.²²⁹

Samo nekoliko dana kasnije, točnije 20. svibnja, u Varaždin je stigao i Josip Broz Tito u pratnji Andrije Hebranga, Koste Nađa, Aleksandra Rankovića i drugih. Tito je posjetio Varaždin iznenada i s namjerom da obiđe jedinice Jugoslavenske armije. Međutim, bio je primijećen od stanovnika, pa se vijest o njegovu dolasku proširila gradom i okolicom. Tito je najprije posjetio gradsku vijećnicu, a zatim se zaputio u zgradu Komande grada Varaždina. Uskoro se na Kapucinskom trgu koji se nalazi ispred zgrade počelo okupljati veliko mnoštvo ljudi iz grada i okolnih sela te su počeli tražiti od Tita održati govor. Tito se odlučio pojaviti na prozoru i obratiti okupljenom mnoštvu, no kako su povorke ljudi iz okolnih sela počele stizati tek nešto kasnije, Tito se po drugi puta pojavio na prozoru i održao još jedan govor. O Titovom boravku u Varaždinu i o ova dva održana govora detaljno su izvijestile Varaždinske vijesti²³⁰ u svom drugom broju. Iz ovih govora može se primijetiti da je Tito velik naglasak stavio na nacionalne

²²⁷ Savić, Sreta. *51. vojvođanska divizija*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1974., str. 200-201

²²⁸ S. Savić, *51. vojvođanska divizija*, str. 202-203

²²⁹ „Svečana sjednica Skupštine općine Varaždin“ *Varaždinske vijesti* (Varaždin), 14. 5. 1964., br. 982, str. 1

²³⁰ Varaždinske vijesti počele su izlaziti nakon završetka Drugog svjetskog rata najprije pod nazivom *Vijesti*. Prvi broj izašao je 19. svibnja 1945., a 30. lipnja 1945. novine su promijenile ime u *Varaždinske vijesti* te pod tim imenom izlaze i danas.

i regionalne osjećaje. Kao primjer mogu se navesti sljedeći citati iz govora: „Govoriću vam kao vaš lancman, Zagorac. Vjerujte mi, da se radujem što mogu pozdraviti i vidjeti Zagorje... Ja sam sin Zagorja rođen u blizini Klanjca i bio sam rijetko u Varaždinu... Mislim da kao sin vašeg Zagorja nisam osramotio hrvatsku domovinu. Hrvatska je oprala sa sebe sramotu, koju su joj nanijeli narodni izdajice i može vedro gledati u bolju budućnost. Meni je bilo najteže što se događalo sa Hrvatskom. Bio sam svagdje po Srbiji, po planinama Bosne i Crne Gore i po kršu Dalmacije, ali sam imao obavještenja o vama i pratio sam vašu borbu, pa znam, da ste i vi Zagorci doprinjeli našoj pobjedi.“ Isto tako i u drugom govoru Tito nastavlja: „Vrlo mi je drago da sam ovdje dobio obavještenja kako su zagorski seljaci shvatili historijski momenat i dali svoj udio u velikoj borbi. Poginuli su najbolji sinovi iz Zagorja, zato, da bi svojim životima potvrdili da su dušom i tijelom uz federalnu Hrvatsku i novu federativnu Jugoslaviju. Želim tom prilikom da kažem, da nije slučajno baš u Zagorju takav uporan otpor dobio neprijatelj i oni koji su mu služili. Hrvatsko Zagorje je po Matiji Gupcu dalo primjer kako se bori za svoja prava i svoju slobodu... Ja to govorim zato što je ova današnja borba odjek borbi, koje su se nekada vodile za čovječanstvo i hrvatska prava. Mi ne možemo shvatiti veličinu tih zbivanja. Tek buduća pokoljenja moći će shvatiti sav heroizam ovih dana, koja je doživio hrvatski narod i čitavo čovječanstvo.“²³¹ Prema pisanju Varaždinskih vijesti slavlje se na ulicama grada nastavilo još dugo u noć. No, bez obzira na pisanje novina koje su postale novo prorežimsko glasilo, Titov posjet Varaždinu zaista je imao veliku važnost za stanovnike ovog kraja. Naime, bio je to konačan dokaz da je rat na varaždinskom području uistinu završio. Stoga se može reći da je ova proslava Titovog posjeta Varaždinu ujedno bila i proslava završetka rata.

²³¹ „MARŠAL TITO U VARAŽDINU!“ *Varaždinske vijesti* (Varaždin), 24. 5. 1945., br. 2, str. 1-2

6. Zaključak

Glavni razlozi nastanka pokreta otpora na varaždinskom području nalaze se, kako to pokazuje i prvo poglavlje ovoga rada, u lošoj ekonomskoj situaciji u kojoj se nalazilo varaždinsko područje u doba monarhističke Jugoslavije. Agrarna prenapučenost bila je glavna karakteristika čitave sjeverozapadne Hrvatske, što je dovelo do toga da je seosko stanovništvo zbog nedostatka obradive površine nastojalo pronaći zaposlenje u gradskoj industriji. Pojava ogromne količine jeftine radne snage privuklo je u Varaždin poduzetnike i industrijalce, što je pak pretvorilo Varaždin u grad s najvećom tekstilnom industrijom u Kraljevini Jugoslaviji. Velike industrijske tvrtke iskorištavale su takvu situaciju da bi eksploatirale radnike, što je sredinom 1930-ih dovelo do procvata radničkog pokreta u Varaždinu. Radnici su se počeli organizirati, ulaziti u sindikate, te su započeli sa štrajkovima. Lokalna organizacija KP nastojala je borbom za neposredne ekonomske interese radnika stati na čelo tog radničkog pokreta i tako steći što veću podršku među radništvom. Na čelo radničkog pokreta nastojao je stati i HSS, no desno krilo HSS-a u prvi je plan umjesto ekonomskog pitanja stavljalo nacionalno pitanje, što je dovelo do sukoba između HSS-a i KP. Sukobi su kulminirali tijekom štrajka u Tivaru nakon kojeg je kao pobjednik izašla KP. Komunisti su nakon toga svoj uspjeh nastojali iskoristiti kako bi ušli i zauzeli vodstvo u raznim civilnim društvima i lokalnim organizacijama HSS-a, čime su nastojali svoj utjecaj proširiti na stanovništvo koje nije bilo vezano uz radnički pokret. U tome su imali uspjeha sve do uspostave Banovine Hrvatske kada se HSS našao na vlasti. HSS je svoju vlast iskoristio da bi se još žešće obračunao s komunistima. Tako je za vrijeme Banovine Hrvatske došlo do sve većeg zaoštavanja sukoba između desnog krila HSS-a i simpatizera KP. Zbog represije i čestih hapšenja KP je na varaždinskom području morala djelovati vrlo konspirativno pa je sve do kraja rata ostala po članstvu malobrojna, no njen utjecaj i broj simpatizera daleko je premašivao to članstvo, o čemu svjedoče i kritike upućene OK KPH Varaždin na konferenciji KPH u zagrebačkoj Dubravi 1940., te se zato može smatrati da je KP bila jedan od glavnih političkih faktora na varaždinskom području, tj. ona je po utjecaju na stanovništvo vjerojatno bila druga politička opcija, odmah iza HSS-a.

Nakon uspostave NDH stanje se nije puno promijenilo. Iako su Hrvati ispočetka podržali NDH kao ostvarenje nacionalnog pitanja, ustaški režim brzo je gubio na popularnosti. Već poznate represivne metode vladanja, poistovjećivanje ustaškog pokreta s državom, eksploatacija prirodnog bogatstva Hrvatske od strane Trećeg Reicha, te gubitak velikog dijela Jadranske obale, Međimurja i Baranje odvratio je velik dio stanovništva od potpore ustaškom režimu jer

se počelo smatrati da je ustaški režim izdao nacionalne interese. Za mnoge stanovnike jedna diktatura samo je zamijenila drugu, dok je ustaški režim svoju vlast održavao jedino uz pomoć desnog krila HSS-a i njemačke vojne sile. Isto tako, varaždinska tekstilna industrija morala je raditi za vojne potrebe, a zbog rata u Europi cijene sirovina koje koristi ta industrija dodatno su porasle, što je za posljedicu imalo pogoršanje radničkog položaja, pa se radnički pokret i nezadovoljstvo radnika nastavlja i nakon uspostave NDH. Režim je pokušao to popraviti, npr. gradnjom radničkog naselja, no svi takvi projekti nikada nisu bili ostvareni. Zato se može reći da je početak pokreta otpora na varaždinskom području ustvari samo nastavak prijeratnog radničkog pokreta koji je po pitanju nasilja drastično eskalirao. Budući da su pripadnici pokreta otpora na varaždinskom području bili ujedno ili članovi ili simpatizeri KP, socijalna struktura pokreta otpora na varaždinskom području poklapala se sa strukturom lokalne organizacije KP, tj. tu strukturu sačinjavali su najvećim dijelom osiromašeni radnici-seljaci iz varaždinskih tekstilnih tvornica koji su se opredjeljivali za NOP jer su nastojali poboljšati svoj ekonomski položaj. Takvi egzistencijalno ugroženi radnici bili su spremni pobuniti se i protiv režima Kraljevine Jugoslavije i protiv bilo kojeg drugog režima sve dok se ne poboljša njihov položaj, pa ih zato KP nije trebala previše nagovarati da prihvate oružanu borbu protiv onih koji su ih eksploatirali. Jednim manjim dijelom tu strukturu činili su i lijevo orijentirani intelektualci koji su se opredjeljivali za NOP jer su nastojali uspostaviti socijalističko društvo. Iako su neki autori iz razdoblja socijalističke Jugoslavije postavljali tezu da su NOP najvećim dijelom sačinjavali seljaci-poljoprivrednici, dok su radnici bili neka vrsta avangarde koja je predvodila borbu, izgleda da to nije točno za varaždinsko područje jer su radnici i KP bili ujedno pokretači, organizatori, ali i glavni nositelji borbe, odnosno isključivo su oni sve do uspostave Podravske republike u jesen 1943. činili pokret otpora na varaždinskom području, dok su se seljaci-poljoprivrednici i ostali nezadovoljni ustaškim režimom počeli uključivati u NOP tek nakon sredine 1943. i pogotovo nakon uspostave slobodnog teritorija.

Pokret otpora na varaždinskom području imao je do stvaranja Podravske republike brojne uspone i padove, od čega je zasigurno najveći udarac bio pogibija članova OK KPH Varaždin i prvog KPO-a u proljeće 1942. Međutim, KPO je pružio dobar primjer kako treba djelovati u uvjetima koji su vladali u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Gerilski način ratovanja kojim su se služili kalnički partizani pokazao se u vojnom smislu dosta efikasan, no takav način ratovanja istovremeno je onemogućavao formiranje i djelovanje organa narodne vlasti te prihvata većeg broja ljudi u partizane i zaštitu stanovništva od ustaške odmazde budući da su se partizani uvijek kretali u malim grupama i nikada se nisu zadržavali na jednom mjestu. Nastojeći pridobiti

hrvatske mase za NOP, GŠH je poslao 12. slavonsku diviziju na Kalnik čime su bili stvoreni uvjeti za izvođenje većih akcija. Najvažnija takva akcija bila je prelazak domobranskog artiljerijskog divizionu u Jalkovcu kraj Varaždina na stranu partizana. S jedne strane, partizani su tako stekli nove vojne kadrove i teže naoružanje, što je pak omogućilo napade na veća mjesta, dok je s druge strane, zahvaljujući partizanskoj propagandi, taj događaj potaknuo i ostale domobrane s varaždinskog područja, a vjerojatno i šire, da i oni prijeđu na stranu partizana. Osim toga, uskoro su i vanjske prilike počele ići u korist NOP-a. Zbog kapitulacije Italije, njemačke jedinice bile su fokusirane na južne i zapadne dijelove zemlje, što je omogućilo da Brigada braće Radić i 28. divizija izvedu ofenzivu na varaždinsko područje. Tako su tijekom jeseni 1943. partizani uspjeli zauzeti sva najvažnija mjesta, osim Varaždina, čime je bio stvoren veliki slobodni teritorij. Može se reći da je tako došlo do svojevrsne zamjene pozicija jer je pokret otpora započeo kao radnički pokret u samom gradu, a sada se našao u situaciji da kontrolira gotovo sva sela na varaždinskom području, dok se ustaška vojska povlačila i koncentrirala u samom gradu strahujući da bi partizani mogli izvesti napad na Varaždin.

U drugoj polovici 1943. i na početku 1944., također dolazi i do naglog omasovljenja NOP-a na varaždinskom području zahvaljujući ponajviše hrvatskom seljaštvu koje se počelo u vrlo velikom broju uključivati u borbu. Glavni razlozi zašto je do toga došlo kriju se u vojnim i političkim uspjesima NOP-a i Saveznika, ali i u vrlo nepopularnoj politici koju je provodila vlast NDH. Kao najvažniji politički uspjesi NOP-a koji su do toga doveli svakako su osnutak ZAVNOH-a i njegova odluka o poništavanju Rimskih ugovora iz 1941. te odluke koje je donio AVNOJ na svom drugom zasjedanju u Jajcu, od kojih su na odobravanje među hrvatskim stanovništvom najviše naišle odluka da se Jugoslavija ustroji kao federativna i demokratska republika u kojoj će svi narodi biti ravnopravni i odluka kojom se zabranjuje kralju i jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi povratak u zemlju i oduzima im se pravo da predstavljaju zemlju. Isto tako, od vrlo velike važnosti bila je i konferencija u Teheranu na kojoj je odlučeno da će Saveznici pomagati partizane u Jugoslaviji jer su nakon toga stanovnici počeli viđati savezničku opremu na partizanima, što je značilo da partizani također imaju podršku i zapada. Sve ove odluke dovele su do toga da je hrvatsko stanovništvo s vremenom shvatilo da se partizani ne bore za Jugoslaviju starog tipa, već se počelo smatrati da ove odluke NOP-a zadovoljavaju nacionalne težnje Hrvata više nego ustaški režim. Tako su najprije istaknuti HSS-ovci, koji su do tada bili pasivni ili neopredijeljeni, prešli na stranu NOP-a. Na stranu NOP-a uskoro su počeli prelaziti čak i oni HSS-ovci koji su isprva podržali ustaški režim, ali su se kasnije razočarali u njegove metode vladanja. Budući da je HSS imao najveći utjecaj među

seljaštvom, hrvatski seljaci-poljoprivrednici također su u sve većem broju počeli prelaziti na stranu NOP-a. Osim toga, treba spomenuti da je određeni utjecaj na opredjeljivanje seljaka-poljoprivrednika imao i osnutak ONOO-a Varaždin čiji je gospodarski odsjek organizirajući razmjenu dobara i trgovinu između raznih krajeva sjeverozapadne Hrvatske uspio poboljšati ekonomski položaj seljaka-poljoprivrednika pokazujući tako da je standard života na slobodnom teritoriju bolji nego u onim krajevima koji su pod kontrolom NDH.

Isto tako, od vrlo velike važnosti bili su i vojni uspjesi NOP-a i Saveznika. Poraz njemačke vojske u sjevernoj Africi, iskrcavanje Saveznika na Siciliji, kapitulacija Italije, njemački poraz kod Kurska i napredovanje Crvene armije te već ranije spomenuti uspjesi NOP-a koji su se od prilike dogodili u isto vrijeme pokazali su da će Treći Reich najvjerojatnije izgubiti rat, pa se dosta velik broj ljudi počeo opredjeljivati za NOP iz oportunitizma, tj. željeli su se naći na pobjedničkoj strani u ratu. Osim toga, vojni uspjesi partizana omogućili su stvaranje slobodnog teritorija, što je značilo da su organi narodne vlasti konačno mogli početi djelovati kao stvarna vlast, dok je blizina slobodnog teritorija omogućila da stanovnici s varaždinskog područja mogu prelaziti u NOP ne strahujući od ustaške odmazde. Osim toga, slobodni teritorij omogućio je i to da partizani mogu slobodnije provoditi svoje propagandne kampanje.

No, ustaški režim često je i sam pridonosio tome da se stanovništvo počne opredjeljivati za NOP. Služeći se represivnim metodama, prijetnjama i zločinima, ustaški je režim nastojao zastrašiti stanovništvo, no pojavom većeg broja partizanskih jedinica nestajala je mogućnost da ustaški režim zaista i izvrši te prijetnje, što je značilo da se u NOP počelo uključivati stanovništvo koje to ranije nije učinilo zbog straha. Među najnepopularnije odluke ustaškog režima svakako spada prisilna mobilizacija, slanje stanovništva na prisilan rad ili ratišta koja su bila daleko od njihovih domova te rekviriranje poljoprivrednih proizvoda i stoke od osiromašenog seljaštva. Te odluke uzrokovale su dezertstvo, pojavu zelenog kadra te masovne prelaske na slobodni teritorij i uključivanje u partizanske jedinice. Većina hrvatskog stanovništva do tada je također uvidjela da je NDH satelitska država koja uistinu ne služi nacionalnim interesima hrvatskog naroda, već jedino služi interesima Trećeg Reicha. Zbog toga je do kraja rata ustaški režim bio samo vojna, a ne više politička prijetnja NOP-u koji se zato u sve većoj mjeri koncentrirao da odvrati seljaštvo od utjecaja HSS-a. Iako je ustaški režim nakon uništenja slobodnog teritorija početkom 1944. shvatio svoju pogrešku i nastojao popraviti situaciju zauzimajući blaži stav tada je već bilo pre kasno. Ustaški režim isprva je imao uspjeha te je počeo polako dobivati na popularnosti, no zbog loše ekonomske situacije i nemogućnosti mobilizacije većeg broja ljudi, ubrzo se ponovo vratio svojim starim represivnim metodama.

Dakle, svi ovi razlozi doveli su do toga da u drugoj polovici 1943. i na početku 1944. seljaci-poljoprivrednici postaju većina u odnosu na industrijsko radništvo u NOP-u na varaždinskom području te su oni od tada činili i glavnu snagu u NOV, tj. oni tek od tada postaju glavni nositelj borbe. Osim toga, došlo je i do smanjenja radnika u NOP-u jer su mnogi radnici koji su započeli pokret otpora na varaždinskom području do tada već izginuli u raznim borbama i akcijama ili su bili uhapšeni u čestim provalama i poslani u logore diljem NDH, a oni koji su do tada preživjeli uglavnom su zbog nedostatka kadrova bili uključeni u Partiju te su bili zaduženi za provođenje raznih partijskih zadataka diljem zemlje. Tako su lokalne organizacije KP na varaždinskom području uglavnom zadržale strukturu kakvu su imale i prije uspostave slobodnog teritorija, dok su se seljaci-poljoprivrednici najvećim dijelom uključivali u NOV i u rad organa narodne vlasti, no oni nikada nisu mogli djelovati neovisno jer je OK KPH Varaždin zadržao svoj utjecaj nad njima, bez obzira na česte kritike o sektašenju. Uglavnom, KP je tek u drugoj polovici 1943. konačno ostvarila svoj cilj i pokrenula masovni narodni ustanak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a novopridošli pripadnici NOP-a bili su pretežno siromašni hrvatski seljaci-poljoprivrednici koji su se opredjeljivali za NOP zbog nezadovoljstva vladajućim ustaškim režimom i okupacijskim silama koji su zbog ratne situacije donosili odluke koje su to seosko stanovništvo i njihove obitelji stavljale na rub egzistencije, ali se to stanovništvo opredjeljivalo za NOP i zbog želje da se nađe na pobjedničkoj strani. Broj seljaka-poljoprivrednika nastavio je rasti sve do kraja rata, pa je socijalna struktura pokreta otpora na varaždinskom području na kraju rata zaista bila potpuno drugačija od one s početka rata, odnosno seljaci-poljoprivrednici su u toj strukturi do kraja rata zasigurno činili vrlo veliku većinu, ali je KP uspješno zadržala svoj ogroman utjecaj u pokretu otpora na varaždinskom području te je ostala glavni kreator svih političkih i vojnih zbivanja.

Kako se rat bližio svome kraju tako je situacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postajala sve teža. Njemačke jedinice s jugoistoka Europe povlačile su se kroz sjeverozapadnu Hrvatsku prema Njemačkoj, što je dovelo do izrazito velike koncentracije ustaških i njemačkih jedinica na tom području, a njihov zadatak bio je da unište partizane kako ne bi presjekli smjer povlačenja. S druge strane, partizani su nastojali ponovo uspostaviti Podravsku republiku napadima na Ludbreg i Koprivnicu, no doživjeli su teške poraze. Zagorski partizani zadržali su se na varaždinskom području sve do kraja listopada 1944. nakon čega pokret otpora na varaždinskom području u potpunosti prestaje postojati sve do proboja Srijemskog fronta u travnju 1945. Nakon toga, 51. vojvođanska i 36. divizija zauzele su čitavo varaždinsko područje u borbama koje su trajale od 5. do 8. svibnja, dok je sam grad Varaždin zauzela 51. divizija u noći između 7. i 8.

svibnja. Uskoro je u Varaždin stigao i Josip Broz Tito koji je tom prilikom održao dva govora u kojima je veliku pažnju posvetio nacionalnim i regionalnim osjećajima, što je rezultiralo oduševljenjem među okupljenom masom, a njegov dolazak ujedno je bio i simboličan završetak rata za stanovnike varaždinskog područja.

Za kraj treba još istaknuti da je istraživanje jednog ovakvog etnički homogenog područja poput varaždinskog kraja pokazalo da se Drugi svjetski rat ne smije svoditi samo na međuetnički sukob ili samo na ideološki sukob. On je bio puno kompleksniji od toga. Iako su etnički i ideološki razlozi svakako imali značajnu ulogu pri opredjeljivanju, izgleda da su problemi ekonomske prirode često bili i važniji kada je riječ o opredjeljivanju stanovništva za NOP. Siromašno stanovništvo težilo je za poboljšanjem svog položaja u društvu budući da nije imalo dovoljno sredstava za dostojan život ili čak opstanak te je zbog toga stavljalo ekonomske probleme ispred svih ostalih. Ustaški režim nije uspio poboljšati loše gospodarsko stanje koje je naslijedio od monarhističke Jugoslavije, dok se HSS tijekom rata raspao na lijeve i desne frakcije ili se pasivizirao. Tako je pokret otpora predvođen Komunističkom partijom ostao jedina opcija koja je takvom stanovništvu pružila nadu u veće materijalno blagostanje.

7. Sažetak

Ovaj diplomski rad prikazuje, na temelju dokumenata, novinske građe i stručne literature, kako je nastao, kako se razvijao i kako je djelovao antifašistički pokret otpora na prostoru grada Varaždina i njegove okolice u razdoblju Drugog svjetskog rata. Pri tome autor, uzimajući u obzir specifičnosti varaždinskog kraja u to vrijeme, nastoji otkriti neke od glavnih razloga zbog kojih se stanovništvo toga prostora priključivalo pokretu otpora, te istražiti i kakva je bila socijalna struktura varaždinskog pokreta otpora i kako se ona s vremenom mijenjala, ali i koliki utjecaj i kakvu ulogu su u tom pokretu otpora imale lokalne organizacije Komunističke partije. Zbog toga rad započinje analizom ekonomskog i političkog stanja u prijeratnom razdoblju nakon čega se kronološkim redom opisuju najvažniji ratni i politički događaji sve do ulaska Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Varaždin i dolaska Josipa Broza Tita.

Ključne riječi: Komunistička partija, Narodnooslobodilačka borba, Narodnooslobodilački pokret, partizani, Varaždin

8. Summary

This master thesis presents, based on documents, newspaper material and professional literature, how the anti-fascist resistance movement in the city of Varaždin and its surroundings originated, developed and operated during the Second World War. Taking into account the specifics of the Varaždin region at that time, the author tries to find out some of the main reasons why the population of that area joined the resistance movement, as well as to research the social structure of the Varaždin resistance movement and how it changed over time, and he also tries to research how much influence and what role did the local organizations of Communist party had in that resistance movement. Therefore, the thesis begins with an analysis of the economic and political situation in the pre-war period, after which the most important war and political events are described in chronological order until the entry of Yugoslav National Liberation Army into Varaždin and the visit of Josip Broz Tito.

Key words: Communist party, National Liberation Movement, National Liberation Struggle, partisans, Varaždin

9. Izvori i literatura

9.1 Izvori

9.1.1 Objavljeni izvori

Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945., knj. 1-10, Zagreb: Savjet za izdavanje „Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945“, 1981-1989.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti, knj. 3: Zagreb i središnja Hrvatska, Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008.

9.1.2 Novine

Hrvatsko jedinstvo (Varaždin), 1937.-1945.

Hrvatski narod (Zagreb), 1939.-1945.

Varaždinske novosti (Varaždin), 1929.-1941.

Varaždinske vijesti (Varaždin), 1945.-

9.2 Literatura

9.2.1 Knjige

32. divizija NOV Jugoslavije. Ur. Ivana Sor, Ivan Pantelić, Ivan Matović. Zagreb: Globus; Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Dretar, Milivoj. *Slobodna Podravina*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 2013.

Hrnčević, Josip. *Svjedočanstva*. Zagreb: Globus, 1984.

Huzjan, Vladimir. *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb; Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2020.

Jelić, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945.* sv. 1. Zagreb: Globus, 1981.

Milićević, Žarko. *Kalnički partizanski odred*. Varaždin: TIVA, 2010.

Pšak, Katica. *Lik revolucionara Ratimira Hercega*. Varaždin: Osnovna škola „Ratimir Herceg“ Varaždin, 1967.

Savić, Sreta. *51. vojvođanska divizija*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1974.

Šibl, Ivan. *Ratni dnevnik*. Zagreb: Naprijed, 1960.

Škiljan, Filip. *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu: 1941. - 1945.: opredjeljivanja, borbe, žrtve*. Zagreb: Plejada; Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja, 2012.

9.2.2 Članci

Androić, Mirko. „Prilog proučavanju rada i uvjeta rada narodne vlasti na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždin u periodu 1944 - 1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 678-690

Beli, Franjo, „Demonstracije u Varaždinu 1938. godine“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1935.-1941.)*, knj. 3. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 475-476

Bulat, Rade. „Karakteristike oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 98-119

Dretar, Milivoj. „Ludbreg u zadnjim mjesecima Drugog svjetskog rata“, *Podravski zbornik*, br. 46, Koprivnica, 2020., str. 65-78

Frntić, Beška, „Društvo „Sloboda“ u Varaždinu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1935.-1941.)*, knj. 3. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 383

Frntić, Beška; Santo, Gabrijel, „Prva iskustva“, u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941.*, knj. 5. Ur. Milinko Burović, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno Delo“, 1964., str. 250-260

Gutić, Mirko. „Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 258-271

Hrnčević, Josip, „Okupljanje komunista u Varaždinu i Čakovcu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1929.-1935.)*, knj. 2. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 134-135

Hrnčević, Josip. „Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 298-320

Huzjan, Vladimir; Obadić, Ivan. „Historiografija varaždinskog kraja u 20. stoljeću“, *Historia Varasdiensis*, vol. 2, br. 1, Varaždin, 2012., str. 61-90

Huzjan, Vladimir. „O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 21, Varaždin; Zagreb, 2010., str. 219-251

Huzjan, Vladimir. „Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 23, Varaždin; Zagreb, 2012., str. 363-399

Ivić, Stjepan. „Akcija u Jalkovcu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1941.-1945.)*, knj. 6. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1961., str. 395-398

Ivić, Stjepan. „Partizani u zagorskom vlaku“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1941.-1945.)*, knj. 6. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1961., str. 356-359

Janjatović, Bosiljka, „Sindikalni pokret u sjeverozapadnoj Hrvatskoj uoči rata“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 47-55

Janjatović, Bosiljka. „Sindikalni pokret u Varaždinu u razdoblju između dva svjetska rata“, u: *Varaždinski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. g. povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*. Ur. Andre Mohorovičić. Zagreb: JAZU, 1983., str. 553-562

Jelenić, Marko. „Intelektualni kozmos jednog povjesničara. Mikrohistorija u posljednjih četrdeset godina.“, *Tabula*, br. 12, Pula, 2014., str. 117-126

Karaula, Željko. „S Pribićevićem, Mačekom i Titom za Jugoslaviju“ – portret političkog djelovanje dr. Hinka Krizmana (1881.-1958.)“, *Radovi*, vol. 47, br. 2, Zagreb, 2015., str. 641-673

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Socijalna struktura stanovništva i položaj radnih slojeva između dva rata“ u: *Varaždinski zbornik: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981. g. povodom obilježavanja 800. godišnjice grada*. Ur. Andre Mohorovičić. Zagreb: JAZU, 1983., str. 563-574

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 15-34

Kurtalj, Ivan. „Pomoć seljaka štrajkačima u Varaždinu“, u: *Četrdeset godina – Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta (1935.-1941.)*, knj. 3. Ur. Pero Morača, Beograd: Kultura, 1960., str. 299-301

Lončarić, Magdalena. „Spomen-muzej Vidović mlin - Baza 1“, *Muzejski vjesnik*, vol. 9, br. 9, Koprivnica, 1986., str. 30-32

Mađarić, Vlado. „Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin i organizacija kotara Ludbreg“ u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941.*, knj. 3. Ur. Milinko Đurović, Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno Delo“, 1963., str. 626-635

Markač, Barbara. „Okvir privrednih, društveno-političkih i kulturnih zbivanja u Varaždinu između dva rata“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 97-105

Matetić, Vlado. „Značajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobođenja“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 80-97

Maticka, Marijan. „Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uoči drugoga svjetskog rata“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 35-46

Nasakanda, Pero. „Razvoj i karakter narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske do Prvog zasjedanja AVNOJ-a“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 647-669

Obhodaš, Amir. „Nova saznanja o borbama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1944. Pothvat „Brod“ i druga bitka za Ludbreg, srpanj 1944.“, *Istorija 20. veka*, vol. 32, br. 2, Beograd, 2014., str. 123-142

Prilika, Đuka; Santo, Gabrijel. „O nastanku, razvoju i borbama Bjelovarsko-varaždinske partizanske grupe u 1941. godini“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 495-505

Runjak, Josip. „Narodni heroj Florijan Bobić. Prilog za biografiju“, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, vol. 1, br. 1, Varaždin, 1961., str. 55-65

Runjak, Josip. „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“ u: *Prilozi historiji Varaždina 1967*. Varaždin: Narodno sveučilište Braća Ribar; Ogranak Matice hrvatske, 1967., str. 39-96

Runjak, Josip. „Razvitak narodne vlasti u okrugu Varaždin 1941 - 1945. Opći uslovi razvitka NOB i narodne vlasti“, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, vol. 2-3, br. 2-3, Varaždin, 1962., str. 79-120

Štager, Ivanka. „O sudjelovanju učenika Realne gimnazije u Varaždinu u Narodno-oslobodilačkom pokretu“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 159-174

Štager, Ivanka. „Pregled razvoja i djelovanja SKOJ-a i USAOH-a u kotaru Varaždin 1941—1945.“ u: *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Ur. Ljubo Boban, et al. Varaždin: Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik; Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1976., str. 723-727

Štager, Ivanka. „Pregled sindikalnog pokreta varaždinskih tekstilaca između dva rata“, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, vol. 4, br. 4, Varaždin, 1970., str. 85-96

Težak, Spomenka. „Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću“ u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela. Zagreb; Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., str. 159-168

Velagić, Savo. „Završne operacije za oslobođenje srednje i gornje Podravine.“, *Podravski zbornik*, br. 11, Koprivnica, 1985., str. 28-47

Vrančić, Ivan. „Đaci i profesori Varaždinske gimnazije u prvim godinama okupacije“ u: *Gimnazija - SC Gabriel Santo, Varaždin: 1636-1986*. Ur. Josip Runjak. Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo“, 1986., str. 155-158